

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. Драгоманова**

На правах рукопису

ДИЯК Олена Володимирівна

УДК 811.161.2'373.611

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ
СЛОВОВІРНИХ ГНІЗД З КОРЕНЯМИ НА
ПОЗНАЧЕННЯ МЕТАЛІВ**

10.02.01 – українська мова

**Д и с е р т а ц і я
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

**Науковий керівник – кандидат
філологічних наук, професор
Шевчук Світлана Володимирівна**

Київ – 2006

З М І С Т

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5-12
РОЗДІЛ I. СЛОВОВІРНЕ ГНІЗДО ЯК КОМПЛЕКСНА ОДИНИЦЯ СЛОВОВІРНОЇ СИСТЕМИ МОВИ.....	13-28
1.1. Поняття словотвірного гнізда та його структура.....	13-16
1.2. Словотвірний ланцюжок – одиниця синтагматичного рівня.....	16-18
1.3. Поняття словотвірної парадигми.....	18-28
РОЗДІЛ II. СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА СЛОВОВІРНИХ ГНІЗД З КОРЕНЯМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОШТОВНИХ МЕТАЛІВ.....	29-97
2.1. Структурно-семантичні параметри словотвірного гнізда з вершиною <i>золот-(-о)</i>	29-64
2.2. Словотвірна та семантична структура гнізда з вершиною <i>срібл</i> <i>-(-о)</i>	64-88

2.3. Особливості побудови та семантики словотвірного гнізда з вершиною <i>платин-(-а)</i>	88-95
Висновки до розділу II	96-97
РОЗДІЛ III. СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СЕМАНТИКА СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД З КОРЕНЯМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧОРНИХ МЕТАЛІВ	
3.1. Структурно-семантичні межі словотвірного гнізда з вершиною <i>заліз-(-о)</i>	98-116
3.2. Структурні параметри та семантична будова словотвірного гнізда з вершиною <i>стал'-</i>	117-131
3.3. Будова та семантика словотвірного гнізда з вершиною <i>чавун-</i> ...	131-137
Висновки до розділу III	138-140
РОЗДІЛ IV. СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА ГНІЗД З КОРЕНЯМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРОВИХ МЕТАЛІВ	
4.1. Структурно-семантичні виміри словотвірного гнізда з вершиною <i>мід'-</i>	141-153
4.2. Специфіка словотвірної структури гнізда з вершиною <i>хром-</i>	154-167
4.3. Структура та семантичний потенціал словотвірного гнізда з вершиною <i>алюміній-</i>	167-175
4.4. Структурні межі й семантичний потенціал словотвірного гнізда з вершиною <i>свинец'-</i>	175-186
4.5. Параметри структури та семантики словотвірного гнізда з вершиною <i>нікел'-</i>	186-193
4.6. Будова та семантична організація словотвірного гнізда з вершиною <i>цинк-</i>	194-204
4.7. Особливості структури та семантики словотвірного гнізда з вершиною <i>олов-(-о)</i>	204-210
4.8. Ступені деривації словотвірного гнізда з вершиною <i>бронз-(-а)</i> ..	210-217
4.9. Малокомпонентність словотвірного гнізда з вершиною <i>латун'-</i> ..	217-219
4.10. Словотвірне гніздо з вершиною <i>мельхіор-</i> як словотвірна пара	219-220
Висновки до розділу IV	221-223
ВИСНОВКИ	224-229
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	230-250
ДОДАТКИ	251-266

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

I. Терміни:

1. СГ – словотвірне гніздо
2. СП – словотвірна парадигма
3. СЛ – словотвірний ланцюжок
4. ЛСВ – лексико-семантичний варіант
5. СЗ – словотвірне значення

II. Лексикографічні джерела:

1. СУМ – Словник української мови: В 11-ти тт./ АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
2. ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.
3. УРЕС – Український радянський енциклопедичний словник: У 3-х тт. – К.: Головна редакція УРЕ, 1986-1987.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Упродовж порівняно короткого часу дериватологія пройшла не тільки етап свого становлення, але й інтенсивного розвитку та утвердження як провідна галузь лінгвістики. Унаслідок різноаспектного дослідження словотвору мовознавство збагатилося новими оригінальними прийомами й методами вивчення словотвірної структури й семантики граматичних категорій, ґрунтовними описами дериваційних систем слов'янських мов [1: 4]. Однією з тенденцій у сучасній українській дериватології є посилений інтерес науковців до процесуального аспекту словотворення, його зв'язків із синтаксичною структурою мови, що зумовлено передусім виділенням функціонального типу граматики, який вивчає функціонування граматичних одиниць і

категорій у взаємодії з елементами різних мовних рівнів, а систему мовних засобів – на основі семантичного принципу їх групування [133: 72; 16: 17]. Цей підхід дає змогу пояснити явища похідності через зіставлення семантики дериватів і співвідносних із ними синтаксичних конструкцій. Незважаючи на це **актуальним** і донині залишається вивчення словотвірного гнізда й словотвірної системи як гніздової організації в цілому, оскільки це дає змогу встановити різноманітні парадигматичні та синтагматичні зв'язки спільнокореневих дериватів, відкриває перспективи для глибинного аналізу процесу словотворення, для системного підходу до явищ дериваційної структури похідних лексем [96; 97; 98; 99; 100; 101; 102]. Саме в словотвірному гнізді репрезентована породжувальна здатність твірного слова, простежуються структурно-семантичні відношення між членами гнізда, з'ясовуються особливості словотвірної структури похідних слів, відтворення значення твірного слова в семантиці похідного.

Наголошуючи на тому, що словотвірні гнізда вже були об'єктом дослідження в працях українських мовознавців, слід зауважити, що вивчення їх як мікросистем у системі словотвору сприятиме розв'язанню проблеми створення словотвірного словника сучасної української мови, що є досить **актуальною**. Аналіз формальної та семантичної організації словотвірних гнізд дасть змогу виявити закономірності взаємодії різних словотвірних одиниць, з'ясувати природу семантичних процесів у словотвірних актах, а всебічна характеристика лексем однієї частини мови й певних лексико-семантичних груп, які можуть виступати під час деривації як твірні, сприятиме розв'язанню проблеми типології гнізд.

Вивченню структури та семантики словотвірних гнізд присвячено багато праць. Це насамперед праці українських мовознавців І.І. Ковалика [96; 97], Н.Ф. Клименко [88; 89; 90; 91; 92; 93], Є.А. Карпіловської [89; 201], В.І. Верещаки [28; 29], М.П. Лесюка [116], В.В. Грещука [59; 60; 61], В.О. Горпинича [53; 54; 55], М.І. Голянич [46; 47], Г.Я. Василевич [23; 24], Н.Я. Тишківської [171], В.В. Березенка [14; 30; 36; 103; 104; 138; 177; 201; 213; 218] та ін. У русистичі цій проблемі чимало уваги приділяли О.М. Тихонов [161; 162; 164; 165; 168; 169; 170], В.В. Лопатін [118; 119], О.С. Кубрякова [106; 107; 108; 109; 111], І.С. Улуханов [173], О.А. Земська [74; 75; 76; 77; 78; 79], Ю.Л. Гінзбург [38; 39; 40; 41; 42; 43], І.В. Альтман [2; 3], О.І. Мойсеев [129; 131], О.Д. Зверев [67; 68; 69; 70; 71; 72; 73], В.Г. Головін [45], С.С. Белокриницька [12; 13], Т.І. Плужникова [139; 140], Л.П. Борисова [17], А.М. Боюн [19; 7; 8; 18; 64; 81 – 87; 94; 95; 113; 115; 117; 121 – 123; 146; 176; 178 – 181; 183; 184] та ін.

Останнім часом спостерігаємо тенденцію до порівняльно-типологічного опису словотвірних гнізд певних лексико-граматичних груп різних мовних систем. Так, О.І. Мойсеев проаналізував словотвірні гнізда, виводячи їх типи з кількості слів і за будовою: 1) потенційні гнізда (гніздо-слово); 2) елементарні гнізда (гніздо-словотвірна пара); 3) трислівні гнізда: а) лінійні, або ланцюжкові; б) віяльні; 4) ті, що містять більше трьох слів: а) ланцюжкові; б) віяльні; в) комплексні, або комбіновані (повні):

ланцюжково-віяльні та віяльно-ланцюжкові [131: 283-284].

Відома спроба міжрівневого підходу до вивчення словотвірних гнізда, що дав змогу М.С. Малесевій виділити чотири типи словотвірних гнізд за відношенням канонічної та неологічної лексики в них: 1) слово-вершина – канонічне, а похідні – новотворення; 2) слово-вершина – канонічне, а серед похідних є й неологізми, й узуальна лексика; 3) слово-вершина й усі похідні – канонічні; 4) слово-вершина й усі похідні – неологізми [123: 379-380]. Універсальність такої типології досягається абстрагуванням від конкретного лексичного матеріалу, що унеможливило репрезентацію закономірностей семантичного становлення похідних.

В основу типології словотвірних гнізд, запропонованої Ю.Л. Гінзбургом [42], покладено принцип частиномовної словотвірної потенції, за яким вивчаються спочатку відношення між класами гнізд, а тільки після цього відношення між окремими гніздами – членами класів. Проте цей спосіб аналізу дає змогу схарактеризувати лише співвідношення категорій похідних, обминаючи словотвірний тип.

Для української дериватології в дослідженні словотвірних гнізд характерний якісно новий етап – узагальнення результатів спостережень за словотвірними гніздами окремих коренів або цілих лексико-семантичних груп слів. Однією з форм такого узагальнення стало створення словотвірних гніздових словників. У 2002 році побачив світ „Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями” Є.А. Карпіловської [201]. Це перший морфемно-словотвірний словник гніздового типу, у реєстрі якого – 2594 корені, з них 1820 коренів-омографів. 2005 року вийшов друком „Шкільний словотвірний словник сучасної української мови” (автори: Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк), у якому подано 127 найпотужніших словотвірних гнізд [218].

На часі створення такого гніздового словника, який зафіксує у відповідних гніздах словопороджувальну здатність усіх коренів, наявних в українській мові. Укладання повного гніздового словника можливе за умови побудови словотвірних гнізд ще не досліджених коренів. Саме цей чинник зумовив вибір об'єктом дослідження словотвірних гнізд, вершинами яких виступають слова з коренями на позначення металів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає науковій проблемі кафедри культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова „Українська мова в процесі національно-культурного відродження”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 10 від 27 березня 1997р.) та узгоджена бюро Наукової ради Інституту української мови НАН України (№ 131/99 від 30 травня 1997р.).

Мета дисертаційної роботи – укласти словотвірні гнізда з вершинами – назвами металів, схарактеризувати їхню формально-семантичну структуру, виявити особливості породжувальної здатності цієї

групи речовинних іменників у словотворенні сучасної української мови. Для досягнення цієї мети розв'язано такі **завдання**:

- узагальнено погляди дериватологів на словотвірне гніздо як важливу комплексну одиницю словотвірної системи мови;
- встановлено коло іменників із загальним значенням металів у сучасній українській мові, побудовано їхні словотвірні гнізда й систематизовано похідні одиниці за ступенями деривації;
- схарактеризовано структурно-семантичні відношення між словом-вершиною та похідними одиницями словотвірних парадигм;
- проаналізовано формальні й семантичні зв'язки дериватів у словотвірних ланцюжках;
- визначено ступені продуктивності коренів слів на позначення металів у субстантивних словотвірних гніздах;
- з'ясовано причини структурної та семантичної неоднорідності словотвірних гнізд з різними вершинами;
- встановлено типи словотвірних значень для похідних одиниць субстантивного, ад'єктивного, дієслівного та адвербіального блоків;
- проведено порівняльний аналіз кількісного та якісного наповнення досліджуваних словотвірних гнізд, виявлено їхні спільні й відмінні ознаки.

Об'єктом дослідження в дисертації стали словотвірні гнізда, вершинами яких є іменники – назви металів у сучасній українській мові. Вибір назв металів як вершин словотвірних гнізд не випадковий. По-перше, вони як твірні ще не були об'єктом вивчення дериватологічних студій. Відомо лише праця О.А. Григор'євої [56], у якій проаналізовано семантичну структуру термінів корозії та захисту металів у сучасній російській мові. По-друге, ці назви цікаві зі словотвірного погляду, тому що позамовні чинники сприяли їхньому широкому залученню до різних словотвірних процесів.

Група слів з інваріантним значенням металу в українській мові досить велика. Крім назв власне металів вона охоплює й назви сплавів [198: 520]. Для дослідження відібрано загальноживані й термінологічні іменники на їх позначення, що утворили на українському ґрунті різні за довжиною ряди похідних одиниць. Усього відібрано 16 іменників, що виконують роль вершини відповідної кількості словотвірних гнізд. Серед них 11 назв металів (*золото, срібло, платина, залізо, мідь, алюміній, нікель, олово, свинець, цинк, хром*) і 5 назв сплавів (*сталь, чавун, бронза, латунь, мельхіор*). Іменники, що означають сплави, також дібрано за ступенем їхнього використання в спеціальному та загальному вжитку сучасної української мови.

Предметом дослідження є словопороджувальна здатність одиниць однієї з найуживаніших груп речовинних іменників – назв металів у сучасній українській літературній мові.

Джерела фактичного матеріалу. Іменники з коренями на позначення металів вибрано з таких словників: Словника української мови:

В 11-ти тт. (К.: Наук. думка, 1970-1980); Великого тлумачного словника сучасної української мови (К., Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001); Словаря української мови за редакцією Бориса Грінченка: У 4-х тт. (К.: Довіра; Рідна мова, 1997); Українсько-російського словника: У 6-ти тт. (К.: Наук. думка, 1953-1963); Орфографічного словника української мови (К.: Довіра, 1999); Російсько-українського словника наукової термінології: У 3-х книгах (К.: Наук. думка, 1994-1998); Словника-довідника з правопису та слововживання С.І. Головащука (К.: Наук. думка, 1989); Орфографічного словника: Разом, окремо, через дефіс С.В. Шевчук (К.: А.С.К., 2006).

Наукова новизна виконаної дисертації полягає в тому, що в ній уперше досліджено структуру та семантику словотвірних гнізд, вершинами яких виступають іменники з коренями на позначення металів, проаналізовано їхню словопороджувальну здатність, простежено семантичні зміни, що відбуваються у процесі словотворення, встановлено типи словотвірних значень для дериватів різних частиномовних блоків словотвірних парадигм.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження. Зроблені на основі проаналізованого матеріалу висновки й узагальнення доповнюють та поглиблюють засади сучасної основоцентричної дериватології, зокрема в таких її проблемах, як словотвірна похідність, словотвірна структура, словотвірне значення тощо, слугують теоретичними основами для дослідження словотвірних гнізд слів з іншими коренями, а також типологічних студій із словотвору.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для написання підручників та навчальних посібників із словотвору, для створення теоретичних спецкурсів, у лексикографічній практиці, зокрема для укладання словотвірного гніздового словника, тлумачного словника сучасної української мови й інших. Методикою аналізу можна послуговуватися для дослідження структури й семантики словотвірних гнізд, вершинами яких є слова різних лексико-граматичних класів.

Методи дослідження мали комплексний характер. Для розв'язання завдань, поставлених у роботі, використано як основний описовий метод. Він уможливив аналіз структури й семантики твірних та їхніх похідних із коренями на позначення металів у сучасній українській мові. Компонентний аналіз залучено для встановлення тотожності – нетотожності семантичної структури твірного й похідного слів. Результати описового й компонентного аналізу доповнено кількісними підрахунками, що дають змогу точніше визначити закономірності структурування словотвірних гнізд.

Апробація результатів дослідження. Окремі розділи й усю дисертацію обговорено на засіданнях кафедри культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Основні теоретичні положення та результати дослідження викладено в наукових доповідях на підсумкових наукових конференціях професорсько-

викладацького складу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (1998 – 2006 рр.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції „Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (Київ, 22-23 квітня 2002р.), на IV Міжнародній науково-практичній конференції „Гуманітарна освіта в технічному університеті: проблеми і перспективи” (Київ, 23-25 квітня 2002р.), на Всеукраїнській науковій конференції „Сучасні тенденції розвитку слов’янських мов” (присвяченій пам’яті проф. М.М. Пилинського) (Київ, 18-19 грудня 2002р.), на Міжнародному конгресі „Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі” (Київ, 20-21 жовтня 2005р.).

Матеріали дисертаційного дослідження були використані під час викладання української мови студентам Київської державної академії водного транспорту імені П.Конашевича-Сагайдачного (довідка про впровадження № 01/11-282 від 27.04.2006), студентам Педагогічного коледжу при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 54 від 21.04.2006), учням спеціалізованої загальноосвітньої школи з поглибленим вивченням англійської мови № 246 м.Києва (довідка про впровадження № 80 від 25.04.2006).

Публікації. Основні результати дисертації висвітлено у 8 публікаціях загальним обсягом 1,8 друк. арк., з них 5 надруковано у фахових виданнях.

Структура й обсяг роботи. Мета й завдання дослідження зумовили структуру дисертації, що складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку літератури та додатків. Повний обсяг дисертації становить 266 сторінок, основного тексту – 229 сторінок, додатків – 16 сторінок. У списку літератури – 219 найменувань.

РОЗДІЛ I

СЛОВОТВІРНЕ ГНІЗДО ЯК КОМПЛЕКСНА ОДИНИЦЯ

СЛОВОТВІРНОЇ СИСТЕМИ МОВИ

1.1. Поняття словотвірного гнізда та його структура

Словотвірне гніздо (СГ) – складна цілісна система, що є наслідком упорядкування взаємозв'язків та відношень між спільнокореневими словами. У мовознавстві побутують різні визначення СГ: в одних увага зосереджується на визначальних ознаках гнізда, в інших – на його структурі. Відома думка, згідно з якою СГ характеризується, з одного боку, збереженням певного семантичного інваріанта всіх слів, що входять до його складу, з другого – тотожністю лексичної кореневої морфеми, яка міститься в усіх цих словах (П.А. Соболева [150 – 154], І.В. Альтман [2; 3], С.С. Белокриницька [12; 13] та ін.). Окрім того, СГ тлумачать як сукупність афіксальних конструкцій, упорядковану відношеннями похідності спільнокореневих слів, оформлених цими формантами [39: 5]. Дехто з мовознавців визначає СГ як кінцеву множину словотвірних структур, що характеризуються тотожністю першого дериваційного кроку [150: 20-22].

СГ становить сукупність слів, які характеризуються спільним коренем, що виражає спільний для всіх слів елемент значення, тобто слова мають змістову і матеріальну єдність [164: 20,30].

Отже, СГ у сучасній українській мові визначено як багаторівневу одиницю, що становить сукупність словотвірних ланцюжків (у синтагматичному плані) та парадигм (на парадигматичному рівні), об'єднання словотвірних типів і категорій [213: 573]. У дисертації СГ розташовано й описано відповідно до зменшення продуктивності коренів – назв металів.

У визначенні структури СГ у сучасному мовознавстві сформувалися різні підходи. На думку О.І. Мойсєєва, можна визнати й однослівні гнізда (для їх назви він пропонує використовувати терміни „потенційне гніздо”, „гніздо-слово”), подібно до того, як у математиці визначають одночленні множини [131: 282]. Кореневі слова-одинаки, що не стали твірними, В. Г. Головін називає словами з мінімальним дериваційним рангом [45: 215]. Інші дослідники (О.М. Тихонов [169: 40], Л.В. Чурсіна [177: 78], Н.Ф. Клименко [213: 573]), думку яких ми підтримуємо, вважають, що мінімальною одиницею словотвірного гнізда є *пара слів*: твірне та його похідне, які пов'язані між собою формально й семантично. У формальному вираженні похідне являє собою єдність твірного та форманта. Значення похідного формується на основі семантики твірного, проте відомо, що існує і зворотний зв'язок, який визначає реверсивну функцію дериватів, так званих ремотиваторів [19: 92]. О.І. Мойсєєв, приміром, зазначає: „Центральною, визначальною ланкою словотвірної пари є похідне слово, а не твірне, оскільки саме похідне слово „шукає” своє твірне, а не навпаки” [130: 86].

Твірні й похідні слова поєднує не якась спільна значення, не якась спільна ідея, закладена в корені слова і властива всім спільнокореневим словам, а конкретне лексичне значення, характерне твірним. Похідне слово не завжди прямо пов'язане з твірним своїми словниковими значеннями. Значення твірного слова, що є базовим для похідного, підлягає переосмисленню, метафоризації. Більшість похідних слів у мові виникає на основі прямих, номінативних значень твірного. Прямі значення мотиватора слугують сполучною ланкою між спільнокореневими словами в СГ і підтримують їхню семантичну спорідненість. Похідні слова виникають і розвиваються не тільки на основі прямих значень, вони засвоюють і переносні. Частина дериватів може співвідноситися з твірним словом у прямих і переносних значеннях, інша частина – або в переносному, або в прямому значенні. Зрідка похідні основи утворюються тільки на базі переносних значень твірних. Наявність спільного семантичного елемента, семантична вмотивованість похідного слова основою твірного є важливою умовою об'єднання їх у словотвірну пару. Тільки формальна близькість двох слів ще не створює підстав вважати їх словотвірною парою. Отже, до словотвірних пар належать такі утворення, які мають спільні елементи в своїх значеннях і можуть бути виявлені за певними зовнішніми показниками, реальними зв'язками слів [169: 44].

У науковій літературі побутує поняття й *матричного* СГ [140: 59], яке співвідноситься з поняттям типового СГ, але не замінює його. Матричне гніздо, на відміну від типового, є надлишковим, а його породжувальна здатність набагато вища, що визначає значущість матричного гнізда в типологічному дослідженні.

Межі СГ рухомі: воно може поповнюватися новими словами за порівняно короткий проміжок часу, і, навпаки, слова в гнізді часто переміщуються з центру на периферію чи зовсім виходять з нього. Оскільки СГ перебуває постійно в русі, то в них може бути активна лексика, маловживані слова, застарілі слова. У тому самому СГ може бути репрезентовано стилістично марковану лексику (нейтральні, книжні, розмовні, просторічні слова), термінологічні й нетермінологічні слова. Гніздо може складатися тільки з термінологічних слів, тобто належати до термінологічної підсистеми мови. Вихід певних слів із гнізда, відособлення від спільнокореневих слів відбувається найчастіше внаслідок їх семантичної декореляції, втрати смислових зв'язків між ними, а тому вже немає змоги витлумачити одне слово через інше в словотвірних парах [169: 36-37].

Глибину дериваційного гнізда становлять *ступені похідності*, які є послідовно розташованими рядами утворених за допомогою афіксів (з нульовим також) слів від твірної основи. Місце деривата у словотвірному гнізді визначає ступінь його похідності, тобто кількість словотвірних актів, що відділяють похідне від *вершини* словотвірного гнізда, яка є основою кожного гнізда, центральним компонентом, від якого йдуть зв'язки (семантичні та формальні) до інших компонентів. На думку Г.О. Винокура,

може бути відсутньою теоретично можлива чи умовна посередня ланка словотвірного процесу, проте його перший ступінь, його вихідний (початковий) пункт не може бути відсутнім [32: 424].

Отже, будь-яке гніздо має чітко визначену будову, і кожний його елемент (слово) займає в ньому місце, яке передбачено мовною системою і закріплено нормою. Побудова дериваційного гнізда ґрунтується на принципі ієрархії, тобто послідовного підпорядкування одних одиниць іншим. Компоненти словотвірного гнізда семантично і структурно залежать один від іншого [169: 36].

1.2. Словотвірний ланцюжок – одиниця синтагматичного рівня

Одиницею синтагматичного рівня є *словотвірний ланцюжок* (СЛ) – ряд спільнокореневих слів, пов'язаних відношеннями послідовної похідності [169: 41]. Кожен попередній елемент є твірним для наступного, зумовлюючи його структуру й семантику [213: 574]. СЛ можуть складатися з похідних тільки однієї частини мови й різних. У сучасній українській мові СЛ бувають різної довжини – від двох до семи елементів [213: 574]. Здебільшого СЛ з похідних однієї частини мови коротші, ніж ті, що поєднують слова різних частин мови. Слово кожної наступної ланки, окрім останньої, водночас може бути похідним і твірним, а останній член словотвірного ланцюжка є тільки похідним словом. Якщо слово-вершина полісемантичне, то його значення (зокрема й переносні) репрезентовані в усіх членах словотвірного ланцюжка, проте в структурі похідних слів, які належать до різних ступенів деривації, виникають свої значення, що також можуть передаватися у словотвірному ланцюжку. Поява в дериватів різних ступенів похідності словотвірних значень, відсутніх у словах попередніх ланок, інколи зумовлює послаблення семантичних зв'язків між ланками і як наслідок – до семантичної декореляції цих похідних із вершиною словотвірного гнізда [169: 45]. Не всі значення багатозначного слова проходять через усі ланки СЛ, частина значень вершинного слова взагалі не бере участі в словотворенні. Найчастіше через увесь ланцюг проходить тільки одне значення твірного слова, зрідка наскрізними бувають два й більше значень. У похідних словах будь-якого ступеня словотворення можуть виникати вторинні значення, які для дериватів наступного такту стануть твірними. Унаслідок цього в тому самому СЛ слова різних ступенів похідності можуть пов'язувати різні значення. І чим далі віддаляється похідне слово, що виникло на основі вторинного значення, від свого твірного, тим слабшають між ними семантичні зв'язки. Тому для деяких ланок СЛ характерні опосередковані смислові зв'язки, часто ледь відчутні, слабо мотивовані. Отже, чим складнішою словотвірною структурою наділене слово, тим простішою є його семантична парадигма, тобто чим далі від вершини СЛ розміщене слово, тим меншою кількістю значень воно характеризується [103: 8].

На думку Н.Д. Арутюнової, СЛ не обов'язково містить усі проміжні ланки, між будь-якими двома компонентами ряду встановлюються прямі семантичні й дериваційні відношення. Творення нових похідних одиниць може відбуватися з опусканням певної кількості опосередкованих елементів [5: 142]. З-поміж типів черезступінчатого словотворення набуло поширення творення іменників, прикметників безпосередньо від іменників, обходячи дієслівну форму. Цей тип особливо поширений у термінології [169: 47]. Механізмом черезступінчатої деривації керує закон аналогії: існування в мові певних типів словотворення створює передумови для появи нових слів за їх зразком. Черезступінчате словотворення реформує відношення між спільнокореневими словами в СЛ, при цьому семантичні відношення спрощуються, а формально-структурні ускладнюються, виникають нові моделі словотворення, нові словотворчі форманти (складені префікси, суфікси), тобто черезступінчате словотворення призводить до структурних змін, перетворень у будові слова.

Структурне розмаїття СЛ обмежене можливою кількістю ланок. За кількістю компонентів вони поділяються на бінарні, що складаються з вихідного слова й одного похідного, та полінарні – об'єднують три й більше компонентів [103: 4].

СЛ поділяють також на повні (закриті) та неповні (відкриті). До повних належать СЛ, вершини яких вичерпали свої словотвірні можливості, зумовлені системою мови. Від кінцевих ланок таких СЛ похідні не утворюються, оскільки цього не допускає система [103: 4].

За частиномовною належністю вихідного слова і кінцевої ланки СЛ поділяють на лінійні та кільцеві. У лінійних СЛ перший і останній компоненти характеризуються різною частиномовною належністю. У кільцевих СЛ вихідне слово та остання ланка належать до одного лексико-граматичного класу [103: 4]. Різна послідовність частин мови та їхні комбінації в СЛ – це різні послідовності та комбінації значень у них.

Отже, вивчення СЛ дає змогу не тільки виявити та описати закономірності утворення слів різних частин мови на різних ступенях деривації, а й установити продуктивність чи непродуктивність конкретних словотворчих формантів у творенні певних ланок СЛ.

1.3. Поняття словотвірної парадигми

На вертикальному зрізі основною одиницею є *словотвірна парадигма* (СП). Уперше СП як особливу одиницю дериватології було теоретично обґрунтовано у працях Р.С. Манучаряна [124: 122] і О. А. Земської [74: 71]. У своїх лінгвістичних студіях ним послуговувалися О.М. Тихонов [164: 81; 166: 357], В.В. Лопатін [118: 49]. На доцільність уведення поняття СП, потребу його використання для аналізу словотвірної системи мови також вказували Ю.О. Гінзбург [38], Л.П. Клобукова [95; 94], Н.С. Юсупова [186], О.С. Кубрякова [109], Н.І. Мігірина [128], Т.С. Морозова [132], Г.П. Нецименко [136], І.А. Пугачов [142] та ін., які

з'ясували структурно-семантичні особливості її як одиниці дериваційної системи. Поняття СП було введене внаслідок пошуків вияву системності мови на всіх її структурних рівнях та з потребою виокремити комплексну одиницю, що має системотвірну функцію [127: 216; 59: 21]. Визначення словотвірної парадигми в сучасній дериватології є досить проблемним: її тлумачать і як сукупність дериватів із спільним компонентом (твірною основою чи формантом) [122: 34-36], і як набір похідних, що мають ту саму твірну основу й перебувають на одному ступені деривації [169: 47-50], і як ланцюжок спільнокореневих дериватів, розташованих у такій послідовності, що кожне похідне виступає твірним для наступного [176: 45], і як набір словотвірних структур, які реалізують одну словотвірну категорію [134: 121], і як сукупність похідних однієї частини мови, що перебувають у відношеннях безпосередньої мотивації з тією самою твірною основою [158: 75]. Різноманітність наведених дефініцій зумовлена вибором різних засад уподібнення похідних як членів одного парадигматичного ряду. Найбільш поширеним у сучасному словотворі стало визначення, згідно з яким словотвірна парадигма – це набір похідних, мотивованих тією самою твірною основою, на одному ступені словотворення [74: 79]. Кожна конкретна словотвірна парадигма є дериваційною мікросистемою, взаємопов'язані та взаємозумовлені компоненти якої утворюють певну єдність і цілість [61: 19]. Словотвірну парадигму мають усі слова дериваційного гнізда, які беруть участь у словотворенні і виступають як твірні. У гнізді стільки словотвірних парадигм, скільки твірних [169: 47]. Невершинні деривати зазвичай поступаються словам-вершинам у творенні похідних. Ця закономірність поширюється на більшість непохідних і похідних слів [169: 47]. Різні типи похідних виявляють неоднакові словотвірні можливості, приміром, афіксальні утворення за цією ознакою мають перевагу над складними словами. Слова, що належать до різних частин мови, мають так само різний словотвірний потенціал. Як зазначає О.А. Земська, СП дієслова та прикметника, тобто частин мови, що називають процесуальну й непроцесуальну ознаку, мають подібні риси, якими вони відрізняються від структури СП іменника. Ці спільні риси полягають у наявності субстантивного блока із значенням „абстрактна дія” в складі парадигм дієслова та „абстрактна ознака” в СП прикметника. Окрім цього, подібні вони наявністю типів прикметників і дієслів із значенням „кількісної модифікації ступеня визначення ознаки” [80: 15].

Компоненти словотвірної парадигми пов'язані між собою за змістом і формують семантичну єдність, яку зумовлюють члени словотвірної парадигми, що сходяться до спільного твірного, яке визначає їхню лексичну семантику. Проте похідні виражають різні відтінки значення твірного, незалежно від іншого компонента парадигми, чим відрізняються від членів словотвірних пар і словотвірних ланцюжків, для яких характерні відношення залежності, оскільки значення твірного (повністю або

частково) обов'язково входить у семантику похідного. Деривати, що утворилися від того самого твірного, можуть спиратися на різні його лексичні значення.

Між твірною і похідною основами встановлюються певні формально-семантичні відношення [79: 64-66; 55: 94-95]. По-перше, похідна основа семантично мотивується твірною, тобто складніша за змістом, ніж твірна; за формою вона також є здебільшого складнішою (враховуються і нульові словотвірні афікси). По-друге, похідна основа за формою складніша, ніж твірна, а за змістом вони однакові, відмінність їх у частиномовній належності. По-третє, похідна й твірна основи однаково складні за формою, але за змістом похідна мотивується твірною і складніша за останню. По-четверте, похідна й твірна основи однаково складні як за формою, так і за змістом, і належать до однієї частини мови. Іменники, що позначають осіб жіночої статі, мають похідні основи; вони постали від спільнокореневих слів, які позначають осіб чоловічої статі, – в українській мові іменники жіночого роду не утворюються безпосередньо від іменників, що позначають неїстот. Нарешті, зіставляючи двоє спільнокореневих слів, тотожних за змістом, але з різним стилістичним забарвленням, стилістично маркованим завжди є похідне [79: 63-66].

Похідну основу може мотивувати не одна, а дві твірні основи. Такі відношення називають *відношеннями множинної похідності*, або *мотивації* [119: 12-13]. Від полімотивації слід відрізняти явище омонімії словотвірної форми: тотожні за своїм фонемним складом похідні мотивуються декількома твірними основами залежно від їхніх значень [32: 434]. Твірна основа може входити до складу похідної в усіченій формі, що є наслідком історичних фонетичних процесів.

Отже, поняття парадигми лексично зумовлене, оскільки всі члени словотвірної парадигми мають спільну семантику, визначену твірним словом. Саме наявність у членів ряду спільної семантики дає змогу точніше встановити структурно-семантичну складність похідних, їхні постійні словотвірні значення, зумовлені місцем у парадигмі [68: 106].

Розрізняють конкретні й типові словотвірні парадигми [74: 71; 78: 17; 125: 55; 127: 221; 61: 12]. Підставою для цього послугувала двоплановість конкретної СП: по-перше, творення дериватів зі спільним словотвірним значенням за допомогою різних словотворчих засобів; по-друге, властивість слів тієї самої лексико-граматичної чи лексико-семантичної групи формувати парадигми, що містять різну кількість дериватів [22: 31].

Конкретна СП об'єднує похідні слова, утворені від вершини на першому ступені деривації. Слово-вершина перебуває у відношеннях словотвірної похідності з іншими її членами, тобто кожен член СП відрізняється від вихідного слова певним семантичним компонентом, вираженим словотворчим афіксом. Конкретна СП становить єдність двох елементів – постійного та змінного: постійними виступають щодо плану змісту семантика твірного слова, щодо плану вираження – твірна основа; змінними є словотвірні значення і словотвірні афікси або засоби,

функціонально подібні до них [22: 32].

Члени конкретної СП перебувають у відношеннях кодеривації, оскільки вони є семантично рівноправними величинами, незважаючи на те, що мають спільний елемент у значенні, який дає змогу чітко визначити структурно-семантичні особливості похідних, їхні словотвірні значення [22: 32]. Семантична незалежність членів конкретної СП відрізняє їх від інших комплексних дериваційних одиниць, зокрема СЛ, компоненти яких є семантично залежними.

Основними параметрами конкретної СП є її протяжність та глибина місця, або позиції [22: 39]. Ураховуючи частиномовну належність похідних, у структурі СП виділяють *блоки* [23: 17] (часто їх називають *зонами* [213: 572], *підпарадигмами*, *малими парадигмами* [22: 39]), які містять похідні тієї самої частини мови. Поняття блоку СП ґрунтується на спільності загальнокатегорійної семантики низки дериватів. Протяжність СП визначають за кількістю частиномовних блоків, словотвірних значень та дериватів, які ці значення актуалізують. За ознакою протяжності СП сучасної української мови мовознавці поділяють на такі типи: 1) нульові СП (властиві лексемам, які не беруть участі у словотвірних процесах, від них не утворюються нові слова); 2) одноступінні СП (мають одну частиномовну зону (блок)); 3) двоступінні СП (складаються з двох зон (блоків) дериватів); 4) треступінні СП (об'єднують три зони (блоки) похідних); 5) чотиреступінні СП (мають у своєму складі чотири частиномовні зони (блоки)) [22: 40 – 41].

Отже, конкретна СП – це упорядкована сукупність дериватів, об'єднаних на основі частиномовної належності похідних слів.

Глибину СП як одиниці, що відображає породжувальну здатність твірних слів, визначає кількість структурно різнотипних дериватів у межах окремого *словотвірного значення* (СЗ) [22: 42]. У мовознавстві й понині тривають пошуки визначення поняття СЗ, оскільки це явище є досить складним. У загальному вигляді словотвірне значення характеризують такі складові: 1) семантичне співвідношення твірного та похідного слів; 2) значення словотворчого форманта; 3) значення твірного й похідного слів залежно від їхньої частиномовної належності; 4) морфонологічні зміни на морфемному шві [21: 109]. Взаємодія цих компонентів формує уявлення про дериваційне значення, що виникає в похідних словах. Науковці-дериватологи схарактеризували такі підходи у визначенні СЗ, як *асинтаксичний* та *синтаксичний* [154: 119], *вузький* і *широкий* [55: 102].

Асинтаксичний підхід окреслює СЗ за допомогою категорійних (частиномовних) і лексичних властивостей твірного та похідного слів, синтаксичний трактує його як семантичну схему висловлювання або як компонент граматичної будови словосполучення чи речення, до складу яких входить твірне слово.

У широкому розумінні СЗ – це загальнокатегорійне значення слів, об'єднаних одним словотвірним типом, що ґрунтується на семантичному співвідношенні твірної та похідної основ, тобто це спільне значення для

похідних певного типу. Вузкий підхід характеризує СЗ як елемент значення похідного слова, яким воно відрізняється від твірного.

Мовознавці розрізняють *загальне* й *часткове* СЗ похідних слів [213: 573]. Загальне СЗ, що характеризується високим ступенем узагальнення, є спільним для всіх похідних дериватів певного словотвірного типу. Часткове СЗ, виділяючись у межах загального, відрізняється від нього більшою конкретністю.

Залежно від способів словотворення та ономасіологічних категорій дериватологи виділяють такі типи СЗ: 1) *мутаційне* – значення похідного слова, що відрізняється від значення твірного за допомогою форманта (*дитина* → *дитинство*; *модель* → *модельовати*); 2) *модифікаційне* – значення похідного слова, яке відрізняється від твірного стилістичними відтінками, а не загальною семантикою (*дума* → *думонька*; *теплий* → *теплесенький*); 3) *транспозиційне* – значення похідного слова, що відрізняється від значення твірного частиномовним, а не номінативним характером (*радий* → *радість*; *читати* → *читання*); 4) *синтагматичне* – значення похідного слова, яке відрізняється від твірного як номінативним компонентом, так і єднальним (сполучувальним) значенням (*землемір*, *перекотиполе*, *полісемантика*). Складне слово як синтагма складається з лексично значущих компонентів – основ, які поєднуються сполучувальними афіксами (інтерфіксами). Єднальне значення властиве тільки складним словам [55: 103]. Мутаційне та модифікаційне СЗ, які називають ще *референційними* значеннями [55: 103], формуються під час лексичної деривації, а транспозиційне належить до синтаксичної деривації.

Отже, СЗ похідного слова – це узагальнене значення, спільне для певного лексико-семантичного розряду слів, виражене за допомогою словотвірної форми, і ґрунтується на основі відношення однотипних похідних до відповідних твірних слів. СЗ виражають різні мовні засоби залежно від способу словотвору: за афіксального словотворення дериваційне значення виражає афікс (серед них і нульовий), а також відповідний тип твірної основи; у композитах носіями СЗ, якщо основи поєднуються без додаткової суфіксації, виступають сполучні морфеми та єдність лексичних значень твірних основ, а в афіксальних компонентах складних слів цю роль виконують ще й суфіксальні форманти. Проте СЗ слова не обмежується значенням афікса, хоч він і допомагає з'ясувати значення деривата, – лише поєднання семантики основи та афікса характеризує СЗ похідного слова.

На противагу конкретній СП у мовознавстві було введено поняття *типової словотвірної парадигми* (ТСП)¹, щоб виявити закономірності в будові СП. СП, які мають однаковий або подібний набір похідних, об'єднуються в один тип, утворюючи одну ТСП. Набір похідних у ТСП не збігається з набором похідних у конкретній СП, оскільки ТСП становить узагальнення всіх СП певної структури, які існують у мові [169: 49]. Семантичну основу ТСП становить набір СЗ („словотвірна відміна” [89:

У виконаному дослідженні використано лише поняття конкретної СП.

127]). Те саме СЗ в різних СП, що входять до однієї ТСП, може виражатися за допомогою різних формантів. Це не заважає СП, до складу яких входять такі утворення, належати до тієї самої ТСП, оскільки такі похідні, хоч і мають різні формальні показники, посідають у парадигмі те саме місце. І навпаки, похідні слова, що зовні подібні, інколи займають у СП різні позиції, тому що виражають різні СЗ.

Говорячи про однаковий набір похідних у СП, що становлять одну ТСП, слід наголосити на тому, що всі похідні в усіх позиціях можуть не збігатися, оскільки в окремих СП під впливом різноманітних чинників ті чи інші їх потенції можуть виявитися нереалізованими. Відсутність чіткої регулярності в СП найчастіше зумовлена впливом лексики або пов'язана з лексико-граматичними властивостями твірних основ, взаємодією різних лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів в історії мови, а також відсутністю суспільних потреб у певних утвореннях [169: 49].

ТСП, на думку В.В. Грещука, можна визначити і як сукупність словотвірних категорій, сформованих похідними на базі твірних тих чи тих класів слів [61: 18], тому конститuentами ТСП виступають *словотвірні категорії*.

Цей термін було введено чеським дериватологом М.Докулілом, який наголошував на тому, що словотвірна категорія відрізняється від словотвірного типу відсутністю спільного форманта (дериватора), який є засобом вираження СЗ [194: 203]. У мовознавстві є різні підходи до визначення словотвірної категорії як комплексної одиниці системи словотвору. По-перше, її визначають як сукупність дериватів, що виражають спільне СЗ за допомогою різних словотвірних формантів [148: 34; 54: 58]. По-друге, відомий погляд, згідно з яким у визначенні словотвірної категорії враховано не лише СЗ і спосіб словотворення, але й частиномовну належність твірних [213: 571]. Отже, на думку вчених, основним критерієм виділення словотвірної категорії є спільність СЗ, тоді як засоби його вираження не завжди беруть до уваги. Словотвірну категорію визначають не в одному, а в межах декількох СГ водночас, оскільки це абстрактна одиниця, що виконує систематизувальну функцію.

У „Теоретичній морфології української мови” І.Р. Вихованець та К.Г. Городенська чітко окреслюють словотвірні категорії в межах певних частиномовних блоків, пор.: 1) словотвірні іменникові категорії – суб'єкта, знаряддя, локатива, граматичної предметності, збільшеності, зменшеності, збірності, одиничності [34: 100]; 2) словотвірні категорії прикметника – недостатнього ступеня вияву ознаки, надмірної інтенсивності ознаки, суб'єктивної оцінки якості, протилежності, надміру супровідної ознаки, присвійності, локативної атрибутивності, темпоральної атрибутивності, порядковості, ад'єктивної синтаксичної деривації. Як міжривневу (яка стосується словотвірного, синтаксичного та морфологічного граматичних рівнів) визначено категорію ступенів порівняння [34: 134-138]. У дієсловному блоці як морфолого-словотвірні виокремлено категорії дієсловного роду [34: 235], виду [34: 226], як морфолого-словотвірної-

синтаксичні – категорії стану [34: 242], перехідності/неперехідності [34: 249]. Адвербіальний блок характеризується наявністю категорії ступенів порівняння, якій „відведено проміжне місце між власне-морфологічними та синтаксичними категоріями і вказано також на її зв’язок зі словотвірним рівнем мови” [34: 309].

Кожну словотвірну категорію формує сукупність *словотвірних типів*. Словотвірний тип – це „формально-семантична схема побудови похідних слів, мотивованих твірними словами певної частини мови, за допомогою того самого словотворчого форманта з тим самим значенням” [213: 575]. Похідні слова одного словотвірного типу характеризуються такими ознаками: 1) похідністю від слів однієї частини мови; 2) тотожним словотворчим формантом (за значенням і структурою); 3) спільністю способу словотворення (тобто спільністю формального зв’язку між твірним і похідним); 4) тим самим СЗ (тобто спільністю семантичного зв’язку між твірним і похідним) [54: 58]. У мовознавстві виокремлюють високопродуктивні (за зразками яких активно утворюються нові слова), малопродуктивні (які рідко поповнюються новими словами) та непродуктивні (ті, що об’єднують закриті списки слів) словотвірні типи [213: 575] залежно від впливу на них мовних і позамовних чинників. Розмаїття словотвірних типів сприяло появі їх класифікацій, в основі яких лежать різні критерії.

За частиномовною належністю твірного та похідного слів словотвірні типи поділяють на *транспозиційні* (формант змінює частиномовну належність деривата, а не його номінативне значення) та *нетранспозиційні* (формант змінює номінативне значення похідного слова незалежно від його частиномовної належності) [55: 104]. Такий поділ є актуальним для лексичної деривації, бо галузь синтаксичної деривації належить до транспозиційних словотвірних типів, оскільки для неї характерний процес переходу з однієї частини мови в іншу.

У дериватології набула поширення ідея розрізнення *мутаційних* та *модифікаційних* словотвірних типів. М.Докуліл, автор цієї ідеї, в основу класифікації поклав характер лексичного значення твірного та похідного слів. На його погляд, модифікаційними є словотвірні типи, у яких семантика твірного слова зазнає часткової зміни в похідному, а мутаційні словотвірні процеси сприяють виникненню абсолютно нового лексичного значення на ґрунті старого [194: 29-49, 68-76]. До модифікаційних словотвірних типів належать такі похідні деривати: 1) слова з афіксами суб’єктивної оцінки; 2) одиничні та збірні іменники; 3) іменники, що є назвами осіб жіночого роду, утворені від іменників – назв осіб чоловічого роду; 4) іменники зі значенням недорослості; 5) префіксально-суфіксальні дієслова на позначення кількісно-темпоральних ознак процесів; 6) прикметники зі значенням неповноти ознаки [21: 121]. Визначальною прикметою мутаційних словотвірних типів є те, що „денотативна віднесеність похідного не збігається з денотативною віднесеністю твірного” [21: 121], тобто поява похідних зумовлена потребами мови в

нових назвах об'єктів дійсності. Деривати мутаційних типів подібно до похідних лексичної деривації можуть належати до тієї самої частини мови, що й твірні слова, або ж – переходити в іншу частину мови.

За складністю словотвірної основи похідного слова виокремлюють *синтагматичні* та *несинтагматичні* словотвірні типи. До синтагматичних належать словотвірні типи, похідні яких мотивовано кількома повнозначними словами, а до несинтагматичних – такі словотвірні типи, похідні яких мотивовано одним словом [55: 104].

Отже, поняття похідності є визначальним для словотворення, оскільки співвідношення похідних і твірних основ становить сутність механізму деривації [9; 65; 67; 68; 69; 71; 88; 105; 114; 115; 156; 157; 163; 167; 173; 186; 188; 192; 193; 194; 195; 196]. Вивчення характерних прикмет СП як комплексної одиниці, що відображає системну організацію словотвору, дає підстави визначити її як упорядковану сукупність похідних одного ступеня творення, об'єднаних спільною твірною основою і протиставлених словотворчими формантами. Особливості СП зумовлені її частиномовною структурою, набором СЗ похідних у межах окремого частиномовного блоку, а також словотвірними моделями, які реалізують це значення. СП відображає породжувальну здатність як окремого твірного слова, так і словотвірну потужність структурно-семантичних класів твірних слів.

РОЗДІЛ II

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА СЛОВОВІРНИХ ГНІЗД З КОРЕНЯМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОШТОВНИХ МЕТАЛІВ

2.1. Структурно-семантичні параметри словотвірного гнізда з вершиною *золот-(-о)*

2.1.1. Визначальною особливістю кореня *золот-* є те, що він репрезентований у численних похідних, утворених у різні періоди розвитку мови, серед яких є такі, що з плином часу втратили семантичну спорідненість із цим коренем і з погляду сучасних словотвірних зв'язків можуть бути кваліфіковані як непохідні одиниці, оскільки мотивація цих іменників ослаблена, майже втрачена. Це слова *золотник*¹ (стара російська одиниця ваги, яка дорівнювала $\frac{1}{96}$ фунта (близько 4,266 г) [202 II: 169]), *золотник*² (пристрій для розподілу потоку рідини, пари або газу в парових, гідравлічних та пневматичних машинах [202 II: 169]), *золотуха* (застарілий термін, яким у педіатрії позначали діатез [215 I: 677]) та їхні похідні, які в сучасній українській мові утворили окремі СГ і перебувають за межами аналізованого гнізда дериватів із коренем *золот-*. Отже, до складу СГ увійшли тільки ті похідні, які з погляду синхронії мотивуються формально

й семантично словом-вершиною *золото*.

Слово *золото* характеризується великою словотвірною продуктивністю й активністю в сучасній українській мові, що зумовлено значною глибиною його семантики. Великий тлумачний словник сучасної української мови (ВТССУМ) визначає у складі полісеманта *золото* такі лексико-семантичні варіанти (ЛСВ): 1) проста речовина хімічного елемента Ауруму – жовтий, м'який, тягучий метал. Належить до коштовних металів. Валютний метал. // *перен.* Про золотисте забарвлення чого-небудь. ** **Чорне золото**: а) нафта; б) кам'яне вугілля; 2) *збірн.* Золоті речі; дорогий золототканий одяг і т.ін. // Спеціальна золотистого кольору фарба, яка застосовується в поліграфії. // Позолочені шовкові нитки для гаптування, ткання і т.ін.; 3) *збірн.* Золоті монети, гроші і т.ін. // *перен.* Про велике багатство, розкоші. ** **Монетарне золото** – золото у вигляді монет чи зливків не нижче 995-ї проби, яке є власністю держави; 4) *перен. розм.* Про щось дуже цінне, гарне або про кого-небудь, вартого, гідного поваги. // Ласкаве звертання до кого-небудь. // *ірон.*; 5) *розм.* Про золоту медаль (золоті медалі) за перемогу, перше місце в спортивних змаганнях, на конкурсі і т.ін. [198: 381].

Дефініційний аналіз лексеми *золото* дає змогу виокремити семантичні ознаки: загальнокатегорійну – 'предметність', субкатегорійну – 'речовина' (з гіпосемою 'хімічний елемент'), архісему – 'метал', на підставі якої слово *золото* входить до тематичної групи назв металів. Інтегральними ознаками цієї групи є 'ступінь корозійної стійкості', 'придатний до оброблення', 'колір' ('жовтий'). Диференційними ознаками лексеми *золото* є семантичні множники 'якість' ('валютний', 'коштовний', 'ковкий', 'тягучий', 'важкий'), 'речі', 'золототканий одяг', 'поліграфічна фарба', 'позолочені шовкові нитки', 'гроші', 'монети', 'багатство', 'цінний', 'вартий поваги', 'ласкаве звертання', 'медаль'. ЛСВ₂, ЛСВ₃ та ЛСВ₅ цього слова вмотивовані ЛСВ₁, а ЛСВ₄ є похідним від ЛСВ₂, тобто семантична структура полісемічного слова *золото* має радіально-ланцюжкову будову²: ЛСВ₃ ← ЛСВ₁ → ЛСВ₂ → ЛСВ₄.

↓
ЛСВ₅

2.1.2. СГ із вершиною *золот-(-о)*, розгалужуючись вертикально та горизонтально, формує віяльно-ланцюжковий³ структурний тип [129: 182]. За частиномовною належністю слова-вершини це СГ кваліфікуємо як субстантивне.

СП кореня *золот-* на I ступені деривації налічує 57 похідних, які об'єднуються в субстантивний (17 одиниць – *золотко, золотце, золотар, золотошукач, золотодобувач, золотодобувальник, золотопромисловець, золотошвейниця, золотошвачка, золотарня, золотошвальня, золотомийка, золотовидобуток, золотовидобування, золотодобування, золотопромисло-* На позначення семантичної структури слів-вершин СГ у дисертаційній праці використано терміни „радіальна”, „радіально-ланцюжкова” та „ланцюжкова”. Характеризуючи будову СГ, послуговуємося поняттями „віяльний”, „віяльно-ланцюжковий” та „ланцюжковий” структурний тип.

вість, золотоуранодобування), ад'єктивний (39 одиниця – *золотий, золотовмісний, золотодайний, золотоорганічний, золотовидобувний, золотобійний, золотоурановий, золотоприймальний, золотообрізний, золотохлористоводневий, золотопромисловий, золотосплавний, золотопромивний, золотопромивальний, золотоуловлювальний, золотоурановмісний, золотоуранодобувний, золотодобувний, золотошукальний, золотошукацький, золотокутий, золототканий, золотосяйний, золотошвейний, золотоарсеновий, золотомідний, золотовісмутовий, золотокварцовий, золотоколоїдальний, золотоціанистоводневий, золототелуровий, золотоарсенопіритовий, золотоплатиновий, золотоціанистий, золотосульфіднокварцовий, золотобромистоводневий, золотосрібний, золотосульфідний, золотосурм'яний*) та дієслівний (1 дериват – *золотити*) блоки.

II ступінь деривації характеризується значною кількістю деад'єктивів і девербативів, іменники I ступеня словотворення майже не реалізують свої можливості в похідних II ступеня. Деривати цього ступеня (57 одиниць), різноманітні за частиномовною належністю і способом творення, формують три блоки: субстантивний (13 дериватів – *золотарство, прозолоть, золотарник, золотоцвіт, золототисячник, золотобородник, золотогуз, золотоочка, золотопогонник, золотильник, золотарня, золотіння, золочення*), ад'єктивний (35 одиниці – *золотарський, золотенький, золотесенький, золотавий, золотастий, золотистий, золотобарвний, золотодевізний, золотоверхий, золотоголавий, золотоголовий, золотоволосий, золотокосий, золотокудрий, золотозубий, золотогривий, золотокрилий, золотоперий, золоторогий, золотоокий, золотобокий, золотогрудий, золотошкірий, золотополій, золототрав'яний, золотозерновий, золотозоряний, золотоканительний, золотонаперовий, золотомонетний, золотовалютний, золотодоларовий, золотозливковий, золоторудний, золочений*), вербативний (9 одиниць – *золотіти, золотитися, взолотити, визолотити, обзолотити, озолотити, перезолотити, позолотити, роззолотити*).

III ступінь словотворення представлено 55 дериватами, що є переважно деад'єктивами та девербативами. Похідні становлять субстантивний (10 одиниць – *золотогузка, золотавинка, золотавість, золотистість, золотильниця, обзолота, позолота, позолоть, позолотник, позолочення*), ад'єктивний (31 одиниця – *золотаво-жовтий, золотаво-оранжевий, золотаво-червоний, золотисто-білий, золотисто-білявий, золотисто-блискучий, золотисто-бурий, золотисто-дзеркальний, золотисто-жовтий, золотисто-зелений, золотисто-коричневий, золотисто-оранжевий, золотисто-палевий, золотисто-прозорий, золотисто-пурпурний, золотисто-рудий, золотисто-рожевий, золотисто-рододендроновий, золотисто-слядяний, золотисто-солом'яний, золотисто-червоний, золотисто-чорний, золотистовимережений, золотистоголовий, золотистоплідний, взолочений, визолочений, обзолочений, озолочений, позолочений, роззолочений*), дієслівний (14

одиниць – *золотавитися, зазолотіти, позолотіти, зазолотитися, взолотитися, визолочувати, визолотитися, обзолочувати, озолочувати, озолотитися, перезолочувати, позолочувати, позолотитися, роззолочувати*) блоки.

Деривати IV ступеня словотворення (8 одиниць), що є віддієслівними похідними, об'єднуються в субстантивний (2 одиниці – *визолочування, позолочування*), ад'єктивний (3 одиниці – *позолотний, позолотілий, позолочуваний*) та дієслівний (3 одиниці – *визолочуватися, озолочуватися, позолочуватися*) частиномовні блоки.

2.1.3. Розміщуючи похідні слова на різних ступенях деривації, ми дотримуємося поглядів Г.О. Винокура про те, що „слова з різною словотвірною формою – це безперечно різні слова” [32: 435]. Деривати у СГ розташовано в такій послідовності, яка „впливає з їхніх сучасних споріднених зв'язків і не вимагає відновлення первісних відношень, властивих спільнокореневим словам у процесі їх виникнення” [164: 68]. До складу СГ із вершиною *золот-(-о)* входять як прості, так і складні слова, яким у науковій літературі приділено значну увагу [39; 70; 90; 92; 93; 147]. Вчені по-різному трактують належність складних дериватів до структури гнізда: одні з них не зараховують їх до афіксальних гнізд, оскільки композити можуть належати не до одного, а до двох і більше гнізд, залежно від кількості їх структурних компонентів [90; 92; 171]. Інші вважають, що словотвірний потенціал кожної лексеми виявляється не лише в її здатності сполучатися з афіксами, але й з іншими словотворчими елементами, зокрема з основами – наслідком такого сполучення є утворення нової лексичної одиниці, що позначає неподільне поняття [177; 23]. Ми пристаємо до думки про складні слова як цілісні утворення й зараховуємо їх до складу СГ, розміщуючи після простих слів у такій послідовності: юкстапозити (двоє самостійних слів, що пишуться через дефіс) та складні слова, утворені за допомогою телескопії; композитні деривати, утворені внаслідок основоскладання, що супроводжується суфіксацією і спирається на словосполучення; складні слова, утворені внаслідок основоскладання (основа першого слова + ціле друге слово) [пор .: 169; 177; 23]. Зауважимо, що складні слова з коренями на позначення металів як терміни та номенклатурні назви переважають над простими номінатами. Цим пояснюється значна кількість (а інколи й переважна більшість) їх у словотвірних гніздах, вершинами яких є назви металів.

Досліджуючи словотвірні зв'язки похідних у гніздах слів із коренями на позначення металів, виходимо з принципу послідовного виведення дериватів, ієрархічного підпорядкування однієї одиниці іншій. СГ із коренем *золот-* (як і інші СГ із коренями – назвами металів) побудовано на відношенні синхронної спорідненості слів, що організована системно, при цьому кожне спільнокореневе слово має чітко визначене місце: розташоване біля твірного, утворюючи разом із ним словотвірну пару: *золото* → *золотко*. Залучаючись у подальший процес словотворення,

похідне слово стає твірним для наступного деривата, тобто послідовне ускладнення структури взаємозалежних слів, між якими встановлено відношення похідності, утворює СЛ, який завжди починається непохідним словом (вершиною гнізда), пор.: *золото* → *золотий* → *золотистий* → *золотистість*. У складі СГ із вершиною *золот-(-о)* зафіксовано 158 СЛ, які мають довжину від 2 до 5 дериватів і можуть об'єднувати слова однієї частини мови, пор.: *золото* → *золотар* → *золотарство* (такі ланцюжки репрезентують внутрішньочастиномовний словотвір), різних частин мови, пор.: *золото* → *золотий* → *золотити* → *позолотити* → *позолотілий* (ланцюжки цього типу представляють міжчастиномовний словотвір), а також СЛ мішаного типу, пор.: *золото* → *золотити* → *золотильник* → *золотильниця*; *золото* → *золотити* → *позолотити* → *позолота* (ланцюжків цього типу найбільше). Деякі похідні СГ із вершиною *золот-(-о)*, зокрема прикметники *золотий*, *золотавий*, *золотистий*, дієслова *золотити*, *визолотити*, *озолотити*, *позолотити* тощо, водночас є складниками різних СЛ, пор.: *золото* → *золотити* → *позолотити* → *позолотник*; *золото* → *золотити* → *позолотити* → *позолочувати* → *позолочування*; *золото* → *золотий* → *золотистий* → *золотисто-солом'яний*; *золото* → *золотий* → *золотистий* → *золотистість*; *золото* → *золотий* → *золотавий* → *золотавинка*; *золото* → *золотий* → *золотавий* → *золотавитися*. Такі СЛ належать до регулярних, оскільки поява похідного-твірного попереднього ступеня словотворення регулярно створює потенційну можливість для появи деривата наступного ступеня похідності [23: 16].

Парадигматичні відношення між спільнокореновими словами в СГ із вершиною *золот-(-о)* засвідчує 22 СП. Найчисленнішу СП становлять деривати I ступеня словотворення, умотивовані непохідним словом – вершиною СГ – іменником *золото* (57 одиниць), які об'єднано в субстантивний, ад'єктивний та дієслівний блоки.

У межах субстантивного блоку виділяємо декілька словотвірних категорій. Група слів із значенням особи диференціюється залежно від словотвірної структури. Похідне слово *золотар* уможлиблює бімотивацію: мотивується іменником *золото* – ‘той, хто виготовляє речі із золота’; те саме, що ювелір; а також дієсловом *золотити* – ‘той, хто золотить що-небудь, покриває позолотою’. Корінь *золот-* у складі цього іменника актуалізує семи ‘метал’, ‘ковкий’, ‘придатний до оброблення’, ‘речі’. Іменникові *золотар* у сучасній українській мові властиві два ЛСВ [198: 381], але тільки в значенні ‘ювелір; той, хто покриває позолотою, золотить що-небудь’ цей дериват є твірним для спільнокоренових слів II ступеня словотворення *золотарство* й *золотарський*, які становлять його парадигму.

Десубстантив *золотарство*, що вмотивований іменником – назвою особи-діяча *золотар*, виражає СЗ ‘діяльність особи, названої твірною основою’ [172: 188]. Український радянський енциклопедичний словник (УРЕС) визначає *золотарство* як виготовлення прикрас, предметів побуту

та культу з дорогоцінних металів (золота, срібла), нерідко оздоблених коштовними каменями, перлами, кольоровим склом [215 I: 676]. Словникове тлумачення співвідносить семантику слова *золотарство* безпосередньо із значенням слова *золото*, актуалізуючи значення ЛСВ₁ („хімічний елемент, коштовний метал жовтого кольору, гнучкий, тягучий, ковкий”) та ЛСВ₂ (семема „золоті речі”) цього мотиватора. Але словотвірна структура деривата *золотарство* свідчить про можливість побудови дериваційної перифрази „професія, діяльність того, хто названий мотиватором” (пор.: *шпигунство* [144: 179], *маклерство* [33: 18]), а вже *золотар* – той, хто виготовляє прикраси, предмети з дорогоцінних металів тощо.

До словотвірної категорії із значенням „який має стосунок до того, що названо твірною основою” належить прикметник *золотарський*, утворений від іменникової основи *золотар-* за участю суфікса *-ськ-*: *золотарський* < *золотар-* + *-ськ-(-ий)*. Незважаючи на те, що дериват *золотарський* структурно вмотивований агентивним іменником *золотар*, семантично він може бути співвіднесений з іменником *золото* (семема „виготовлений із золота й срібла” [198: 381]) і *золотарство* (семема „який застосовується в золотарстві” [198: 381]), оскільки, як зазначено в „Русской грамматике-80”, „прикметники, мотивовані словами зі значенням особи, здатні виражати низку значень – від належності конкретній особі до притаманності колу осіб або властивості ідеологічного напрямку, течії, пов’язаних із певною особою” [144: 281]. Прикметники такого типу семантично водночас мотивуються не тільки іменниками із значенням особи, але й співвідносними іменниками, що називають властивість, фах, вид діяльності, суспільну та ідеологічну течію [144: 281]. Отже, семантичними множниками похідних *золотарство* і *золотарський*, як і твірного *золотар*, є ‘метал’, ‘придатний до оброблення’ (сема ‘ковкий’), ‘речі’, тобто деривати II ступеня словотворення *золотарство*, *золотарський* актуалізують ЛСВ₁ та ЛСВ₂ вершини СГ *золото*.

У сучасній українській мові категорія іменників, що означають назви осіб, постійно поповнюється новоутвореннями. Висока продуктивність словотвірних типів агентивних іменників зумовлена як позамовними (удосконалення суспільних відносин, зростання науково-технічного прогресу, розвиток науки і культури, поява нових предметів спеціального призначення), так і внутрішньомовними чинниками (потреба в таких назвах, необхідність передати ставлення людини до певних предметів і явищ об’єктивної дійсності, різноманіття словотвірних засобів, які беруть участь у творенні іменників зі значенням особи) [143: 23-24]. Серед новоутворень композити охоплюють досить об’ємний пласт лексики [1: 4]. Дослідження композитів має давні традиції. З XVIII століття цю проблему почали досліджувати русисти, а західноєвропейські лінгвісти ґрунтовно вивчали її на матеріалі індоєвропейських мов на початку XIX століття. Українські композити досить ґрунтовно проаналізовано в працях І.І. Ковалика [99; 148], М.Я.Плющ [159; 160], Н.Ф.Клименко [88; 89; 90; 92;

93], К.Г.Городенської [48; 51; 52], Є.А. Карпіловської [89; 201], В. О. Горпинича [54; 55; 11; 60; 91; 100; 150; 162; 204; 216; 217; 218] та ін., які трактували композити за їх морфемним складом, словотвірною структурою і в правописному плані. Оскільки в науковій літературі є розуміння словотвірної категорії „як сукупності слів зі спільним словотвірним значенням, але різними твірними основами і способами творення” [213: 571], то до словотвірної категорії „особа за видом діяльності” зараховуємо й композитні похідні *золотодобувач*, *золотодобувальник*, *золотошукач*, *золотопромисловець*, *золотошвейниця*, *золотошвачка*.

Агентивні складні іменники чоловічого роду з компонентом *золот-* на I ступені деривації представлені словотвірними типами із суфіксами *-ач-*, *-льник*, *-ець*. Першим компонентом похідних *золотошукач*, *золотодобувач*, *золотодобувальник*, *золотопромисловець* виступає іменниковий корінь *золот-*, який умотивований семантичною ознакою ‘метал’ ЛСВ₁ слова-вершини *золото* („хімічний елемент, коштовний метал жовтого кольору”). Аналізовані композити утворилися внаслідок зрощення субстантивних словосполучень із підрядним зв’язком керування: *шукач золота*, *добувач золота*, *добувальник золота*, *промисловець золота*; хоч повною є реченнева структура, яка ідентифікується з підрядною з’ясувальною частиною складнопідрядного речення, пор.: *золотошукач < той, хто шукає, розвідує золото*; *золотодобувач, золотодобувальник < той, хто добуває золото*; *золотопромисловець < той, хто займається промислом золота*. Складні іменники *золотодобувач*, *золотодобувальник*, *золотошукач*, *золотопромисловець* за словотвірною семантикою (іменники чоловічого роду, що є назвами осіб за характером діяльності, спеціальністю) та способом творення (утворилися за допомогою основоскладання) належать до одного класифікаційного підтипу [1: 127].

З-поміж дериватів, що становлять словотвірну категорію „особа за видом діяльності”, виділяємо агентивні іменники жіночого роду *золотошвейниця* та *золотошвачка*, які утворилися внаслідок поєднання двох іменникових основ і репрезентують словотвірні типи із суфіксами *-иц’-*, *-к-*. Друга частина цих складних іменників уживається в сучасній українській мові як самостійні слова: *швейниця*, *швачка* [203: 967]. Семантичним мотиватором композитів *золотошвейниця*, *золотошвачка* виступають семи ‘шовкові нитки’, ‘золототканий одяг’ ЛСВ₂ іменника *золото*.

Композитні деривати I ступеня словотворення на позначення особи за видом діяльності не є семантико-словотвірною базою для похідних II ступеня словотворення.

Словотвірну категорію локатива становлять іменники *золотарня*, *золотошвальня*, *золотомийка*, які відрізняються способом творення і значенням компонента *золот-*. Похідний іменник *золотарня*, що утворився суфіксальним способом, умотивований іменником *золото* (*золот-(-о) + -арн’-(я)*), а суфіксальний формант *-арн’-* формує в нього значення місця

виробничого процесу (пор.: *золото* – ‘метал’, а *золотарня* – ‘місце, де виготовляють речі з цього металу’), отже, корінь *золот-* у складі похідного слова виражає семантичну ознаку ‘метал’ ЛСВ₁ твірного іменника *золото*. Проте дериват *золотарня* в сучасній українській мові може бути вмотивований ще й агентивним іменником чоловічого роду *золотар*, пор.: *золотарня* < *золотар-* + *-н(-я)*, тобто *золотар* – ‘той, хто виготовляє речі із золота’, а *золотарня* – ‘місце, де працює золотар’. Словотвірні типи із суфіксами *-н’-* та *-арн’-* локально-просторових назв жіночого роду є малопродуктивними в сучасній українській мові [99: 9].

Композитний іменник *золотошвальня*, що утворився суфіксально-складним способом⁴ [148: 32] з інтерфіксацією, становить інтерес передусім як одиниця номінації (словотвірний тип із суфіксом *-льн’-* на означення місця дії поширений переважно у сфері професійної лексики [99: 10]). Цей дериват співвідносний із дієслівним словосполученням *шити золотом*, проте мотивація потребує розширення словосполучення за рахунок третього члена [93: 83] – *нитками*: *шити золотими нитками*. Лексема *золотошвальня* називає спеціально обладнане приміщення, у якому шують золотом (золотими нитками). Семантика назв місць зумовлена значенням твірної основи, яке модифікується словотворчими формантами. За структурно-семантичною характеристикою композит *золотошвальня* можна кваліфікувати як „назву місця виробничої діяльності людини” або як „назву місця, на якому відбувається дія за допомогою певного знаряддя” [99: 9], а компонент *золот-* у його складі виражає семантичний множник ‘позолочені шовкові нитки’, актуалізуючи ЛСВ₂ вершинного іменника *золото*.

Дериват *золотомийка*, що утворився суфіксально-складним способом, вмотивований сполученням дієслова й залежного іменника з об’єктною функцією *мити золото* та означає ‘місце виробничого процесу’; він представляє словотвірний тип із суфіксом *-к-*, який є продуктивним у сучасній українській мові [159: 284]. Семантичним мотиватором композита *золотомийка* виступає сема ‘метал’, яка репрезентує ЛСВ₁ іменника *золото*.

У субстантивному блоці виділяємо ще групу складних слів із словотвірним значенням „опредметнена дія, спрямована на те, що названо мотиватором”: *золотодобування*, *золотовидобування*, *золотовидобуток*, *золотоуранодобування*, *золотопромисловість*. Вони позначають абстрактні поняття і є назвами виробничих процесів, галузей виробництва. До словотвірного типу із суфіксом *-нн’-*, що є найдавнішим і найпродуктивнішим слов’янським формантом [33: 17], належать похідні іменники середнього роду *золотодобування*, *золотоуранодобування*, *золотовидобування*; в окремий словотвірний тип виділяємо іменник чоловічого роду *золотовидобуток* за суфіксом *-ок*, а іменник жіночого

Суфіксально-складний спосіб характеризується тим, що в процесі осново- чи словоскладання кінцева частина складного слова суфіксується, пор.: *полководець*, *книголюб*, *короїд*, *круглолиций*, *білозубий* тощо [148: 32].

роду *золотопромисловість* репрезентує словотвірний тип із суфіксом *-ість*. Двокомпонентні композити *золотодобування*, *золотовидобування*, *золотовидобуток*, *золотопромисловість* постали внаслідок зрощення субстантивних словосполучень *добування золота*, *видобування золота*, *видобуток золота*, *промисел золота* за допомогою основоскладання, ускладненого інтерфіксацією, і означають 'процес добування золота' (*золотовидобуток*, *золотовидобування*, *золотопромисловість*, *золотодобування*). На епідигматичному рівні у слова *золотовидобуток* розвинулося вторинне значення 'видобуте золото', а в словах *золотодобування*, *золотовидобування*, *золотопромисловість* – 'галузь промисловості, що займається добуванням золота' [202 II: 169]. Трикомпонентний складний іменник *золотоуранодобування*, що утворився внаслідок основоскладання, є назвою галузі промисловості, яка займається добуванням золота й урану. В іменниковому корені *золот-* у складі композитних дериватів *золотодобування*, *золотовидобуток*, *золотоуранодобування*, *золотовидобування*, *золотопромисловість* актуалізується ЛСВ₁ слова *золото*, зокрема семантична ознака 'метал'.

Похідні *золотко*, *золотце*, які об'єднано в одну словотвірну категорію із значенням суб'єктивної оцінки, утворилися суфіксальним способом від іменникової основи *золот-*, пор.: *золот-* + *-к(-о)* > *золотко*; *золот-* + *-ц(-е)* > *золотце*, проте вони відрізняються семантикою кореня *золот-*, який у складі іменника *золотко* вмотивований семантичною ознакою 'ласкаве звертання' і актуалізує ЛСВ₄ твірного іменника *золото*, а в іменнику *золотце*, який є демінутивом на позначення коштовного металу жовтого кольору [198: 382], виражає семантичну ознаку 'метал' ЛСВ₁ слова-вершини. Аналізовані демінутиви не стали твірними для дериватів II ступеня похідності.

Ад'єктивний блок парадигми кореня *золот-* представлений відносними прикметниками, які можна об'єднати в три словотвірних категорії. До словотвірної категорії із значенням „який має стосунок до матеріалу, названого твірною основою” зараховуємо прикметники *золотий*, *золотоурановий*, *золотовісмутовий*, *золотокварцовий*, *золотоколоїдальний*, *золотомідний*, *золотоплатиновий*, *золотоарсеновий*, *золотосурм'яний*, *золотосульфідний*, *золотосрібний*, що репрезентують словотвірні типи із суфіксами *-н-*, *-ов-*, *-альн-*, *-ян-*, *-о-*.

Десубстантивний дериват ад'єктивного блоку *золотий* постав суфіксальним способом (нульовий суфікс) від основи *золот-* і виражає такі ЛСВ: 1) *прикм.* до *золото* 1. *Золотий зливоч.*// Який має в собі золото як складову.// Зроблений із золота або покритий, оздоблений золотом чи позолотою.// Пов'язаний із видобуванням золота. *Золоті копальні. Золота промисловість*; 2) у значенні іменника *золотий*, *заст.* червінець; золота монета; 3) витканий, шитий шовковими нитками з тонкою позолотою; 4) який своїм кольором нагадує золото; блискучо-жовтий, оранжевий. *Золота осінь. Золота рибка*; 5) *перен.* Дуже цінний, вартий поваги (про людину, її характер і т.ін.) *Золоті руки. Золоте серце*; 6) *перен.* Який дає

людям радість, щастя; прекрасний, щасливий. *Золоте дитинство*; 7) *перен.* Дорогий, любий (у пестл. звертанні до кого-небудь). *Золоте відношення. Золотий вік. Золота середина*; 8) пов'язаний із п'ятдесятиліттям, з п'ятдесятою річницею існування чого-небудь. *Золоте весілля*; 9) пов'язаний із завоюванням, присудженням золотої медалі за перше місце в спортивних змаганнях, на конкурсі і т.ін. [198: 381]. На підставі аналізу зазначених ЛСВ у семантичній структурі прикметника *золотий* можна виокремити ядерні семи 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'складова матеріалу (речовини)', 'виготовлений із металу', 'пов'язаний із добуванням', 'подібний за кольором' та периферійні компоненти значення 'монети', 'медаль', 'позолочені шовкові нитки', 'цінний, вартий поваги', 'який приносить щастя (радість)', 'ювілей', 'пестливе звертання'. Отже, твірний іменник *золото* репрезентує більшість своїх семантичних множників у похідному прикметнику *золотий*. Нереалізованими залишилися семи 'речі з металу', 'золототканий одяг', 'поліграфічна фарба', 'багатство', натомість наявність ЛСВ₆ та ЛСВ₈ у семантичній структурі слова *золотий* дає змогу виокремити в семантиці слова *золото* семи 'щастя', 'радість'; 'щось прекрасне', 'п'ятдесятиліття (ювілей)'; 'п'ятдесята річниця існування чого-небудь', які поки що лексикографічно не зафіксовано.

Парадигма прикметника *золотий*, що налічує 42 похідні одиниці, становить підгніздо в структурі СГ із вершиною *золот-(-о)*. Деривати II ступеня словотворення з прикметниковим коренем *золот-* сформували субстантивний, ад'єктивний і дієслівний блоки. Субстантивний блок аналізованої СП представлений іменниками *прозолоть*, *золотарник* і композитами *золотоцвіт*, *золототисячник*, *золотобородник*, *золотогуз*, *золотоочка*, *золотопогонник*.

До словотвірної категорії із значенням неповного вияву ознаки належить іменник *прозолоть*, який утворився префіксально-суфіксальним способом (префікс *про-* і нульовий суфікс) від основи прикметника *золотий*, що зазнала чергування кінцевого приголосного /*m*/ – /*m'*/. Префікс *про-* в аналізованому іменнику вжито із значенням „на зразок, подібний до” [186: 959], а корінь *золот-* виражає семантичну ознаку 'подібний за кольором', тобто іменник *прозолоть* актуалізує ЛСВ₄ твірного прикметника *золотий*.

Деривати субстантивного блоку *золотарник*, *золотоцвіт*, *золототисячник*, що вмотивовані семантичним множником 'подібний за кольором' твірного прикметника *золотий*, є ботанічними назвами (пор.: *золотарник* – золота лоза (*Solidago*) – рід рослин родини складноцвітих, медоносна рослина, з квіток та листя якої одержують жовту фарбу [215 I: 677]; *золототисячник* – трав'яниста лікарська рослина, із рожевими квітками й золотисто-жовтими пиляками [202 II: 169]) і представляють різні словотвірні типи. Іменник *золотарник*, що утворився суфіксальним способом, в українській мові формально може мотивуватися субстантивною твірною основою *золотар-* (*золотар-* + *-ник* > *золотарник*)

та прикметниковою твірною основою *золот-* (*золот-(-ий)* + *-арник* > *золотарник*), проте семантично він умотивований ЛСВ₄ прикметника *золотий*, зокрема семами 'кольором нагадує золото' та 'блискучо-жовтий, оранжевий'.

Композити *золототисячник*, *золотоцвіт*, що утворилися суфіксально-складним способом за участю інтерфікса *-о-*, мотивовані сполученням іменника з прикметником *золота тисяча*, *золотий цвіт*, іменниковий компонент яких ускладнений суфіксами (нульовим, *-ник*), зв'язок між компонентами підрядний, відношення атрибутивні.

Репрезентантами ад'єктивної парадигми, у яких корінь *золот-* виражає семантичну ознаку 'подібний за кольором', є складні іменники *золотопогонник*, *золотобородник*. Вони постали суфіксально-складним способом, ускладненим інтерфіксацією, і за суфіксом *-ник* належать до відповідного словотвірного типу. В основі композитів лежать атрибутивні словосполучення, пор.: *золотопогонник* < *золоті погони* + *-ник*; *золотобородник* < *золота борода* + *-ник*. У глибинній семантичній структурі іменники *золотопогонник*, *золотобородник* співвідносяться з підрядними означальними реченнями *той, хто має золоті погони* (презирлива назва офіцера царської армії [198: 382]), *той, хто має золоту бороду*, виражаючи загальне значення особи.

Семантичним мотиватором композитів *золотогуз*, *золотоочка*, які є зоологічними назвами, виступає компонент значення 'подібний за кольором' ЛСВ₄ слова *золотий* (семи 'блискучо-жовтий', 'оранжевий'). Іменник *золотогуз* виражає значення „метелик – небезпечний шкідник садів і лісів” [202 II: 169], у якого „черевце із жмутком золотисто-оранжевих волосків на кінці (звідси й назва)” [197: 214]. Утворився цей деад'єктив унаслідок основокладання і співвідноситься в глибинній структурі з атрибутивним словосполученням *золотий гуз*. Дериват *золотоочка*, що утворився суфіксально-складним способом (*золотоочка* < *золоті очі* + *-к(-а)*), мотивується атрибутивним словосполученням *золоті очі*, оскільки він означає комаху ряду сітчастокрилих, у якої очі опуклі, золотисто-блискучі (звідси й назва) [215 I: 677]. Аналізовані композитні похідні об'єднано за спільним СЗ 'носій статичної ознаки'.

Отже, похідні субстантивного блоку прикметникової парадигми незалежно від словотвірної семантики та лексичного значення вмотивовані ЛСВ₄ („який своїм кольором нагадує золото; блискучо-жовтий, оранжевий”) деривата *золотий* і не стали твірними для похідних одиниць III ступеня словотворення, крім композитного іменника *золотогуз*, який реалізував свій потенціал у корелятивному іменнику *золотогузка*. Іменник жіночого роду *золотогузка*, зберігаючи семантику мотиватора, утворився за допомогою суфікса *-к-*, який приєднано до повної твірної основи чоловічого роду *золотогуз*.

Ад'єктивний блок СП прикметника *золотий* становить кількісно велику й семантично неоднорідну групу дериватів. Модифікаційне СЗ суб'єктивної оцінки передають прикметники *золотенький*, *золотесенький*,

які репрезентують словотвірні типи: із суфіксом *-еньк-* (*золотенький*) та із суфіксом *-есеньк-* (*золотесенький*), а корінь *золот-* у їхньому складі акумулює всю семантичну парадигму прикметника *золотий* [198: 381], окрім ЛСВ₁ (семема „пов’язаний із добуванням золота”) та ЛСВ₈ („пов’язаний із п’ятдесятиліттям, з п’ятдесятою річницею існування чого-небудь”). Ці прикметники утворилися за допомогою суфіксальних формантів, які приєднуються до повної прикметникової основи *золот-*: *золот-(-ий) + -еньк-(-ий) > золотенький*; *золот-(-ий) + -есеньк-(-ий) > золотесенький*.

Похідні *золотавий*, *золотастий*, *золотистий*, що утворилися суфіксальним способом (суфікси *-ав-*, *-аст-*, *-ист-*) від прикметника *золотий*, виражають неповноту, частковий вияв ознаки (*золотавий*) та надмірно виявлену ознаку (*золотастий*, *золотистий*) і вмотивовані семантичним множителем ‘подібний за кольором’ твірного прикметника *золотий* [198: 381]. У семантичній структурі деривата *золотавий*, окрім зазначеного компонента значення виявлено ще сему ‘позолочені шовкові нитки’, яка репрезентована ЛСВ₂ („витканий, шитий шовковими нитками з тонкою позолотою”) мотивата [198: 381]. Прикметники *золотавий* і *золотистий*, на відміну від деад’єктива *золотастий*, який не став твірною основою для похідних наступного такту, утворили підгнізда у складі СГ із вершиною *золот-(-о)*, складниками яких є похідні III ступеня словотворення.

Похідні з основою *золотав-*, що становлять СП прикметника *золотавий*, налічують 6 одиниць і формують субстантивний, ад’єктивний та дієслівний блоки. Субстантивний блок визначено дериватами *золотавинка* й *золотавість*. Лексичний дериват *золотавинка*, що утворився суфіксальним способом від прикметникової основи *золотав-* (*золотавинка < золотав-(-ий) + -инк-(-а)*), виражає СЗ одиничного предмета (сема ‘цяточка’ [198: 381]), яке реалізовано формантом *-инк-*, і вмотивований семантичною ознакою ‘подібний за кольором’, що актуалізує ЛСВ₁ твірного прикметника *золотавий* („кольором схожий на золото”) [198: 381].

Синтаксичний дериват *золотавість* виражає транспозиційне СЗ, тобто зберігає семантику твірного слова *золотавий*, репрезентуючи семи ‘подібний за кольором’, ‘позолочені шовкові нитки’ у своїй семантичній структурі. Цей абстрактний іменник утворився за допомогою суфікса *-ість*, який приєднується до повної прикметникової основи *золотав-*: *золотав-(-ий) + -ість > золотавість*.

Деривати ад’єктивного блоку з основою *золотав-* *золотаво-жовтий*, *золотаво-оранжевий*, *золотаво-червоний* є композитами, що утворилися внаслідок основоскладання за участю інтерфікса *-о-*, зв’язок між компонентами сурядний. Другий компонент складного слова є назвою кольору, а перший компонент *золотав-* називає відтінок, тобто семантичним мотиватором цих складних прикметників виступає семантична ознака ‘подібний за кольором’ твірного слова *золотавий*.

Дієслівний блок аналізованої СП представлений дієсловом *золотавитися*, що мотивується прикметниковою основою *золотав-* і утворилося суфіксально-постфіксальним способом: *золотав-(-ий) + -и/ти- + -ся > золотавитися*. Відприкметниковий дериват виражає СЗ „набувати ознаки” і репрезентований ЛСВ „вирізнятися золотавим кольором; блищати” [198: 381], що свідчить про наявність не тільки семантичної ознаки ‘подібний за кольором’, але й семи ‘блиск’ у семантичній структурі як безпосереднього твірного прикметника *золотавий*, так і в опосередкованого мотиватора – вершини СГ – іменника *золото*.

Парадигма прикметника *золотистий*, що налічує 23 одиниці, які становлять похідні III ступеня словотворення, сформована субстантивним та ад’єктивним блоками. Мотиват *золотистість*, який репрезентує субстантивний блок СП прикметника *золотистий*, виражає транспозиційне СЗ, а значить корінь на позначення коштовного металу *золот-* у його складі реалізує семантичний множник ‘колір’, актуалізуючи ЛСВ твірного прикметника *золотистий* та ЛСВ₁ (семема „про золотисте забарвлення чого-небудь”) слова-вершини *золот-(-о)*.

Похідні ад’єктивного блоку *золотисто-білий*, *золотисто-білявий*, *золотисто-блискучий*, *золотисто-бурий*, *золотисто-дзеркальний*, *золотисто-жовтий*, *золотисто-зелений*, *золотисто-коричневий*, *золотисто-оранжевий*, *золотисто-палевий*, *золотисто-прозорий*, *золотисто-пурпурний*, *золотисто-рудий*, *золотисто-рожевий*, *золотисто-рододендроновий*, *золотисто-слюдяний*, *золотисто-солом’яний*, *золотисто-червоний*, *золотисто-чорний*, що виражають ознаку предмета за кольором, за своєю структурою становлять однотипні деривати, семантичну відмінність вносить другий компонент – прикметник, який функціонує в мові як окреме слово. Ці композитні похідні утворилися внаслідок основоскладання за допомогою сполучного голосного *-о-*, зв’язок між компонентами сурядний. За суфіксальним формантом другого компонента складні прикметники належать до словотвірних типів із суфіксами *-яв-*, *-уч-*, *-льн-*, *-н-*, *-ов-*, *-ян-* та нульовим суфіксом (за участю якого утворилося найбільше дериватів). Прикметниковий корінь *золотист* - в аналізованих похідних семантично вмотивований компонентом значення ‘подібний за кольором’ мотиватора *золотистий*.

Із своїм переносним значення „золотисте забарвлення чого-небудь” (ЛСВ₁ вершинного іменника *золото*) корінь *золот-* ужито в деад’єктивах *золотистоголовий*, *золотистоплідний*, що виражають синтагматичне СЗ [55: 103] і співвідносні з атрибутивними словосполученнями *золотиста голова*, *золотистий плід*, другий компонент яких зазнав суфіксації, пор.: *золотиста голова + -о(-ий) > золотистоголовий*; *золотистий плід + -н(-ий) > золотистоплідний*. Вони утворилися суфіксально-складним способом за допомогою інтерфікса *-о-*.

З-поміж похідних СП прикметника *золотистий* найбільший інтерес становить композитний дериват *золотистовимержений*, який умотивований, як інші члени парадигми (див. вище), семантичною

ознакою 'подібний за кольором' твірного слова *золотистий*, проте в його семантичній структурі чітко виокремлюємо сему 'позолочені шовкові нитки', що свідчить про опосередковану мотивацію прикметником *золотий*, а саме його ЛСВ₃ („витканий, шитий шовковими нитками з тонкою позолотою”). Виявлення семантичного множника 'позолочені шовкові нитки' в похідному композиті *золотистовимережений* дає змогу зробити висновок про наявність цієї семи в семантичній структурі прикметникового мотиватора *золотистий*, яку не зафіксовано лексикографічно. Аналізований мотиват утворився основоскладанням (за допомогою інтерфікса *-o-*) і співвідносний із словосполученням *вимережений золотом*, яке в глибинній семантичній структурі вмотивоване підрядним означальним реченням *який вимережений золотистими нитками*, тобто прикметниковий корінь *золотист-* у цьому разі вказує на засіб дії.

Отже, аналіз похідних, що становлять прикметникові СП дериватів *золотавий* і *золотистий*, продемонстрував високу активність семантичної ознаки 'подібний за кольором' та незначний потенціал периферійної семи 'позолочені шовкові нитки'.

До ад'єктивного блоку СП прикметника *золотий*, окрім простих дериватів, належать ще композитні похідні (див. Додаток 1) із синтагматичним СЗ, що репрезентують словотвірні типи з нульовим суфіксом та суфіксами *-н-*, *-ов-*, *-ян-* (якими ускладнений другий компонент складних слів). За загальним значенням прикметникового кореня *золот-* їх можна об'єднати в такі групи: 1) із значенням металу (*золотоверхий, золотоголавий, золотозубий, золоторудний, золотоканительний*⁵, *золотомонетний, золотовалютний, золотодоларовий, золотозливковий*); 2) на позначення кольору (*золотобарвний, золотоголовий, золотоволосий, золотокосий, золотокудрий, золотогривий, золотокрилий, золотоперий, золоторогий, золотоокий, золотобокий, золотогрудий, золотошкірий, золотополій, золототрав'яний, золотозерновий, золотозоряний, золотонаперовий*); 3) на позначення чогось приємного (*золотодевізний*). Проте в межах першої та другої груп виокремлюємо підгрупи за частковими значеннями компонента *золот-*.

СЗ „який має стосунок до матеріалу” виражають композитні прикметники першої групи, семантичним мотиватором яких виступає ЛСВ₁ твірного деривата *золотий*, зокрема семи 'який має в собі золото як складову' (*золоторудний*), 'зроблений із золота' (*золотозубий, золотомонетний, золотовалютний, золотодоларовий, золотозливковий*), 'покритий, оздоблений золотом чи позолотою' (*золотоверхий, золотоголавий, золотоканительний*). Дериват *золотоканительний* умотивований ще семантичним множником 'позолочені шовкові нитки', який актуалізує ЛСВ₃ твірного прикметника *золотий*. У структурному

Канитель – дуже тонкий, як нитка, витий позолочений або посріблений дріт для гаптування [198, 413].

плані аналізовані похідні однотипні – утворилися суфіксально-складним способом і співвідносні з атрибутивними словосполученнями *золота канитель, золота монета, золота валюта, золота глава (баня, купол), золотий зуб, золотий долар, золотий зливok, золотий верх*. Деад’єктив *золоторудний*, корінь *золот-* у складі якого актуалізує сему ‘метал’, у словотвірній структурі сучасної української мови є двомотивованим. Він може бути витлумачений як наслідок згортання реченневої структури, що супроводжується суфіксацією, пор.: *золоторудний* < *руда, що містить золото (метал) + -н(-ий)* або як наслідок зрощення субстантивного словосполучення *золота руда*, яке також поєднується із суфіксацією, пор.: *золоторудний* < *золота руда + -н(-ий)*. У першому випадку він має безпосередню іменникову мотивацію, що спирається на реченневу структуру, в другому – прикметниково-іменникову, яка ґрунтується на залежному та опорному компонентах субстантивного словосполучення, але спільним для обох випадків мотивації є використання словотворчого суфікса *-н-* та актуалізація семи ‘метал’ у корені деривата. До словотвірного типу з суфіксом *-н-* належать композити *золоторудний, золотоканительний, золотомонетний, золотовалютний*, дериваційний тип із суфіксом *-ов-* становлять похідні *золотодоларовий, золотозливковий*, а складні прикметники *золотозубий, золотoverхий, золотоголавий* виокремлюємо у словотвірний тип із нульовим суфіксом.

Відад’єктивні похідні *золотоголовий, золотоволосий, золотокосий, золотокудрий, золотогривий, золотокрилий, золотоперий, золоторогий, золотоокий, золотобокий, золотогрудий, золотошкірий, золотополій, золотобарвний, золототрав’яний, золотозерновий, золотозоряний, золотонаперовий* становлять словотвірну категорію зі значенням ‘ознака предмета за кольором’, тобто вмотивовані ЛСВ₄ (семи ‘блискучо-жовтий’, ‘оранжевий’) слова *золотий*. Аналізовані складні деривати можна поділити на декілька підгруп за значенням другого компонента: 1) частина тіла, зовнішній покрив (*золотоголовий, золотоокий, золотобокий, золотогрудий, золотошкірий, золотокрилий, золоторогий*); 2) волосяний та пір’яний покрив (*золотоволосий, золотокосий, золотокудрий, золотогривий, золотоперий*); 3) предмет (*золотополій, золотонаперовий, золотозерновий, золототрав’яний, золотозоряний*); 4) забарвлення (*золотобарвний*). Похідні прикметники утворилися суфіксально-складним способом від атрибутивних словосполучень, пор.: *золотоголовий* < *золота голова + -о(-ий)*; *золотокрилий* < *золоті крила + -о(-ий)*; *золотополій* < *золоті поли + -о(-ий)*; *золотобарвний* < *золоті барви + -н(-ий)*. Домінанту становить словотвірний тип із нульовим суфіксом, до якого належать прикметники *золотоголовий, золотоволосий, золотокосий, золотокудрий, золотогривий, золотокрилий, золотоперий, золоторогий, золотоокий, золотобокий, золотополій, золотогрудий, золотошкірий*, похідні *золототрав’яний, золотозерновий, золотонаперовий* репрезентують дериваційний тип із суфіксом *-ян-*, деривати *золотозерновий, золотонаперовий* формують словотвірний тип із суфіксом *-ов-*, а прикметник *золотобарвний* виділяємо у словотвірний тип із

суфіксом *-н-*.

На наш погляд, творення похідних із компонентом *золот-* (зокрема тих, що становлять парадигму прикметника *золотий*) є впливом аналогії, оскільки, як зазначає І.Л. Лось, тільки незначна кількість складних слів співвідносна зі словосполученнями, більшість їх породжується за зразком подібних слів [120: 125-126]. Цієї думки дотримуються й інші науковці (Є. О. Василевська [25], О.А. Земська [77], Г.Я. Василевич [23] тощо).

Складний прикметник *золотодевізний*, в основі якого лежить атрибутивне словосполучення *золотий девіз*, утворився суфіксально-складним способом і виражає СЗ загальної відносності. Цей композитний дериват актуалізує ЛСВ₆ („який дає людям радість, щастя; прекрасний, щасливий”) прикметника *золотий*, тобто прикметниковий корінь *золот-* у його складі вмотивований семантичним множителем ‘який приносить щастя’.

Дієслівний блок СП прикметника *золотий* репрезентовано дериватом *золотіти*, який утворився за допомогою суфікса *-і-* та прикметникової основи *золот-*: *золотіти* < *золот-(-ий)* + *-і-(-ти)*. Він становить словотвірну категорію зі значенням „набувати ознаки”, що засвідчено ЛСВ₁ („набувати золотистого відтінку, ставати золотим” [198: 381]), проте дієслово *золотіти* за значенням ЛСВ₂ („вирізнятися золотистим кольором; блищати, як золото” [198: 381]) може бути зараховано до словотвірної категорії зі значенням „виділятися з-поміж чогось”, а його семантичними мотиваторами виступають семи ‘подібний за кольором’ та ‘блиск’, які актуалізують ЛСВ₄ твірного прикметника *золотий* („який своїм кольором нагадує золото”, „блискучо-жовтий”).

У структурі СГ із вершиною *золото* похідні з дієслівною основою *золоті-* становлять підгніздо. Парадигму дієслова *золотіти* представлено двома дериватами: *ззолотіти*, *позолотіти*, які належать до дієслівного частиномовного блоку. Особливістю внутрішньодієслівної деривації є те, що твірне слово *золотіти* сполучається з обмеженою кількістю префіксів (*за-*, *по-*), які вносять нові відтінки в значення похідного та змінюють його вид, пор.: *золотіти* (недок. вид) → *ззолотіти* (док. вид); *золотіти* (недок. вид) → *позолотіти*. Отже, префікси *за-*, *по-* виконують функцію модифікаторів видового значення дієслів.

Префікс *за-* надає дієслову *ззолотіти* СЗ „почати дію, яку названо твірною основою”. Префіксальний девербатив *ззолотіти* вмотивований семантичними ознаками ‘колір’, ‘блиск’, що актуалізують ЛСВ₁ („набувати золотистого відтінку, ставати золотистим” [198: 381]) та ЛСВ₂ (семема „блищати, як золото” [198: 381]) мотиватора.

Дієслівний дериват *позолотіти* виражає СЗ „виконати дію, названу твірним дієсловом, упродовж невеликого проміжку часу”, тобто префікс *по-* в його складі вказує на частковість, неповноту вияву дії. Словникова дефініція „набути кольору, відтінку золота” [198: 837] засвідчує, що дієслово *позолотіти* вмотивовано тільки семою ‘колір’, яка репрезентує ЛСВ₁ твірного деривата *золотіти*. Саме в цьому значенні аналізований

девербатив послуговував твірною базою для похідного ад'єктива IV ступеня словотворення *позолотілий*.

Активний дієприкметник минулого часу *позолотілий* утворився від дієслівної основи *позолоті-* за допомогою суфікса *-л-* і виражає транспозиційне СЗ.

Отже, семантична структура прикметника *золотий* становить дев'ять ЛСВ (див. вище), проте тільки в значеннях „який своїм кольором нагадує золото”, „витканий, шитий шовковими нитками з тонкою позолотою”, „зроблений із золота або покритий, оздоблений золотом чи позолотою”, „золота монета”, „дуже цінний, вартий поваги”, „який дає людям радість, щастя”, „дорогий, любий”, „який має в собі золото як складову частину” цей дериват став твірною основою для спільнокореневих похідних.

Найбільшу активність виявляє сема 'подібний за кольором', яка репрезентована дериватами II (33 із 42), III (32 із 32) і IV (1 із 1) ступенів словотворення. Велику кількість (переважно більшість) похідних, у яких корінь *золот-* виражає семантичну ознаку 'подібний за кольором', можна пояснити тим, що компонент значення 'колір' (сема 'жовтий'), як зазначає Етимологічний словник української мови [200 II: 276], був первинним. Найбільший словотвірний потенціал з-поміж похідних, які становлять парадигму прикметника *золотий*, мають деривати *золотистий* та *золотавий*.

Складні прикметники *золотоурановий*, *золотоарсеновий*, *золотовісмутовий*, *золотокварцовий*, *золотоколоїдальний*, *золотомідний*, *золотоплатиновий*, *золотосрібний*, *золотосульфідний*, *золотосурм'яний*, *золототелуровий*, *золотоарсенопіритовий*, *золотобромистоводневий*, *золотоціанистий*, *золотосульфіднокварцовий*, *золотохлористоводневий*, *золотоціанистоводневий*, які становлять словотвірну категорію із значенням „який має стосунок до матеріалу” вмотивовані безпосередньо словом-вершиною *золото*, а саме: семантичними ознаками 'метал', 'складова речовини'. За способом творення ці композити однотипні – вони утворилися способом основоскладання, зв'язок між компонентами складних слів сурядний. За суфіксальними формантами, якими ускладнені кінцеві частини прикметникових дериватів, похідні *золотоурановий*, *золотоарсеновий*, *золотовісмутовий*, *золотокварцовий*, *золотоплатиновий*, *золототелуровий*, *золотоарсенопіритовий*, *золотосульфіднокварцовий* становлять словотвірний тип із суфіксом *-ов-*, композити *золотомідний*, *золотосульфідний* належать до дериваційного типу з суфіксом *-н-*, десубстантиви *золотобромистоводневий*, *золотохлористо-водневий*, *золотоціанистоводневий* виокремлюємо у словотвірний тип із суфіксом *-ев-*, інші прикметники репрезентують словотвірні типи із суфіксами *-альн-* (*золотоколоїдальний*), *-ян-* (*золотосурм'яний*), *-ист-* (*золотоціанистий*). Характерною ознакою початкового компонента *золот-* є високий ступінь його сполучуваності з іншими назвами речовин, що дає змогу поповнювати пласт термінологічної лексики, зокрема хімічної. Спостереження за прикметниками аналізованої словотвірної категорії

свідчать, що за структурою композитні похідні є двокомпонентними (пор.: *золотоурановий, золотовісмутовий, золотоплатиновий* тощо) та трикомпонентними (пор.: *золотобромистоводневий, золотосульфідно-кварцовий, золотоарсенопіритовий* тощо).

Дериваційну категорію, у якій залежний компонент *золото* виражає об'єктне значення (актуалізується семантична ознака 'метал'), становлять прикметники *золотобійний, золотодобувний, золотовидобувний, золотошукальний, золотоприймальний, золотообрізний, золотопромивальний, золотопромивний, золотосплавний, золотоуловлювальний, золотошукацький, золотопромисловий, золотоуранодобувний*, які постали суфіксально-складним способом на базі дієслівних словосполучень, пор.: *золотодобувний* < *добувати золото* + *-н(-ий)*; *золотошукальний* < *шукати золото* + *-льн(-ий)*; *золотоприймальний* < *приймати золото* + *-льн(-ий)*. За структурою це однотипні похідні, і тільки другий компонент указує на семантичну відмінність. Домінанту становить словотвірний тип із суфіксом *-н-*, до якого належать композити *золотобійний, золотодобувний, золотовидобувний, золотообрізний, золотопромивний, золотосплавний, золотоуранодобувний*, а похідні *золотошукальний, золотопромивальний, золотоуловлювальний* та *золотоприймальний* виділяємо в словотвірний тип із суфіксом *-льн-*, прикметники *золотошукацький* та *золотопромисловий* формують словотвірні типи з суфіксами *-цьк-* та *-ов-*. Окрему семантичну модель словотвірного типу з суфіксом *-н-* утворюють деривати *золотовмісний, золотоурановмісний* і *золотодайний*. Суфікс *-н-* у цих похідних теж вказує на віднесеність, але не до того, що здійснює дію, спрямовану на зовнішній об'єкт, а до того, що здійснює дію, спрямовану на внутрішній об'єкт. Відмінність визначається семантикою похідних дієслів, а семантичним мотиватором компонента *золот-* у похідних *золотовмісний, золотоурановмісний* і *золотодайний*, окрім експліцитної семи 'метал', виступає імпліцитна сема 'складник'.

До різних словотвірних типів дериваційної категорії, у якій корінь *золот-* указує на засіб дії (інструменталь), належать прикметники *золотокутий* та *золототканий*. У складі прикметника *золотокутий* компонент *золот-* виражає семантичні ознаки 'метал' і 'придатний до оброблення'. Цей дериват є наслідком зрощення дієприкметникового словосполучення, пор.: *золотокутий* < *кутий золотом* (як дорогоцінним металом) < *кувати золотом*. В основі композита *золототканий*, що утворився суфіксально-складним способом, лежить дієслівне словосполучення *ткати золотом*. Іменниковий корінь *золот-* у складі цього композита виражає семантичну ознаку 'позолочені шовкові нитки', яка актуалізує ЛСВ₂ твірного слова *золото*.

Відсубстантивний дериват *золотошвейний* становить словотвірну категорію зі значенням „який має стосунок до місця, де шиють золотом” і репрезентує словотвірний тип із суфіксом *-н-*. Мотиваційною ознакою цього композита виступає сема 'позолочені шовкові нитки' ЛСВ₂ вершинного іменника *золото*. Аналізований похідний прикметник

утворився суфіксально-складним способом і співвідноситься з дієслівним словосполученням *шити золотом*.

Складний прикметник *золотосяйний* постав від порівняльного звороту *сяє, як золото* за допомогою суфікса *-н-*. Порівняльний зворот згортається, сполучник *як* редукується, а зрощений компонент зазнає суфіксації. Аналізований композит, виражаючи інтегральну семантичну ознаку 'колір', свідчить про наявність компонента значення 'блискучий' у семантичній структурі мотиватора.

Отже, похідні композити ад'єктивного блоку СП слова-вершини *золото* репрезентують ядерні семантичні ознаки 'метал', 'складова речовини' ('складник'), 'придатний до оброблення', 'колір' ('блиск'), що актуалізують ЛСВ₁ твірного іменника *золото*, а також периферійну сему 'позолочені шовкові нитки', яка представляє ЛСВ₂ мотиватора. Як зазначає Н.Ф. Клименко, композити мотивуються переважно двочленними словосполученнями, тому більшість із них має двокореневу структуру [90: 5-34], що засвідчено й ад'єктивним блоком СП іменника *золото* (30 двокореневий композит із 39 дериватів). Оскільки слова, утворені основоскладанням, стримують афіксальне розростання слова [1: 9], то ад'єктиви-композити I ступеня словотворення не стали твірними для дериватів II ступеня.

Дієслівний блок СП слова *золото* представлений дериватом *золотити*, що утворився від іменникової основи *золот-* за участю суфікса *-и-*, належить до словотвірної категорії „діяти речовиною, що названа твірною основою” і означає: 1) покривати золотом, позолотою; 2) освітлюючи, надавати чомусь золотистого кольору, відтінку; 3) *перен.* прикрашати; робити привабливим [202 II: 169]. Тобто мотиваційними виступають семи 'метал', 'колір' (ЛСВ₁ мотиватора) та сема 'щось гарне' (ЛСВ₄ твірного). Дієслова іменникового походження із суфіксом *-и-* за кількістю утворень посідають друге місце після таких же утворень із суфіксом *-ува-* (*-юва-*) [185: 24]. Більшість дієслів іменникового походження з суфіксом *-и-* утворилася в такий спосіб, що іменникова основа (непохідна чи похідна) повністю ввійшла до складу дієслівної і дієслово оформилось лише з участю суфікса [185: 24].

Парадигма дієслова *золотити* становить мікрогніздо, структурні одиниці якого є дериватами II ступеня словотворення, і налічує 12 похідних. Семантичний потенціал ядерного дієслова реалізовано у віддієслівних похідних – іменниках, дієсловах, ад'єктивах, а формування семантики віддієслівних дериватів, організація взаємовідношень та ієрархія їхніх категорійних і часткових сем відбувається під впливом твірної дієслівної основи. При цьому, на думку М.П. Лесюка, „похідне слово „вбирає” семи твірної основи, „переробляє” їх та синтезує” [116: 13]. Залежно від ступеня збереження категорійної семи твірного дієслова та функції суфікса, яку він виконує під час словотворення, девербативи з дієслівним коренем *золоти-* можна поділити на дві групи: групу дериватів із транспозиційним і групу похідних із мутаційним СЗ.

До групи дериватів із транспозиційним значенням належать віддієслівні іменники із значенням абстрагованої процесуальної ознаки *золотіння, золочення* та дієприкметник *золочений*, інші деривати, що становлять парадигму дієслова *золотити* (*золотильник, золотитися, взолотити, визолотити, обзолотити, озолотити, перезолотити, позолотити, роззолотити*), виражають мутаційні СЗ. Незалежно від СЗ похідні формують такі частиномовні блоки: субстантивний, ад'єктивний і дієслівний.

Субстантивний блок дієслівної парадигми становлять іменники *золотильник, золотіння, золочення*. Дериват *золотильник*, що утворився від дієслівної основи *золоти-* за допомогою суфікса *-льник*, виражає СЗ „особа за видом діяльності” і означає „того, хто покриває, золотить щонебудь золотом або позолотою” [198: 381], тобто семантично вмотивований компонентами значення ‘метал’ і ‘якість’ (‘м’який’) твірного іменника *золото*, зокрема його ЛСВ₁. Агентивний іменник *золотильник* послугував твірною базою для деривата III ступеня словотворення *золотильниця*, що є корелятивною назвою жіночого роду. Похідний десубстантив *золотильниця* утворився суфіксальним способом (суфікс *-иц'(-)*) від основи іменника чоловічого роду *золотильник* і зберігає семантику мотиватора, репрезентуючи семи ‘метал’, ‘якість’ вершини СГ *золото*.

Віддієслівні іменники із загальним значенням „опредметненої дії (процесу)” *золотіння, золочення* утворилися шляхом додавання суфіксів *-інн'(-), -енн'(-)*, що є варіантами суфікса *-нн'(-)*, одного з найдавніших слов'янських формантів [33: 17], до основи інфінітива недоконаного виду на *-и-*: *золоти-(-ти) + -інн'(-я) > золотіння; золоти-(-ти) + -енн'(-я) > золочення*. Словотворчі форманти *-інн'(-), -енн'(-)* нашаровуються на суфікс дієслова, при цьому творення деривата *золочення* супроводжується чергуванням кінцевих приголосних */m/–/ч/* основи, в основі ж іменника *золотіння* відбувається зміна приголосних за м'якістю */m/–/m'/*. Семантика віддієслівних похідних *золотіння, золочення*, оскільки вони виражають транспозиційні СЗ, повністю відповідає семантичному потенціалу твірного дієслова, тобто аналізовані деривати актуалізують семантичні ознаки ‘метал’, ‘колір’ (‘блиск’), ‘щось гарне’ мотиватора.

Ще одним компонентом СП дієслова *золотити* з транспозиційним СЗ є пасивний дієприкметник *золочений*, який становить ад'єктивний блок зазначеної СП. Він, утворившись за участю суфікса *-ен-*, що приєднується до дієслівної основи *золоти-*, у якій відбувається чергування кінцевого приголосного */m/–/ч/*, зберігає значення твірного, реалізуючи всі його ЛСВ. Проте паралельно з дієслівними ЛСВ дієприкметник *золочений* розвиває вторинні ЛСВ із значенням прикметника: ЛСВ₂ – „укритий тонким шаром позолоти; позолочений // витканий або вигаптуваний шовковими позолоченими нитками”; ЛСВ₃ – „який має золотистий колір” [198: 382] і репрезентує семантичні ознаки ‘метал’, ‘колір’, ‘позолочені шовкові нитки’, ‘щось гарне’. Словникова дефініція „витканий або вигаптуваний

шовковими позолоченими нитками” [198: 382], що формує ЛСВ₂ ад’єктивного деривата, свідчить про наявність семи ‘позолочені шовкові нитки’ у складі твірного дієслова *золотити*, яку поки що не зафіксовано лексикографічно.

Дієслівний блок СП деривата *золотити* становлять похідні *золотитися*, *взолотити*, *визолотити*, *обзолотити*, *озолотити*, *перезолотити*, *позолотити*, *роззолотити*, що представляють внутрішньодієслівний словотвір і належать до різних словотвірних категорій. Так, віддієслівний дериват *золотитися* виражає СЗ „виділятися з-поміж чогось золотистим кольором”. Він утворився за допомогою постфікса *-ся*, що приєднується до інфінітива недоконаного виду *золотити* і переводить дієслово з розряду перехідного в неперехідне. Мотиват *золотитися*, актуалізуючи ЛСВ твірного дієслова, набирає нових значень, пор.: ЛСВ₁ – „набувати золотистого відтінку, ставати золотистим” ; ЛСВ₂ – „вирізнятися золотистим кольором; блищати, як золото” [198: 381], а, отже, його семантичним мотиватором є семи ‘колір’, ‘блиск’, які реалізували свій потенціал у похідному III ступеня словотворення *ззолотитися*, що утворився за допомогою префікса *за-* і репрезентує ЛСВ₁ та ЛСВ₂ твірного слова [198: 298] (див. вище), а формант *за-*, виражаючи доконаний вид, означає „початок дії”.

Префіксальні деривати дієслівного блоку аналізованої СП виражають мутаційні СЗ і становлять такі словотвірні типи: 1) із префіксом *в-* (*взолотити*); 2) із префіксом *ви-* (*визолотити*); 3) із префіксом *об-* (*обзолотити*); 4) із префіксом *о-* (*озолотити*); 5) із префіксом *по-* (*позолотити*); 5) із префіксом *пере-* (*перезолотити*); 6) із префіксом *роз-* (*роззолотити*). Відтінок у значення дієслів вносять префікси, тому зазначені деривати виражають різні СЗ, зокрема: „проникати (просякати) всередину чого-небудь унаслідок дії, названої твірним дієсловом” (*взолотити*); „старанно, ретельно виконати дію, названу твірним дієсловом” (*визолотити*); „дію, названу твірним дієсловом, спрямувати навколо чого-небудь” (*озолотити*; *обзолотити*); „дію, названу мотиватором, виконати іще раз, повторно або заново, по-іншому” (*перезолотити*); „дію, названу твірним дієсловом, виконати з незначною інтенсивністю” (*позолотити*); „дію, названу мотиватором, виконати ґрунтовно, інтенсивно” (*роззолотити*). Дієслова з префіксами *об-*, *о-*, *по-*, *роз-*, окрім указаних СЗ, можуть мати значення „довести до результату” [172: 232-235]. ЛСВ₁ дієслова *золотити* („покривати золотом, позолотою”) послугував твірною базою для мотиватів *взолотити*, *визолотити*, *перезолотити*, *позолотити*, *роззолотити*, ЛСВ₂ твірного („надавати чомусь золотистого кольору, відтінку”) актуалізують похідні дієслова *обзолотити*, *озолотити*, *визолотити*, *позолотити*, і лише дериват *позолотити* вмотивований ще й семантичною ознакою ‘робити привабливим’, що репрезентує ЛСВ₃ мотиватора. У семантичній структурі віддієслівного похідного *озолотити* розвинулося значення „щедро обдаровувати грішми, багатством”, представлене ЛСВ₂ [198: 665], що

свідчить про наявність семантичних ознак 'гроші', 'багатство' в дієслові *золотити*, які поки що не зафіксовано словниковими дефініціями. На присутність семи 'гроші' в семантичній структурі мотиватора *золотити* вказує й метафоричне значення „позолотити руку”, що виокремлюємо з-поміж ЛСВ у структурі дієслова *позолотити* [198: 837].

Отже, деривати дієслівного блоку СП десубстантива *золотити* вмотивовані ядерними семантичними ознаками 'метал', 'колір' і периферійними 'робити привабливим', 'гроші', 'багатство'.

Усі префіксальні дієслова реалізували свій словотвірний потенціал у похідних одиницях III ступеня деривації, ставши твірними словами й утворивши СП. Найбільшу словотвірну активність виявляє дериват *позолотити*, СП якого представлена сімома похідними: *позолота*, *позолоть*, *позолотник*, *позолочення*, *позолочений*, *позолочувати*, *позолотитися*, що становлять субстантивний, ад'єктивний та дієслівний блоки. СП дієслів *визолотити*, *обзолотити*, *озолотити* репрезентовані трьома похідними, пор.: *визолочений*, *визолочувати*, *визолотитися*; *обзолота*, *обзолочений*, *обзолочувати*; *озолочений*, *озолочувати*, *озолотитися*. СП дієслів *визолотити* й *озолотити* характеризуються не тільки однаковою кількістю мотиватів, але й подібністю частиномовних блоків, у які об'єднано похідні. Парадигми дериватів *взолотити* та *роззолотити* налічують по дві похідних одиниці, які формують ад'єктивний (*взолочений*, *роззолочений*) та дієслівний (*взолотитися*, *роззолочувати*) блоки. Дієслово *перезолотити* з похідним девербативом *перезолочувати* становлять словотвірну пару.

Віддієслівні похідні субстантивних блоків можна виокремити у словотвірну категорію із значенням виконавця дії, тобто „особи за видом діяльності” (*позолотник*), та у словотвірну категорію із значенням абстрагованої процесуальної ознаки (*обзолота*, *позолота*, *позолоть*, *позолочення*).

Агентивний іменник чоловічого роду *позолотник* утворився суфіксальним способом і за словотворчим формантом належить до словотвірного типу з суфіксом *-ник*. Цей дериват означає „фахівця із золотіння” [198: 837], а, отже, акумулює в собі всі ЛСВ твірного дієслова *позолотити*.

Абстрактні іменники *обзолота*, *позолота*, *позолоть* утворилися від дієслівних основ за допомогою нульового суфікса, а мотиват *позолочення* – за участю суфікса *-енн'*. Творення дериватів *обзолота*, *позолота*, *позолоть* супроводжується нашаруванням іменникового суфікса (*-ø-*) на дієслівний (*-и-*), а в основі іменника *позолочення* внаслідок суфіксації відбувається чергування приголосних */m/–/ч/*. Спостереження за семантичною структурою цих іменників указують на те, що деривати *обзолота*, *позолота*, *позолоть*, хоч структурно вмотивовані дієсловами *обзолотити*, *позолотити*, проте їхнім семантичним мотиватором виступає слово-вершина СГ *золото*, пор.: *позолота* – 1) тонкий шар золота або бронзової фарби, накладений на поверхню чого-небудь; 2) *перен.* те, що

зовні прикрашає, показує кого-, що-небудь у кращому вигляді, стані і т.ін., ніж це є насправді; 3) прикрашання чого-небудь тонким шаром золота або бронзової фарби [198: 837]. Іменник *позолочення* виражає транспозиційне СЗ, тобто зберігає семантику твірного дієслова *позолотити*.

З-поміж дериватів субстантивного блоку дієслівних парадигм лише віддієслівний іменник *позолота* послугував твірною основою для творення похідного IV ступеня деривації – прикметника *позолотний*. Суфікс *-н-* приєднується до повної іменникової основи *позолот-* і вказує на „стосунок до матеріалу”. У суфіксальному словотворенні відносних прикметників найбільш продуктивним є словотвірний тип із суфіксом *-н-* [172: 211], його продуктивність зумовлена необмеженими морфонологічними умовами сполучуваності суфікса *-н-* із твірними основами [172: 211]. Прикметник *позолотний*, актуалізуючи ЛСВ₂ та ЛСВ₃ твірного іменника *позолота* (див. вище), репрезентує семи ‘метал’ та ‘привабливий’.

Ад’єктивний блок дієслівних парадигм представлені пасивними дієприкметниками *взолочений*, *визолочений*, *обзолочений*, *озолочений*, *позолочений*, *роззолочений*, які утворилися за допомогою суфікса *-ен-*, що нашаровується на дієслівний суфікс, а кінцевий приголосний дієслівної основи зазнає чергування: /*m/*–/ч/. Мотиваційними ознаками зазначених ад’єктивів виступають компоненти значення твірних дієслів, зокрема експліцитні семи ‘метал’, ‘колір’ та імпліцитні – ‘робити привабливим’, ‘гроші’, ‘багатство’.

Компонентами вербативних блоків є деривати, що репрезентують словотвірний тип із суфіксом *-ува-* (*визолочувати*, *озолочувати*, *обзолочувати*, *перезолочувати*, *позолочувати*, *роззолочувати*) та із постфіксом *-ся* (*взолотитися*, *визолотитися*, *озолотитися*, *позолотитися*). Дієслова, що утворилися за участю суфікса *-ува-*, становлять кореляти недоконаного виду до дієслів доконаного виду, пор.: *визолотити* (док. вид) → *визолочувати* (недок. вид); *позолотити* (док. вид) → *позолочувати* (недок. вид) тощо, а лексична семантика при цьому не зазнає змін [172: 228]. Отже, дієслівний суфіксальний формант *-ува-* виконує лише граматичну функцію і належить до групи суфіксів вторинної імперфективації, що функціонують як видозмінні [172: 228].

Спосіб постфіксації, який полягає в приєднанні форманта *-ся* до твірної основи, властивий лише дієслівному словотвору. Характер дериваційної функції постфікса *-ся* залежить від типу твірної основи, яка у віддієслівному словотворі має самостійний характер [172: 241], що виявляється в набутті дієсловами з коренем *золот-* нових лексичних значень чи відтінків у значенні, пор.: *визолотити* – „вкрити позолотою; надати золотистого кольору”; *визолотитися* – „вкритися позолотою; набути золотистого кольору; вирізнитися золотистим кольором” [198: 95]; *озолотити* – „надати чому-небудь золотистого кольору; обдарувати багатством”; *озолотитися* – „забарвитися в золотистий колір; стати багатим” [198: 665].

Суфіксальні та постфіксальні дієслівні деривати III ступеня словотворення, що є компонентами дієслівних парадигм, семантично вмотивовані тими самими компонентами значення, які виражають твірні дієслова, тобто актуалізують ЛСВ мотиваторів.

Дієслова *визолочувати*, *озолочувати* та *позолочувати*, на відміну від інших суфіксальних дієслівних похідних та постфіксальних дериватів аналізованих дієслівних парадигм, послужили твірними основами для структурних одиниць IV ступеня словотворення. Найбільшу словотвірну активність виявлено в деривата *позолочувати*, СП якого репрезентовано трьома похідними, що належать до субстантивного (*позолочування*), ад'єктивного (*позолочуваний*) та дієслівного (*позолочуватися*) блоків. СП дієслова *визолочувати* характеризується наявністю двох мотиватів: іменника *визолочування* та дієслова *визолочуватися*. Твірний дериват *озолочувати* із своїм похідним *озолочуватися*, що формує дієслівний блок, становить словотвірну пару.

Віддієслівні іменники IV ступеня похідності *визолочування*, *позолочування* утворилися за участю суфікса *-нн'*, який приєднується до повної дієслівної основи: *визолочува(-ти) + -нн(-я) > визолочування*; *позолочува(-ти) + -нн(-я) > позолочування*. Вони виражають транспозиційне СЗ – „абстрактна процесуальна ознака”. Мотиваційними ознаками іменника *визолочування* виступають ядерні семи ‘метал’, ‘колір’ твірного дієслова *визолочувати*, а в семантичній структурі деривата *позолочування*, окрім зазначених ядерних сем, виокремлюється ще периферійна сема ‘робити привабливим’.

Ад'єктив *позолочуваний*, мотивований дієсловом *позолочувати*, належить до словотвірного типу із суфіксом *-н* і виражає ознаку предмета за дією. Уживання суфікса *-н* морфологічно зумовлено – він співвідноситься з основою інфінітива, що закінчується фонемою */a/*: *позолочува(-ти) + -н(-ий) > позолочуваний*. Аналізований дієприкметник актуалізує всі ЛСВ мотиватора.

Деривати *визолочуватися*, *озолочуватися*, *позолочуватися*, що становлять дієслівні блоки відповідних СП, постали за допомогою постфікса *-ся*, який надає відтінків значенням дієслів (див. вище). Вони акумулюють у собі ЛСВ твірних *визолочувати*, *озолочувати*, *позолочувати*.

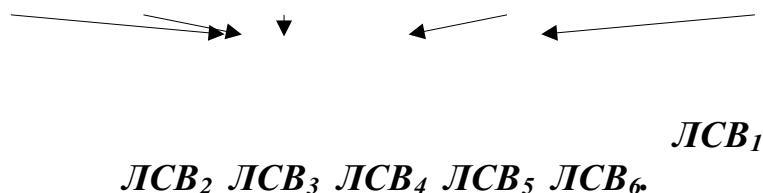
Отже, глибина гнізда з вершиною *золот(-о)* становить чотири ступені похідності, що нараховують 177 одиниць, об'єднаних у 22 СП і 158 СЛ. Кількість дериватів, залишаючись майже однаковою на I, II і III ступенях словотворення, різко спадає на IV ступені деривації. За частиномовною належністю слова-вершини це СГ кваліфікуємо як субстантивне. Продуктивними способами творення похідних є суфіксальний, основоскладання та суфіксально-складний, найбільшу мотиваційну активність виявляють ядерні семи ‘метал’, ‘придатний до оброблення’, ‘колір’, ‘блиск’ і периферійні – ‘робити привабливим’, ‘позолочені шовкові нитки’, що й визначає їх місце в семантичній

структурі похідних слів. ЛСВ слова-вершини *золото* майже повністю репрезентовано в семантиці похідних, проте не реалізували свій потенціал у мотивах ЛСВ₅ („про золоту медаль за перемогу, перше місце в спортивних змаганнях, на конкурсі”) та ЛСВ₂ (семема „спеціальна золотистого кольору фарба, яка застосовується в поліграфії”). Дефініційний аналіз похідних СГ дав змогу виокремити в семантичній структурі іменника *золото* семи ‘щастя, радість’, ‘щось прекрасне’, ‘п’ятдесятиліття (ювілей); п’ятдесята річниця існування чого-небудь’, які поки що не зафіксовано лексикографічно.

2.2. Словотвірна та семантична структура гнізда з вершиною *срібл(-о)*

2.2.1. У Словникові української мови (СУМ) іменник *срібло* подано з такими ЛСВ: 1) хімічний елемент – коштовний блискучий метал сіривато-білого кольору, пластичний і ковкий; уживається для виготовлення ювелірних виробів, посуду, для карбування монет і под.; у перен. значенні – те, що кольором, блиском подібне до цього металу; про сіривато-білий колір, блиск чого-небудь; 2) речі з цього металу; посріблені шовкові нитки для ткання, гаптування; срібна медаль за друге місце в спортивних змаганнях, на конкурсі; 3) гроші з цього металу; дрібні розмінні монети із сплаву, основним складником якого є срібло чи нікель; про велике багатство, розкоші; 4) сивина; сиве волосся; 5) мелодійність, дзвінкість, чистота (звуку, голосу, сміху); 6) ласкаве звертання до кого-небудь [211 IX: 619-620].

Проаналізувавши семантичну структуру слова *срібло*, можна виокремити такі інтегральні мотиваційні ознаки, як ‘метал’, ‘ступінь корозійної стійкості’, ‘придатний до оброблення’, ‘колір’, ‘блиск’, й такі диференційні семантичні ознаки, як ‘речі з металу’, ‘посріблені шовкові нитки’, ‘медаль’, ‘гроші’, ‘багатство’, ‘сивина’, ‘мелодійність’, ‘дзвінкість’, ‘ласкаве звертання’. Семантична структура полісеманта *срібло* має радіальну будову, оскільки ЛСВ₂, ЛСВ₃, ЛСВ₄, ЛСВ₅ та ЛСВ₆ вмотивовані ЛСВ₁:

2.2.2. СГ із вершиною *срібл(-о)* нараховує 130 дериватів, що розташовується на чотирьох ступенях словотворення. Похідні, розгалужуючись вертикально та горизонтально, утворюють віяльно-ланцюжковий структурний тип [129: 182]. Найбільшу словотвірну потенцію виявляють похідні I ступеня деривації, які реалізуються в похідних II ступеня словотворення. За частиномовною належністю слова-вершини аналізоване СГ субстантивне.

СП кореня *срібл-* на I ступені похідності становить 28 дериватів, які об'єднано в субстантивний (7 одиниць – *срібляк, срібляр, сріблина, срібло-золото, срібллюбєць, срібллюб, срібллюбство*), ад'єктивний (19 одиниць – *сріблистий, сріблявий, срібляний, сріблястий, срібний, сріблотородий, сріблоголовий, сріблокосий, сріблолистий, сріблорінний, срібловмісний, срібллюбний, сріблоорганічний, сріблоравильний, сріблосвинцевий, срібломідноцинковий, сріблотканий, сріблоткацький, сріблокований*) та дієслівний (2 одиниці – *сріблити, сріблити*) блоки.

II ступінь словотворення репрезентований 91 похідним, що об'єднано в такі частиномовні блоки: субстантивний (9 одиниць – *сріблінка, сріблистість, сріблярство, срібляник, сріблястість, срібник, срібняк, сріблильник, сріблення*), ад'єктивний (72 одиниці – *сріблярський, сріблесто-білий, сріблесто-бузковий, сріблесто-бурий, сріблесто-блакитний, сріблесто-зеленкуватий, сріблесто-зелений, сріблесто-золотистий, сріблесто-матовий, сріблесто-мутний, сріблесто-ніжний, сріблесто-перламутровий, сріблесто-перлистий, сріблесто-рожевуватий, сріблесто-рожевий, сріблесто-синій, сріблесто-сірий, сріблесто-сіруватий, сріблесто-сіро-блакитний, сріблесто-чорний, сріблестокрилий, сріблесто-листий, сріблестоспівливий, сріблестостовбурний, сріблясто-білий, сріблясто-бузковий, сріблясто-бурий, сріблясто-блакитний, сріблясто-зеленкуватий, сріблясто-зелений, сріблясто-золотистий, сріблясто-матовий, сріблясто-мутний, сріблясто-ніжний, сріблясто-перламутровий, сріблясто-перлистий, сріблясто-рожевуватий, сріблясто-рожевий, сріблясто-синій, сріблясто-сірий, сріблясто-сіруватий, сріблясто-сіро-блакитний, сріблясто-чорний, срібнастий, срібненький, срібнісінький, срібнолистий, срібнобородий, срібноводий, срібноволосий, срібноголоий, срібноголосий, срібногзивий, срібнокрилий, срібноперий, срібнорогий, срібнодисковий, срібно-білий, срібно-синій, срібносяйний, срібно-вісмутвий, срібно-кадмієвий, срібно-мідний, срібно-нікелево-кобальтовий, срібно-паладієвий, срібно-сальварсановий, срібно-цинковий, срібнокутий, срібнорудний, срібноцвяхований, сріблильний, сріблений*), дієслівний (6 одиниць – *срібнити, сріблитися, висріблити, засріблити, осріблити, посріблити*), адвербіальний (4 одиниці – *сріблесто, срібляно, сріблясто, срібно*).

III ступінь словотворення, що характеризується різким спадом творення дериватів (10 одиниць), представлено десубстантивами, деад'єктивами та переважно девербативами, які належать до субстантивного (3 одиниці – *срібнячок, сріблильниця, посріблення*), ад'єктивного (4 одиниці – *висріблений, засріблений, осріблений, посріблений*), дієслівного (3 одиниці – *засріблитися, осріблитися, посріблитися*) частиномовних блоків.

На IV ступені деривації зафіксовано іменник *посрібленість*.

2.2.3. Похідні СГ із вершиною *срібл-(-о)* об'єднано в 113 СЛ, які мають довжину від 2 до 5 дериватів, пор.: *срібло* → *срібляк*; *срібло* →

сріблястий → *сріблясто-блакитний*; *срібло* → *сріблити* → *засріблити* → *засріблений*; *срібло* → *сріблити* → *посріблити* → *посріблений* → *посрібленість*. До складу СЛ входять як слова однієї частини мови (пор.: *срібло* → *сріблина* → *сріблинка*; *срібло* → *срібляр* → *сріблярство*), так і слова різних частин мови (пор.: *срібло* → *срібляний* → *срібляно*; *срібло* → *сріблити* → *сріблильний* → *сріблильний* → *сріблильний*; *срібло* → *срібний* → *срібніти*). У складі регулярних СЛ наявні деривати (крім слова-вершини), які водночас є структурними елементами різних СЛ, як-от: *срібло* → *срібляний* → *срібляник*; *срібло* → *срібляний* → *срібляно*; *срібло* → *сріблястий* → *сріблястість*; *срібло* → *сріблястий* → *сріблясто-бузковий*; *срібло* → *срібний* → *срібник*; *срібло* → *срібний* → *срібноволосий*; *срібло* → *сріблити* → *сріблитися* → *засріблитися*; *срібло* → *сріблити* → *висріблити* → *висріблений* тощо. До таких похідних-твірних дериватів належать прикметники *сріблистий*, *срібляний*, *сріблястий*, *срібний*, іменник *срібляр* і дієслова *сріблити*, *посріблити*.

Парадигматичні відношення між дериватами СГ із вершиною *срібл-*(-о) репрезентовано 16 СП: СП *срібло*, СП *срібляр*, СП *сріблистий*, СП *срібляний*, СП *сріблястий*, СП *срібний*, СП *сріблити*, СП *посріблити* та ін. Парадигму кореня *срібл-* становлять деривати I ступеня словотворення, які об'єднано в субстантивний, ад'єктивний та дієслівний частиномовні блоки.

Субстантивний блок I ступеня похідності СП слова *срібло* представлено дериватами, які належать до словотвірних категорій із різними СЗ.

Загальне значення особи виражають іменники *срібляр*, *срібллюб* і *срібллюбєць*. Десубстантив *срібляр*, що утворився від іменникової основи *срібл-* за допомогою суфікса *-яр*, у сучасній українській мові може мати подвійну мотивацію: 1) іменникову – „той, хто покриває виробу сріблом”; 2) дієслівну – „той, хто сріблить що-небудь”. До складу цього деривата корінь *срібл-* входить із значенням „коштовний блискучий метал сірвато-білого кольору, пластичний і ковкий”, тобто реалізує ЛСВ₁ твірного іменника *срібло*. Саме в цьому значенні агентивний іменник *срібляр* став твірною основою для субстантивних дериватів II ступеня похідності – відносного прикметника *сріблярський* та абстрактного іменника *сріблярство*, які становлять його парадигму.

Іменник *сріблярство* утворився від основи *срібляр-* за допомогою суфікса *-ств-*, який реалізує СЗ 'виробничий процес'. Словникова дефініція „оброблення срібла та виготовлення з нього різних виробів” [198: 1184] указує на те, що семантичну структуру аналізованого субстантива формують як ядерні мотиваційні ознаки 'метал', 'придатний до оброблення', що актуалізують ЛСВ₁ слова-вершини *срібло*, так і периферійна сема 'вироби', що репрезентує ЛСВ₂ вершини СГ.

Дериват ад'єктивного блоку *сріблярський*, який утворився суфіксальним способом (суфікс *-ський*), виражає загальне СЗ „стосується того, що названо основою твірного іменника”. У сучасній українській мові він є двомотивованим, оскільки семантично мотивується іменниками

срібляр і *сріблярство* [198: 1184].

Композити *сріблолюб* і *сріблолюбець* співвідносяться з дієслівним словосполученням *любити срібло*, а в глибинній структурі з підрядним означальним реченням – *той, хто любить срібло*. Іменник *сріблолюбець* утворився суфіксально-складним способом, пор.: *срібло люби(-ти) + -ець > сріблолюбець*, а десубстантив *сріблолюб* – унаслідок основоскладання (з усіченням дієслівної основи, що становить другий компонент складного слова). Обидва іменники виражають значення „грошолоб, користолобець” [198: 1184], тобто актуалізують ЛСВ₃ (семему „гроші, дрібні розмінні монети із сплаву, основною складовою якого є срібло чи нікель”) іменника *срібло*. Отже, мотиваційними ознаками складних іменників *сріблолюб*, *сріблолюбець*, які не реалізували свій словотвірний потенціал у похідних наступного такту, виступають периферійні семи ‘гроші’, ‘монети’, ‘багатство’.

Групу дериватів із предметним значенням становлять похідні *срібляк*, *срібло-золото*. Відсубстантивний іменник *срібляк*, який утворився за допомогою суфікса *-як*, що приєднується до повної іменникової основи *срібл-*, умотивований семантичними ознаками ‘гроші’, ‘монети’, тобто репрезентує ЛСВ₃ вершини СГ *срібло*.

Юкстапозит *срібло-золото*, утворений словоскладанням, означає сукупність, збірність предметів, виготовлених із коштовних металів, а корінь *срібл-* у його складі актуалізує ЛСВ₂ (сема ‘речі’) та ЛСВ₃ (семи ‘гроші’, ‘багатство’) вершинного іменника *срібло*.

СЗ одиницності, на противагу збірному іменнику *срібло-золото*, виражає субстантивний похідний дериват *сріблина*, що постав суфіксальним способом від основи *срібл-*, пор.: *срібл(-о) + -ин(-а) > сріблина*. Суфікс *-ин-* надає іменнику загального значення „одиничний предмет, що належить до маси речовини чи до сукупності однорідних предметів, які названо твірною основою” [144: 207], а за значенням мотиватора аналізований дериват належить до семантичного підтипу „слова, що мотивовані іменниками із значенням речовини, матеріалу, називають один шматок цього матеріалу” [144: 207]. Оскільки ВТССУМ визначає іменник *сріблина* як „сріблясту цятку, нитку” [198: 1184], то компонентами його значення виступають ядерні семи ‘колір’, ‘блиск’, що актуалізують ЛСВ₁ (зокрема семему „кольором, блиском подібне до срібла”) та периферійна сема ‘посріблені шовкові нитки’, яка репрезентує ЛСВ₂ слова *срібло*. В обох цих значеннях дериват *сріблина* став твірною базою для похідного іменника II ступеня словотворення *сріблинка*, разом із словом-вершиною *срібло* вони формують СЛ, до якого входять слова однієї частини мови – іменники.

Десубстантив *сріблинка* утворився від твірної основи *сріблин-* за допомогою суфікса *-к-*, який надає похідному іменнику демінутивного значення.

Композит *сріблолюбство*, що є абстрактним іменником і становить словотвірну пару зі словом-вершиною СГ *срібло*, утворився суфіксально-

складним способом від дієслівного словосполучення *любити срібло*, дієслівна основа *люби-*, ускладнюючись суфіксом *-ств-*, означає стан людини, а іменникова основа *срібл-* у складі деривата вмотивована експліцитною семою 'метал', що актуалізує ЛСВ₁ („коштовний блискучий метал сірувато-білого кольору”) твірного слова *срібло* та імпліцитними семами 'гроші', 'багатство', що репрезентують ЛСВ₃ („гроші, дрібні розмінні монети із сплаву, основною складовою якого є срібло”, „про велике багатство, розкоші”) мотиватора.

Отже, субстантивний блок СП слова *срібло* представлений суфіксальними похідними, композитами та юкстапозитом, які, утворюючи з вершиною СГ словотвірні пари, а з похідними дериватами й ланцюги, виражають СЗ особи, виробничого процесу, предмету, а також абстрактне, збірне, одиничне й демінутивне значення і репрезентують словотвірні типи з суфіксами *-яр*, *-ець*, *-єр*, *-як*, *-ин-*, *-к-*, *-ств-*. Іменниковий корінь *срібл-* у складі дериватів умотивований семантичними множниками 'метал', 'придатний до оброблення', 'колір', 'блиск', які актуалізують ЛСВ₁ слова-вершини, 'вироби', 'посріблені шовкові нитки', що представляють ЛСВ₂ вершинного іменника, 'гроші' ('монети'), 'багатство', які реалізують ЛСВ₃ мотиватора. У семантичній структурі похідних субстантивного блоку аналізованої СП не знайшли відображення значення ЛСВ₄, ЛСВ₅ та ЛСВ₆ слова *срібло*.

Ад'єктивний блок СП іменника *срібло* становлять похідні з референційним та синтагматичним СЗ відповідно до різновидів семантичних відношень між похідним і твірним.

Прикметник *срібний*, який виражає стосунок до матеріалу, утворений за допомогою суфікса *-н-* від іменникової основи *срібл-*, при цьому відбувається усічення твірної основи внаслідок спрощення приголосних, пор.: *срібл-(-о)+-н-(-ий) > срібний*. Семантичну структуру аналізованого десубстантива формують сім ЛСВ: 1) який має в собі срібло як складник; призначений для оброблення срібла; зроблений із срібла або покритий, оздоблений сріблом; пов'язаний із видобуванням і обробленням срібла; *перен.* який посів друге місце в спортивних змаганнях, на конкурсі, завоював срібну медаль; 2) у *знач. ім.* срібний карбованець; 3) затканий, гаптований посрібленими нитками; 4) кольором і блиском схожий на срібло; сивий, із сивиною; 5) *перен.* мелодійно-дзвінкий, чистий (про звук, голос, сміх); 6) *перен.* який дає радість, створює відчуття чогось приємного, світлого; 7) *перен.* дорогий, любий (уживається переважно у пестливому звертанні до кого-, чого-небудь) [211 IX: 621]. *Срібне весілля* – день двадцятип'ятиріччя подружнього життя [198: 1184]. Дефініційний аналіз прикметника *срібний*, зокрема наявність ЛСВ₆ („який дає радість, створює відчуття чогось приємного, світлого”) у його структурі дає змогу виявити семи 'радість', 'піднесений настрій', 'щастя' в семантиці твірного іменника *срібло*, які не зафіксовано в лексикографічних працях. Дериват *срібний* послуговував твірною основою для похідних II ступеня деривації, які становлять його парадигму (31 одиницю) і належать до субстантивного,

ад'єктивного, дієслівного й адвербіального частиномовних блоків.

Репрезентантами субстантивного блоку є деривати *срібник* і *срібняк*, які виражають СЗ „предмет, виготовлений із матеріалу, що названо твірною основою” та належать до різних словотвірних типів, що визначають за допомогою словотворчих формантів, пор.: *срібн-(-ий)+ -ик* > *срібник*; *срібн-(-ий)+ -як* > *срібняк*. Тож до словотвірного типу з суфіксом *-ик* належить іменник *срібник*, а відприкметниковий дериват *срібняк* виокремлюємо у словотвірний тип із суфіксом *-як*. Прикметниковий корінь *срібн-* у складі цих іменників актуалізує семантичний множник ‘гроші’ (який репрезентує ЛСВ₂ твірного слова *срібний*) та семи ‘зроблений із срібла’, ‘який має в собі срібло як складову’ (що представляють ЛСВ₁ прикметника *срібний*). Відад'єктив *срібняк* у всіх своїх значеннях став твірним для демінутивного іменника *срібнячок*, який є дериватом III ступеня словотворення й останньою ланкою у СЛ, пор.: *срібло* → *срібний* → *срібняк* → *срібнячок*. Між твірним і похідним виникли модифікаційні відношення, на що вказують такі ознаки: частиномовна належність і лексико-номінаційне значення не змінилося, а семантика ускладнилася стилістичним відтінком [55: 99]. Під час творення деривата *срібнячок* за допомогою суфікса *-ок* кінцевий приголосний основи /к/ почергувався з /ч/: *срібняк-* + *-ок* > *срібнячок*.

Найбільшим за кількістю похідних є ад'єктивний блок СП прикметника *срібний*, який налічує 27 одиниць. Прикметники *срібнастий*, *срібненький*, *срібнісінький*, що є лексичними дериватами, виражають модифікаційне СЗ, формальним показником якого є суфікси якісних прикметників. Відад'єктивне словотворення якісних прикметників своєрідне в плані змісту, оскільки характеризується переплетенням власне словотвірних і модифікаційних, суб'єктивно-оцінних значень. Як твірні основи використовуються переважно якісні прикметники, семантична різноплановість яких визначає вибір словотворчого форманта та характер семантичних змін у похідних. Більшість дериваційних суфіксів, які використовують у відад'єктивному словотворенні прикметників, виражають градаційні та експресивно-оцінні значення як єдине ціле. Значно рідше словотворчі суфікси використовуються тільки для визначення суб'єктивно-експресивної оцінки або для вираження градації вияву ознаки в плані збільшення чи зменшення [172: 209]. Прикметнику *срібнастий* значення інтенсивного вияву ознаки надає суфікс *-аст-*, що приєднується до прикметникової основи *срібн-*. Цей дериват актуалізує ЛСВ₄ (семи ‘колір’, ‘блиск’, ‘сивий’), ЛСВ₃ (‘затканий, гаптований посрібленими нитками’), ЛСВ₅ (‘мелодійно-дзвінкий, чистий’), ЛСВ₆ (‘який створює радісне, приємне відчуття’) твірного прикметника *срібний*.

Значення суб'єктивної оцінки виражають похідні прикметники *срібненький* та *срібнісінький*, які становлять різні словотвірні типи відповідно до формантів: 1) із суфіксом *-еньк-* (*срібненький*); 2) із суфіксом *-ісіньк-* (*срібнісінький*). Дериват *срібний*, від якого суфіксальним способом постали аналізовані прикметники, послугував твірною базою в усіх своїх

значеннях, окрім ЛСВ₂ ('срібний карбованець') та семи 'двадцятип'ятилітній ювілей подружнього життя', що актуалізує ЛСВ₇, тобто демінутиви *срібненький*, *срібнісінький* семантично вмотивовані компонентами значення 'який виготовлений із срібла', 'гаптований посрібленими нитками', 'кольором і блиском схожий на срібло', 'сивий', 'мелодійно-дзвінкий', 'який створює радісне відчуття', 'пестливе звертання' мотиватора.

Деривати ад'єктивного блоку СП *срібний*, які виражають синтагматичне СЗ, можна поділити на групи залежно від семантики прикметникового кореня *срібн-*. Так, прикметник *срібний* у значенні „який має в собі срібло як складник” (ЛСВ₁ слова *срібний*) послуговував твірним для мотиватів *срібнорудний*, *срібно-вісмутовий*, *срібно-кадмієвий*, *срібно-нікель-кобальтовий* і под. Похідні композити з указаним СЗ, що утворилися суфіксально-складним способом (*срібнорудний*) та внаслідок основоскладання (*срібно-цинковий*, *срібно-паладієвий* тощо), оформлені суфіксами *-н-*, *-ов-*, *-ев-(-ев-)*, за якими належать до певних словотвірних типів.

Семою 'покритий, оздоблений сріблом', що актуалізує ЛСВ₁ твірного прикметника *срібний*, умотивовано композит *срібнокутий*, який утворився суфіксально-складним способом і співвідноситься з дієслівним словосполученням *кувати сріблом*; а у складі прикметників *срібноцвяхованийий*, *срібнодисковий* компонент *срібн-* репрезентує семантичний множник 'зроблений із срібла' ЛСВ₁ мотиватора. За способом творення композити *срібноцвяхованийий* і *срібнодисковий* належать до різних словотвірних типів, оскільки складний дериват *срібнодисковий* співвідносний із іменниковим словосполученням *срібний диск* і оформлений суфіксом *-ов-*, а в основі прикметника *срібноцвяхованийий* (друга частина якого ускладнена суфіксом *-н-*) лежить дієслівне словосполучення *цвяхувати сріблом*.

Із своїм переносним значенням „кольором та блиском схожий на срібло”, що репрезентує ЛСВ₄ твірного слова *срібний*, корінь *срібн-* функціонує в композитних дериватах *срібнолистий*, *срібноводий*, *срібногривий*, *срібнокрилий*, *срібноперий*, *срібнорогоий*, які утворилися від атрибутивних словосполучень суфіксально-складним способом за участю інтерфікса *-о-* та нульового суфікса, що оформляє другий компонент складного прикметника, тобто належать до одного словотвірного типу, пор .: *срібнолистий* < *срібне листя* + *-о-(-ий)*; *срібноводий* < *срібні води* + *-о-(-ий)*; *срібногривий* < *срібна грива* + *-о-(-ий)*. Іменники, що становлять другу частину композитів, виражають предметне значення.

Прикметники *срібно-білий*, *срібно-синій*, що утворилися способом основоскладання від двох прикметникових основ із сурядним зв'язком між частинами (*срібний* і *білий*; *срібний* і *синій*) за допомогою інтерфікса *-о-*, виражають ознаку предмета за кольором і вмотивовані семантичним множником „який кольором і блиском схожий на срібло” твірного прикметника *срібний*, тобто його ЛСВ₄.

До іншого дериваційного типу словотвірної категорії зі значенням „який кольором і блиском схожий на срібло” належить відад’єктив *срібносяйний*, що структурно вмотивований прикметником *срібний*, а семантично – іменником *срібло*, пор.: *срібносяйний* < *сяє, як срібло*. Зазначений складний прикметник утворився внаслідок зрощення порівняльного звороту *сяє, як срібло* в композит. Прикметникові деривати неморфологічних способів творення характеризуються низьким ступенем продуктивності [160: 178].

Виразником ЛСВ₄ твірного прикметника *срібний*, зокрема семантичної ознаки ‘сивий’, виступає корінь *срібн-* у складі композитних дериватів *срібнобородий, срібноволосий, срібноголовий*, які постали суфіксально-складним способом від іменникових словосполучень *срібна борода, срібне волосся, срібна голова* за допомогою інтерфікса *-о-* та нульового суфікса.

Синтагматичне СЗ виражає також і прикметник *срібноголосий*, який утворився суфіксально-складним способом від субстантивного словосполучення *срібний голос* за допомогою нульового суфікса та інтерфікса *-о-*. Семантичним мотиватором аналізованого композита виступають компоненти значення ‘дзвінкий’, ‘чистий’, які актуалізують ЛСВ₅ („мелодійно-дзвінкий, чистий (про звук, голос, сміх)”) твірного прикметника *срібний*.

Дієслівний блок СП *срібний* репрезентовано похідним дериватом *срібніти*, що утворився за допомогою суфікса *-і-*, який приєднується до прикметникової основи *срібн-* (пор.: *срібн-(-ий) + -і- > срібніти*) і надає похідному дієслову СЗ „набувати ознаки”. Цей дериват умотивовано семантичними множниками ‘колір’ (‘блиск’), ‘сивий’, ‘мелодійний’, що актуалізують ЛСВ₄ та ЛСВ₅ твірного прикметника *срібний*.

Дериват *срібно*, що становить адвербіальний блок, утворився за допомогою суфікса *-о* від прикметника *срібний* (*срібн-(-ий) + -о > срібно*) і виражає транспозиційне СЗ. Мотиваційними ознаками прислівника *срібно* виступають семи ‘кольором та блиском схожий на срібло’, ‘сивий’, ‘мелодійно-дзвінкий’, ‘чистий’, що репрезентують ЛСВ₄ та ЛСВ₅ мотиватора [198: 1184].

Похідні ад’єктивного блоку *сріблистий, сріблявий, срібляний, сріблястий* становлять словотвірну категорію із СЗ „вияву ознаки великою мірою”, у межах якої виділяємо чотири суфіксальних дериваційних типи: 1) із суфіксом *-ист-* (*сріблистий*); 2) із суфіксом *-яст-* (*сріблястий*); 3) із суфіксом *-яв-* (*сріблявий*); 4) із суфіксом *-ян-* (*срібляний*). Значення твірного кореня *срібл-* у складі цих прикметників відповідає ЛСВ₁, ЛСВ₂, ЛСВ₄, ЛСВ₅ іменника *срібло*. Лексеми *сріблястий, сріблистий, сріблявий*, окрім зазначених ЛСВ, набувають нових, зокрема „який дає радість, створює відчуття чогось приємного, світлого”; „уживається як складова деяких ботанічних і зоологічних назв, термінів”; ЛСВ „кольором і блиском схожий на срібло” розширюється завдяки семемам „блискучий від місячного саява”, „сірувато-білий, з блискучим відливом (про хутро,

шерсть тварини)”. Значення прикметника *срібляний* уточнюється семемами „зроблений, виготовлений із срібла”, „стосується оброблення срібла” [211 IX: 620].

Прикметники *сріблистий* і *сріблястий* із СЗ високого ступеня вияву ознаки послуговували твірною базою для дериватів II ступеня похідності, які, об’єднуючись, становлять підгнізда у структурі СГ із вершиною *срібл(-о)*. Аналіз похідних одиниць із коренями *сріблист-*, *срібляст-* дає змогу встановити межі типової СП, вершиною якої є прикметник із модифікаційним СЗ. Наявність у семантичній структурі слова-вершини мотиваційних ознак ‘колір’ (‘блиск’), ‘сивий’, ‘гаптований посрібленими нитками’, ‘складова термінів’, ‘мелодійно-дзвінкий’, ‘який дає радість’ [198: 1184] впливає на формування значення похідних дериватів. За частиномовною належністю деривати зазначених СП формують субстантивний, ад’єктивний і адвербіальний блоки. Визначальною особливістю типової СП є відсутність похідних дієслівного блоку. Щодо субстантивного блоку, то його репрезентовано іменником з абстрактним значенням, що утворився від основи твірного прикметника за допомогою суфікса *-ість*, пор.: *сріблистість*; *сріблястість*. Адвербіальний блок також представлено єдиним суфіксальним дериватом (суфікс *-о-*), як-от: *сріблисто*; *сріблясто*. Найбільший словотвірний потенціал твірний прикметник виявляє під час творення ад’єктивних похідних, що виражають синтагматичне СЗ.

Похідні, що становлять ад’єктивний блок, можна об’єднати в три групи за значенням і способом творення. До першої групи належать деривати, що означають відтінки кольорів і утворилися внаслідок основоскладання із сурядним зв’язком між компонентами, пор.: *сріблисто-білий*, *сріблисто-бузковий*, *сріблисто-блакитний*; *сріблясто-матовий*, *сріблясто-ніжний*, *сріблясто-перламутровий* і под. Ці деривати вмотивовані семантичними ознаками ‘колір’, ‘блиск’ твірних прикметників.

Деривати другої групи утворилися суфіксально-складним способом від субстантивних словосполучень, пор.: *сріблистокрилий* < *сріблисті крила* + *-о-* (*-ий*); *сріблистолистяний* < *сріблисте листя* + *-о-* (*-ий*). За суфіксальним формантом вони належать до одного словотвірного типу з нульовим суфіксом. В інший словотвірний тип виокремлюється дериват *сріблистостовбурний* за суфіксом *-н-*. Похідні прикметники цієї групи вмотивовані також семантичними ознаками ‘колір’, ‘блиск’, що актуалізують ЛСВ₁ слова-мотиватора.

Прикметник *сріблистоспівливий*, що становить третю групу, утворився суфіксально-складним способом і співвідноситься з обставинним словосполученням *співати сріблисто*, головне слово якого називає дію, а залежне – ступінь якості. Семантичним мотиватором цього композита виступає компонент значення ‘мелодійно-дзвінкий’, що репрезентує ЛСВ₄ вершинного прикметника *сріблистий*.

Похідний прикметник *срібляний* став твірним для дериватів наступного такту. Його СП налічує два мотивати – іменник *срібляник* і прислівник *срібляно*. Представник субстантивного блоку – дериват *срібляник*, який утворився суфіксальним способом від прикметникової основи *сріблян-*, актуалізує ЛСВ₁ мотиватора *срібляний*, оскільки означає монету, виготовлену із срібла. Суфікс *-ик* надає предметного значення похідному іменнику. Отже, в дериваті II ступеня похідності *срібляник* виявили потенції семи ‘метал’, ‘гроші’, що репрезентують ЛСВ₁ та ЛСВ₃ слова-вершини СГ *срібло*.

У словотвірній парі *срібляний*→*срібляно* між твірним і похідним встановлено транспозиційні відношення, оскільки мотиват, зберігаючи всі переносні значення мотиватора, змінює тільки частиномовну належність.

Композитні прикметники *сріблоголовий*, *сріблокосий*, *сріблородий*, *сріблолистий*, *срібlopінний* структурно і семантично мотивуються іменниковою основою *срібл-*. Із переносним значенням ‘кольором, блиском подібний до срібла’ корінь *срібл-* функціонує в складі композитів *сріблолистий*, *срібlopінний*, а із значенням ‘сивина, сиве волосся’ іменниковий корінь *срібл-* входить до складу дериватів *сріблоголовий*, *сріблокосий*, *сріблородий*. Аналізовані десубстантиви формують словотвірну категорію із СЗ ‘предмет, що названий однією твірною основою, наділений ознакою, що названа іншою твірною основою’. Вони постали суфіксально-складним способом внаслідок згортання порівняльних зворотів: сполучник *як* редукується, а зрощений компонент зазнає суфіксації, пор.: *сріблородий* < *борода, як срібло* + *-ø(-ий)*; *сріблоголовий* < *голова, як срібло* + *-ø(-ий)*; *сріблокосий* < *коси, як срібло* + *-ø(-ий)*; *сріблолистий* < *листя, як срібло* + *-ø(-ий)*; *срібlopінний* < *піна, як срібло* + *-н(-ий)*. Домінанту становить словотвірний тип із нульовим суфіксом, до якого належать композити *сріблородий*, *сріблоголовий*, *сріблокосий*, *сріблолистий*, прикметник *срібlopінний* виокремлюється у словотвірний тип із суфіксом *-н-*.

Ад’єктивні деривати *сріблотканий* і *сріблокований* є наслідком зрощення дієприкметникових словосполучень *тканий сріблом*, *кований сріблом*. Іменниковий корінь *срібл-* у складі похідного *сріблотканий* уживається із переносним значенням ‘шовкові посріблені нитки для ткання, гаптування’, а як компонент композита *сріблокований* – актуалізує семантичну ознаку ‘метал’ слова-вершини *срібло*.

Відносний прикметник *сріблоткацький*, який становить словотвірну категорію із значенням ‘який має стосунок до того, що названо твірними основами’, утворився способом основоскладання. Перший компонент *срібл-* композитного прикметника вмотивований семою ‘посріблені шовкові нитки для ткання, гаптування’ ЛСВ₂ іменника *срібло*.

Словотвірну категорію, у якій залежний компонент *срібло* виражає об’єктне значення, становлять прикметники *срібловмісний*, *сріблoлюбний*, *сріблoплавильний*, що постали суфіксально-складним способом на базі дієслівних словосполучень, які співвідносяться в глибинній структурі з

підрядними означальними реченнями, пор.: *срібловмісний* < містить срібло + *-н(-ий)* < той, що містить срібло; *сріблорозплавильний* < плавить срібло + *-льн-* (*-ий*) < той, що плавить срібло. До словотвірної групи із суфіксом *-н-* належать композити *срібловмісний*, *сріблорозплавильний*; прикметник *сріблорозплавильний* виділяється в інший тип, оскільки утворився за допомогою суфікса *-льн-*. Семантичним мотиватором складних прикметників *срібловмісний*, *сріблорозплавильний* виступає семантична ознака 'метал' слова-вершини, а десубстантив *сріблорозплавильний* умотивований ознаками 'метал' і 'придатний до оброблення'.

Композит *сріблорганічний*, що утворився способом основоскладання, передає загальне СЗ „до складу якого входить срібло як невід’ємна частина”. Семантично він умотивований ознаками 'хімічний елемент', 'органіка', 'метал' компонента *срібл-*, а прикметник *органічний* у його складі виражає значення „який має риси, характер якоїсь структури, чого-небудь цілого; нерозривний” [202 III: 131].

До словотвірної категорії із загальним значенням стосунку до матеріалу належать складні прикметники *сріблосвинцевий*, *срібломідноцинковий*, що утворилися основоскладанням за участю інтерфікса *-о-*. Корінь *срібл-* виражає семантичну ознаку 'метал', а самі композити набувають значення – „такий, який виготовлено із срібла та інших металів”.

Отже, ад’єктивний блок СП слова *срібло* представлено суфіксальними похідними та композитами, які, утворюючи з вершиною СГ словотвірні пари, а з похідними дериватами й ланцюжки, виражають СЗ стосунку до матеріалу, ознаки предмета, кольору й демінутивне значення і репрезентують словотвірні типи з суфіксами *-н-*, *-о-*, *-яст-*, *-ист-*, *-яв-*, *-ян-* та ін. Іменниковий корінь *срібл-* у складі дериватів умотивовано семантичними множниками 'метал', 'придатний до оброблення', 'колір', 'блиск', 'вироби', 'посріблені шовкові нитки', 'гроші' ('монети'), 'пестливе звертання', 'радісне відчуття', 'щастя'. У семантичній структурі похідних ад’єктивного блоку аналізованої СП не знайшли відображення компоненти значення 'срібна медаль', 'багатство', 'розкоші', 'срібний ювілей' слова *срібло*.

Дієслівний блок СП кореня *срібл-* репрезентовано похідними *сріблити*, *срібліти*, які належать до різних дериваційних категорій. Дієслово *сріблити* утворилося за допомогою суфікса *-и-*, який формує недоконаний вид. У сучасній українській мові визначають такі структурно-семантичні словотвірні типи дієслівних утворень з суфіксом *-и-* від іменникових основ [185: 26-31]: перехідні дієслова із значеннями: 1) дії, результат якої названий основою відповідного іменника (від абстрактних і конкретних іменників із найрізноманітнішим лексичним значенням); 2) діяти предметом, названим основою відповідного іменника (від назв конкретних предметів); 3) діяти речовиною, названою основою відповідного іменника (від назв різних речовин).

Оскільки перехідне дієслово *сріблити*, до складу якого іменникова основа входить повністю, утворилося від іменника – назви конкретної речовини, то воно набуває СЗ „діяти речовиною, названою твірною основою”. СУМ фіксує такі значення дієслова *сріблити* [211 IX: 619]: 1) покривати тонким шаром срібла; 2) надавати чому-небудь кольору і блиску срібла (про іній, світло місяця); 3) робити сивим. Отже, іменниковий корінь *срібл-* виражає семантичні ознаки ‘метал’, ‘колір’, ‘блиск’, ‘сивина’ вершинного іменника *срібло*, репрезентуючи його ЛСВ₁ та ЛСВ₄.

Вербатив *сріблити* утворився від іменникової основи *срібл-* за участю суфікса *-i-*. Як відомо, суфікс *-i-* зрідка бере участь у творенні дієслів від основ непохідних іменників [185: 34]. Усі безпрефіксні дієслова іменникового походження з суфіксом *-i-* (крім *уміти, розуміти, жаліти*) – неперехідні й утворилися за зразками таких структурно-семантичних словотвірних типів: 1) основна кількість дієслів із суфіксом *-i-* має загальне значення – „бути, ставати чи здаватися тим, на що вказує основа відповідного іменника”; 2) окремі дієслова виражають значення „дії, результат якої названий основою відповідного іменника”. У сучасній українській мові ці типи непродуктивні [185: 35-36], що засвідчує ВТССУМ, який визначає десубстантив *сріблити* як застаріле слово, за значенням подібне до дієслова *сріблитися* [198: 1184]. Дефініційний аналіз дає змогу встановити, що мотиват *сріблити* належить до словотвірної категорії зі значенням „бути, ставати чи здаватися тим, на що вказує основа твірного іменника”, а мотиваційними виступають семи ‘колір’, ‘блиск’, ‘сивина’, ‘мелодійно-дзвінкий’, тобто аналізоване дієслово реалізує ЛСВ₁, ЛСВ₄ та ЛСВ₅ слова-вершини СГ *срібло*.

Дієслово *сріблити* із похідними становить підгніздо глибиною в три ступені словотворення в межах СГ із вершиною *срібл-(-о)*. Твірне слово разом із похідними дериватами на синтагматичному рівні утворює СЛ, найдовшими з яких є ланцюжки, що об’єднують мотивати II, III і IV ступенів словотворення, пор.: *сріблити* → *сріблильний* → *сріблильник* → *сріблильниця*; *сріблити* → *посріблити* → *посріблений* → *посрібленість*. Парадигму дієслівного кореня *срібл-* репрезентовано дев’ятьма похідними, що утворилися префіксальним, суфіксальним та постфіксальним способами і належать до субстантивного, ад’єктивного й дієслівного блоків.

Імена осіб, що є назвами діячів, навіть коли діяч зображений у дії, за своєю семантикою як іменники відрізняються від твірних дієслів тим, що дія виступає в них не як процес у часі, але як явище, як ознака, а відповідний діяч уявляється в них звичайно не як дійова особа, а як носій ознаки. Це й пояснює „ідеомагічність” окремих агентивних іменників, тобто значення похідного слова не впливає повністю із сукупності значень його частин [171: 35]. Так, агентивний іменник *сріблильник*, що належить до субстантивного блоку, формально співвідноситься з основою прикметника *сріблильний* (*сріблильник* < *сріблильн-(-ий)* + *-ик*), а

семантично мотивується ЛСВ₁ дієслова *сріблити* і вершинним іменником *срібло*, пор.: „той, хто покриває що-небудь сріблом (у 1 знач.) або карбує по сріблу” [198: 1184]. Як зазначає Н.Я. Тишківська, полімотивацію агентивних іменників часто відображено в словарних дефініціях: значення похідних розкривається за допомогою семантики твірних [171: 98]. Віддієслівний дериват *сріблильник* становить словотвірну категорію особи і репрезентує словотвірний тип із суфіксом *-льник*. Цей мотиват разом із похідним III ступеня деривації (*сріблильниця*) входить до словотвірного ланцюжка *срібло*→*сріблити*→*сріблильник*→*сріблильниця* (див. Додаток 2), а корінь *срібл-* у його складі є виразником сем ‘метал’, ‘колір’, ‘блиск’ вершинного іменника *срібло*.

Іменник на позначення особи жіночого роду *сріблильниця*, що перебуває у відношеннях словотвірної похідності з агентивним іменником *сріблильник* [160: 163], називаючи особу за видом діяльності, зберігає семантику твірного деривата [198: 1184]. Утворився він за допомогою суфікса *-иц’-*, який приєднується до усіченої твірної основи, пор.: *сріблильник* + *-иц’(-я)* > *сріблильниця*. Цей суфікс є продуктивним у сучасній українській мові [160: 163].

Субстантивний блок СП дієслова *сріблити*, крім деривата *сріблильник*, представлено віддієслівним субстантивом із значенням абстрактної предметної дії *сріблення*, що постав за допомогою суфікса *-енн’-*, який нашаровується на дієслівний суфікс. Основа *срібли-*, входячи до складу девербатива, зберігає семантику твірного деривата *сріблити*. Іменники абстрактної дії, стану традиційно називають синтаксичними дериватами. Вважають, що особливість синтаксичної деривації полягає у відсутності номінативних змін і наявності категорійних трансформацій [пор.: 79: 185; 108: 121; 164: 190-196]. Проте категорійна (частининомовна) характеристика є компонентом семантичної структури слова, тобто зміна цієї характеристики є сигналом до зміни семантичного значення, оскільки акт деривації має на меті породження нової лексичної одиниці на основі іншої. При цьому, на думку О.С. Кубрякової, відбувається оновлення вихідної одиниці, її модифікація не тільки в плані структури, але й в лексичному плані, бо інакше сам факт деривації не мав би сенсу [110: 233]. Дослідження лексичної семантики твірних дієслів та похідних іменників з коренями на позначення металів дає змогу зробити висновки про те, що семантична структура похідного слова дорівнює семантичній структурі твірного (пор.: *золотити-золотіння*; *сріблити-сріблення* та ін.). Основою для формування ЛСВ похідних іменників слугує не тільки перший ЛСВ твірного дієслова, але й інші ЛСВ мотиватора. Іменники зі значенням абстрактної дії можуть бути утворені практично від будь-якого дієслова в досліджуваному матеріалі. Як зазначає М.Я. Плющ, віддієслівні іменники в сучасній українській мові становлять досить продуктивний пласт лексики, що охоплює різноманітні тематичні групи [141: 39].

Ад’єктивний блок дієслівної парадигми характеризується наявністю двох мотиватів – прикметника *сріблильний* і дієприкметника *сріблений*, які

з твірним дієсловом перебувають у мутаційних відношеннях.

Дериват *сріблильний*, який утворився за допомогою суфіксального форманта *-льн-*, виражає СЗ „призначений для сріблення” [198: 1184], актуалізуючи ЛСВ₁ твірного дієслова *сріблити*, тобто вмотивований семантичною ознакою ‘метал’.

Дієприкметник *сріблений*, що утворився за участю суфікса *-ен-*, який нашаровується на дієслівний формант *-и-*, виражає СЗ „ознака предмета за дією, що названа твірною основою”. ВТССУМ фіксує такі ЛСВ цього деривата: 1) покритий тонким шаром срібла; 2) затканий, гаптований посрібленими нитками [198: 1184]. Отже, в семантичній структурі похідного дієприкметника *сріблений* можна виокремити такі компоненти значення, як ‘метал’, ‘колір’ (‘блиск’), ‘сивий’, ‘посріблені нитки’. Семантичний множник ‘посріблені нитки’ дає змогу уточнити семантику дієслова *сріблити*, яке є безпосереднім мотиватором деривата *сріблений*, оскільки це значення дієслова не зафіксовано лексикографічно, хоч у складі вершинного іменника *срібло* його репрезентовано ЛСВ₂ [пор.: 198: 1184].

Найбільшим за кількістю дериватів є дієслівний блок аналізованої вербативної парадигми, який об’єднує префіксальні похідні *висріблити*, *засріблити*, *осріблити*, *посріблити* та постфіксальний мотиват *сріблитися*. Ці деривати із похідними III ступеня словотворення становлять словотвірні пари (пор.: *висріблити*→*висріблений*; *засріблити*→*засріблений*; *осріблити*→*осріблений*; *посріблити*→*посріблення*; *посріблити*→*посріблений*; *сріблитися*→*засріблитися*; *сріблитися*→*осріблитися*; *сріблитися*→*посріблитися*), а префіксальний дериват *посріблити* з мотиватами III і IV ступеня словотворення формує СЛ: *посріблити*→*посріблений*→ *посрібленість*. Як відомо, основним способом внутрішньодієслівного словотвору є префіксація, однією з характерних ознак якої є поєднання в префіксальних моделях слово- й формотворення, що сприяє широкому використанню префіксів як засобів деривації. Цілісне лексичне значення префіксального дієслова виникає на ґрунті семантичного зв’язку префікса й твірного дієслова.

Словотвірну категорію із значенням „діяти на предмет тим, що названо твірною основою” становлять префіксальні девербативи *висріблити*, *засріблити*, *осріблити*, *посріблити*, які виокремлюються в чотири словотвірних типи із префіксами власне слов’янського походження: 1) із префіксом *ви-* (*висріблити*), що виражає значення „ретельно, старанно здійснити дію, яка названа твірною основою” [144: 358]; 2) із префіксом *за-* (*засріблити*), що означає „покрити з допомогою дії, названої твірною основою” [148: 360]; 3) із префіксом *о-* (*осріблити*), який реалізує значення „дію, названу твірною основою, довести до певного результату” [144: 363]; 4) із префіксом *по-* (*посріблити*), що має значення „дію, названу твірною основою, здійснити з незначною інтенсивністю” [144: 366]. У дієслові *висріблити* корінь *срібли-* виражає ЛСВ₁ („покривати тонким шаром срібла”) та ЛСВ₂ („надавати чому-небудь кольору та блиску

срібла”) твірного дієслова *сріблити*, тобто актуалізує семантичні ознаки ‘метал’, ‘колір’, ‘блиск’. Дієслова *засріблити*, *осріблити* вмотивовані тільки семантичними множниками ‘колір’, ‘блиск’, що репрезентують ЛСВ₂ твірного дієслова. На відміну від інших префіксальних кодериватів, девербатив *посріблити*, реалізуючи компоненти значення ‘колір’, ‘блиск’, ‘сивина’, виражає як ЛСВ₂ дієслова *сріблити* („надати чому-небудь сріблястого відтінку й блиску”), так і ЛСВ₃ („зробити сивим”).

Віддієслівні похідні III ступеня словотворення, що становлять ад’єктивний блок, *висріблений*, *засріблений*, *осріблений*, *посріблений*, належать до словотвірному типу із суфіксом *-ен-* і, зберігаючи семантику твірних дієслів, виражають ознаку предмета за дією. Як відомо, для семантики дієприкметників характерно поєднання процесуального й атрибутивного значень. Ця бінарність семантичної структури дієприкметників є специфічною особливістю, за якою дієприкметники суттєво відрізняються як від дієслів, так і від прикметників. Синтез дієслівної основи й комплексного словотворчого форманта породжує словотвірну структуру нового зразка, що має більшу семантичну й формальну складність, ніж дієслово та прикметник [171: 55].

Ад’єктивний мотиват *посріблений* разом із дериватом IV ступеня похідності *посрібленість* становить словотвірну пару. Іменник *посрібленість*, утворений суфіксальним способом (суфікс *-ість*), виражає абстрактну ознаку, зберігаючи семантику твірного дієприкметника, а корінь *срібл-* виступає з прямим і переносним значенням, актуалізуючи семантичні множники ‘метал’, ‘колір’, ‘блиск’, ‘сивина’, ‘звук’. Семантична структура похідних деад’єктивних іменників із СЗ абстрактної ознаки, як правило, не є продуктом самостійного розвитку, а подібна до семантичної структури твірного слова, хоч не завжди повторює її повністю. Повну семантичну співвіднесеність семантичних структур в парах прикметник/дієприкметник → абстрактний іменник спостерігаємо, коли моносемічні іменники вмотивовано однозначними твірними, коли полісемічні іменники репрезентують усі значення багатозначних мотиваторів [171: 94].

Парадигму дієслова *посріблити*, окрім дієприкметника *посріблений*, становить синтаксичний дериват *посріблення*, який виражає СЗ опредметненої дії. Він утворився за допомогою суфікса *-енн’-*, який нашаровується на суфікс дієслова: *посрібл-и(-ти) + -енн(-я) > посріблення*, тобто між твірною основою, яка репрезентує компоненти значення ‘метал’, ‘колір’, ‘блиск’, ‘сивина’, і похідним словом встановлено транспозиційні відношення. Іменник *посріблення* вмотивовано ЛСВ₁ та ЛСВ₂ дієслова *посріблити*.

До складу СП дієслів *осріблити* й *посріблити*, крім зазначених, входять ще й постфіксальні похідні, у яких формант *-ся* виражає граматичне значення пасивного стану та зворотність дії, пор.: *осріблити* („надати чомусь срібlistого кольору”) – *осріблитися* („покритися чимось срібlistим, забарвитися в срібlistий колір”); *посріблити* („надати чому-

небудь сріблястого відтінку; зробити сивим”) – *посріблитися* („набути срібного кольору; стати сивим”). Отже, аналізовані постфіксальні деривати III ступеня словотворення репрезентують семи ‘колір’, ‘блиск’, що актуалізують ЛСВ₂ дієслова *сріблити*, та сему ‘сивина’, що є виразником ЛСВ₃ опосередкованого мотиватора.

Єдиним постфіксальним похідним II ступеня словотворення дієслівного блоку СП деривата *сріблити* є вербатив *сріблитися*. Постфікс -ся в його складі виконує словотвірну функцію і передає значення зворотної дії. Цей дериват становить інтерес передусім тим, що вмотивований не тільки твірним дієсловом *сріблити*, зокрема його ЛСВ₂ (семи ‘колір’, ‘блиск’) та ЛСВ₃ (сема ‘сивина’), в ЛСВ₁ мотивата *сріблитися*, що відповідає ЛСВ₂ твірного дієслова, формується нове, вторинне значення, невластиве мотиватору – „вирізнитися з-поміж чого-небудь, на чомусь сірувато-білим кольором, виблискуючи, як срібло” [198: 1184]. Окрім цього, у семантичній структурі постфіксального деривата *сріблитися* наявний ЛСВ₃ („звучати мелодійно-дзвінко, чисто”), який нехарактерний для семантики твірного дієслова *сріблити*, тобто це значення похідного опосередковано вмотивовано ЛСВ₅ слова-вершини СГ *срібло*. Отже, девербатив *сріблитися* мотивують семантичні ознаки ‘колір’ (‘блиск’), ‘сивина’ та ‘звук’.

Аналізоване дієслово *сріблитися* послуговувало твірним для деривата III ступеня похідності *засріблитися*, який є прикінцевою ланкою СЛ, пор.: *срібло* → *сріблити* → *сріблитися* → *засріблитися*. У словотвірній парі *сріблитися* → *засріблитися* між компонентами встановлюються мутаційні відношення, оскільки мотиват утворено за допомогою префікса *за-*, який надає дієслову *засріблитися* значення початку дії. Похідний префіксальний дериват *засріблитися* репрезентує семантичні ознаки ‘колір’, ‘блиск’ мотиватора, про що свідчать словникові дефініції „почати сріблитися, набути кольору срібла, сріблястого відтінку”, „вирізнитися сріблястим кольором” [198: 330].

Отже, похідні з коренем *срібл-*, розміщуючись на чотирьох ступенях словотворення, формують віяльно-ланцюжковий структурний тип СГ, у якому продуктивними виявилися суфіксальний і суфіксально-складний способи творення дериватів. Найбільшою мотиваційною активністю характеризується інтегральна семантична ознака ‘колір’, оскільки, за свідченням етимологічних джерел, вона є первинною (див. вище), а ЛСВ „срібна медаль за друге місце в спортивних змаганнях, конкурсі” та ЛСВ „ласкаве звертання до кого-небудь” іменника *срібло* не репрезентовано в жодному з похідних цього СГ.

2.3. Особливості побудови та семантики словотвірного гнізда з вершиною *платин-(-а)*

2.3.1. *Платина* (Platinum), Pt – хімічний елемент сірувато-білого кольору, коштовний метал, який відзначається великою ковкістю й

тягучістю [211: 568]; блискучий, дуже пластичний; найстійкіший з усіх металів до діяння кисню і кислот, утворює численні комплексні сполуки [215 II: 695]. Використовується для виготовлення коштовних виробів, лабораторного хімічного посуду [211: 568], корозійностійкої апаратури і приладів у хімічній промисловості, в електротехнічній промисловості, в ювелірній справі як каталізатор [215 II: 695].

Усі ці характеристики дають підстави кваліфікувати слово *платина* як моносемант за його семантичною структурою, у якій можна виокремити такі компоненти значення: 'метал', 'хімічний елемент', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'органіка' (властивість утворювати комплексні хімічні сполуки), 'колір', 'блиск'.

2.3.2. Похідні з коренем *платин-*, що розташовані на трьох ступенях деривації, налічують 24 одиниці. На I ступені словотворення 17 похідних формують три частиномовних блоки: субстантивний (5 одиниць – *платинат*, *платиніт*, *платиноптинія*, *платиноціанат*, *платинородій*), ад'єктивний (11 одиниць – *платиновий*, *платиновмісний*, *платино-органічний*, *платиноподібний*, *платиновуглецевий*, *платиноіридієвий*, *платинокобальтовий*, *платиноренієвий*, *платинородієвий*, *платиноціаністий*, *платинохлористоводневий*), вербативний (1 одиниця – *платинувати*).

II ступінь словотворення характеризується наявністю 6 таких похідних: 1 іменник (*платинування*), 4 ад'єктиви (*платиново-кобальтовий*, *платиново-іридієвий*, *платинований*, *платинородій-платиновий*), 1 дієслово (*платинуватися*), які належать до відповідних частиномовних блоків

III ступінь похідності представлено одним іменником (*платинованість*), який становить субстантивний блок.

За частиномовною належністю слова-вершини – це субстантивне словотвірне гніздо, а за способом розташування похідних воно належить до жмутково-ланцюжкового структурного типу.

2.3.3. У складі СГ із вершиною *платин-(-а)* між похідними спостерігаємо синтагматичні та парадигматичні відношення, які оформлено у словотвірні пари, СЛ та СП. Довжина 20 СЛ, до яких входять слова різних частин мови, дорівнює трьом (пор.: *платина* → *платиновий* → *платиново-кобальтовий*; *платина* → *платинувати* → *платинування* та ін.) та чотирьом (*платина* → *платинувати* → *платинований* → *платинованість*) елементам. На парадигматичному рівні СГ із вершиною *платин-(-а)* характеризується наявністю 5 СП, найчисленнішою з яких є парадигма слова-вершини *платина*, що налічує 17 похідних, які об'єднано в субстантивний, ад'єктивний та дієслівний блоки.

У межах субстантивного блоку I ступеня похідності виокремлюється дві словотвірні категорії. До словотвірної категорії із значенням речовини належать суфіксальні іменники *платинат*, *платиніт*, корінь

платин- в яких виражає семантичні ознаки ‘метал’, ‘хімічний елемент’, ‘органіка’ слова-вершини *платина* та композитні деривати *платиноціанат*, *платинородій*. Суфікси іншомовного походження *-at*, *-it*, приєднуючись до іменникової основи *платин-*, надають конкретного значення дериватам *платинат* („сіль платинової кислоти”), *платиніт* („сплав заліза з нікелем, що має однаковий із склом і платиною коефіцієнт об’ємного розширення і застосовується під час виготовлення вакуумної апаратури та електричних ламп розжарювання”) [211 VI: 568]. Під час творення іменника *платиніт* відбувається чергування твердої фонемі /n/ із м’якою /n’/, пор.: *платина* – *платиніт*.

Складні іменники *платиноціанат*, *платинородій* належать до одного словотвірного типу, оскільки утворилися внаслідок основоскладання за допомогою інтерфікса *-o-*. В основі композитів лежать сполучення іменників, з’єднаних сурядним зв’язком, пор.: *платина і ціанат*; *платина і родій*. Твірна основа *платин-* репрезентує компоненти значення ‘метал’, ‘органіка’ мотиватора *платина*.

Композитний іменник *платинотипія*, що утворився суфіксально-складним способом за участю інтерфікса *-o-* та суфікса *-i/j/-*, виражає СЗ „абстрактне поняття” і означає „спосіб фотографування на солях платини” [211 VI: 568], тобто корінь *платин-* у його складі актуалізує сему ‘хімічний елемент’ вершинного іменника.

Дериват *платинородій*, на відміну від інших субстантивних мотиватів I ступеня словотворення, послуговував твірною основою для похідних прикметників II ступеня деривації *платинородієвий* та *платинородій-платиновий*, які становлять його словотвірну парадигму.

Складний прикметник *платинородієвий*, що утворився за допомогою суфікса *-ев-*, виражає стосунок до матеріалу, зберігаючи семантику твірного компонента *платин-*. Між твірним і похідним словом у словотвірній парі *платинородій*→*платинородієвий* встановилися транспозиційні відношення.

Відносний прикметник *платинородій-платиновий* утворився за допомогою словоскладання, а твірний компонент *платин-* у ньому актуалізує семантичні множники ‘метал’, ‘органіка’, тобто між твірним і похідним словом спостерігаємо повну семантичну співвіднесеність.

Отже, похідні субстантивного блоку утворилися суфіксальним, суфіксально-складним способами та внаслідок основоскладання і виражають речовинне й абстрактне СЗ, актуалізуючи семантичні ознаки ‘хімічний елемент’, ‘метал’ та ‘органіка’ твірного іменника *платина*. Інші компоненти значення мотиватора, як-от: ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’, ‘колір’, ‘блиск’, не реалізували своєї потенції в похідних субстантивного блоку I ступеня словотворення.

Ад’єктивний блок СП іменника *платина* викликає інтерес тим, що переважна більшість похідних становлять композитні деривати, які належать до різних словотвірних типів.

Єдиним простим дериватом ад'єктивного блоку є прикметник *платиновий*, який утворився від іменникової основи *платин-* за допомогою суфікса *-ов-* і належить до групи матеріально-речовинних прикметників, виражає стосунок до матеріалу. Семантичним мотиватором цього прикметника виступають семантичні ознаки 'метал' та 'придатний до оброблення' слова-вершини [пор.: 211 VI: 568].

Прикметник *платиновий* став твірним для композитних похідних II ступеня словотворення *платиново-кобальтовий*, *платиново-іридієвий*, які становлять його СП. Ці мотивати, як і твірний дериват, виражають СЗ стосунку до матеріалу, актуалізуючи ядерні семантичні ознаки 'метал' та 'органіка'. Аналізовані композити утворилися від прикметникових основ, між якими встановлено сурядний зв'язок, способом основоскладання. За суфіксальним формантом другої частини вони належать до різних словотвірних типів: 1) із суфіксом *-ов-* (*платиново-кобальтовий*); 2) із суфіксом *-ев-* (орфографічно *-єв-*) (*платиново-іридієвий*).

Складні прикметники I ступеня словотворення, що становлять СП вершинного іменника *платина*, можна поділити на декілька груп відповідно до словотвірних категорій і типів, до яких вони належать.

У складі композита *платиновмісний* іменникова твірна основа *платин-* виражає об'єктне значення, репрезентуючи семантичні ознаки 'метал' і 'ступінь корозійної стійкості' твірного деривата. Цей складний прикметник утворився суфіксально-складним способом і співвідноситься з дієслівним словосполученням *містити платину*, а в глибинній структурі – з підрядним означальним реченням „який містить платину”, пор.: *платиновмісний* < *містити платину* + *-н(-ий)* < *який містить платину*.

Десубстантив *платиноорганічний*, який утворився внаслідок основоскладання за допомогою інтерфікса *-о-*, формує словотвірну категорію із значенням „який містить платину як невід'ємний компонент”, а корінь *платин-* актуалізує семантичні ознаки 'хімічний елемент', 'органіка' мотиватора *платина*.

Відіменниковий дериват *платиноподібний*, що співвідноситься з ад'єктивним словосполученням *подібний до платини* (як за хімічними властивостями, так і за зовнішніми ознаками), у якому прикметник підпорядковує собі іменник з прийменником [93: 374], утворився внаслідок основоскладання. Зазначений композит виражає словотвірне значення „подібний до матеріалу, що названий твірною основою”, а іменниковий компонент *платин-* вмотивований як ядерною семантичною ознакою 'метал', так і периферійною квалітативною – 'колір'.

Найбільшу групу за кількістю дериватів становлять похідні прикметники *платиновуглецевий*, *платиноіридієвий*, *платинокобальтовий*, *платиноренієвий*, *платиноціанистий*, *платинохлористоводневий*, що репрезентують СЗ „який містить платину як рівноправний компонент речовини”. Більшість із них двокореневі, проте з-поміж них виокремлюється композитний прикметник *платинохлористоводневий*, який має трикореневу структуру, друга й третя твірні основи якого

ускладнені суфіксальними формантами (-ист-, -ев-). Цей тричленний дериват утворився основоскладанням за участю інтерфікса -о-. Іменникова твірна основа *платин-* у його складі актуалізує компоненти значення 'метал' та 'органіка' слова-вершини *платина*.

Усі деривати цієї групи разом із вершиною СГ *платина* становлять словотвірні пари, похідні слова в яких репрезентують синтагматичне значення. Двокореневі відносні прикметники *платиновуглецевий*, *платиноіридієвий*, *платинокобальтовий*, *платиноренієвий*, *платиноціанистий* утворилися внаслідок основоскладання від основ двох іменників (*платина і вуглець*; *платина і кобальт* та ін.), проте в науковій літературі спосіб творення складних прикметників від двох іменникових основ не виокремлено [160: 183], з чого можна зробити висновок про те, що прикметники такого типу постали без етапу творення композитного іменника, тобто за аналогією до наявних у мові одиниць, пор.: *платина* → *платинородій* → *платинородієвий*. Так, складні прикметники цієї групи засвідчують черезступінчате словотворення. За суфіксальними формантами композитні деривати *платиновуглецевий*, *платиноіридієвий*, *платиноренієвий* належать до словотвірного типу із суфіксом -ев-/-єв-, прикметник *платинокобальтовий* виділяється у словотвірний тип із суфіксом -ов-, а словотвірний тип із суфіксом -ист- репрезентує десубстантив *платиноціанистий*. Їхніми мотиваційними ознаками виступають семантичні множники 'метал', 'органіка' твірного іменника *платина*.

Отже, похідні ад'єктивного блоку СП іменника *платина*, що постали суфіксальним способом та внаслідок основоскладання, виражають загальне СЗ „який має стосунок до матеріалу”, „який містить платину”, „який подібний до платини”, „до якого входить платина як рівноправний компонент”. Семантичними мотиваторами десубстантивів І ступеня словотворення виступають ядерні семи 'метал', 'органіка', 'ступінь корозійної стійкості' та периферійні 'колір', 'блиск'.

Дієслівний блок іменникової СП представлено дериватом *платинувати*, що утворився від іменника – назви речовини за допомогою суфікса -ува-, який надає йому словотвірного значення „діяти речовиною, що названа твірною основою”. Дієслова цього типу утворюють значну групу в українській мові [185]. СУМ фіксує таке значення дієслова – „покривати поверхню металевих виробів тонким шаром платини (для захисту від корозії і т. ін.)” [211 VI: 568], тобто іменниковий корінь *платин* - у цьому разі виражає інтегральні семантичні ознаки 'метал', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості'.

Похідні II ступеня словотворення з дієслівною основою *платинувати* становлять СП деривата *платинувати*, яку представлено субстантивним, ад'єктивним і дієслівним частиномовними блоками.

Субстантивний блок становить синтаксичний дериват *платинування*, що утворився від дієслівної основи за допомогою суфікса -нн'-, який надає похідному значення опрідметненої дії, тобто загального значення

абстрактної процесуальної дії. Цей абстрактний іменник умотивовано семантичним множником 'метал' твірного дієслова.

Ад'єктивний блок дієслівної парадигми представляє пасивний дієприкметник *платинований*, що утворився від дієслова недоконаного виду *платинувати* за допомогою суфікса *-н-*, що співвідноситься з основою інфінітива, яка закінчується фонемою */a/*, означає „покритий платиною” [211 VI: 568], тобто його мотиваційною ознакою виступає компонент значення 'метал'. Дієслівний суфікс *-ува-* у складі дієприкметника *платинований* зазнає морфонологічних змін: на місці */y/* в ньому під наголосом виступає */o/*: *платинувáти* – *платинóваний*. Порівняльна характеристика лексичної семантики твірних дієслів і похідних дієприкметників дає змогу встановити, що в цілому семантична структура дієприкметників формується на основі семантики дієслів, повторюючи її.

На синтагматичному рівні ад'єктивний дериват *платинований* став твірним у словотвірній парі ад'єктив→абстрактний іменник. За спостереженнями Н.Я. Тишківської, потенційно від усіх прикметників (та дієприкметників із суфіксом *-н-/-ен-* – О.Д.), що виражають якісне значення, у сучасній українській мові можна утворити іменники на *-ість* із значенням абстрактної ознаки [171: 93]. Отже, іменник *платинованість*, що є похідним III ступеня словотворення, – типовий синтаксичний дериват, що відрізняється від твірного тільки своєю синтаксичною функцією. Він умотивований інтегральними семантичними ознаками 'метал' і 'ступінь корозійної стійкості' вершинного іменника *платина*, які виявили найвищий ступінь потенції в аналізованому СГ.

Дієслівний блок СП *платинувати* формує дериват *платинуватися*, що постав від дієслова недоконаного виду *платинувати* за участю постфікса *-ся*, який переводить мотиват до розряду зворотних, зберігаючи значення твірного деривата.

Отже, СГ із вершиною *платин-(-а)* має недостатньо розгалужену віяльно-ланцюжкову структуру, що зумовлено моносемантичною будовою вершинного іменника, а похідні, що розміщуються на трьох ступенях деривації й об'єднуються в 5 СП та 20 СЛ, актуалізують інтегральні семантичні ознаки 'метал', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', меншою мірою – 'колір' ('блиск'); продуктивними способами творення дериватів аналізованого СГ є суфіксальний та суфіксально-складний.

Висновки до розділу II

Отже, словотвірні гнізда з вершинами *золот-(-о)*, *срібл-(-о)*, *платин-(-а)* мають такі особливості:

- 1) похідні розташовані на трьох-чотирьох ступенях деривації, об'єднуючись в СП (що їх налічуємо в структурі СГ із вершинами – назвами коштовних металів від 4 до 22) та СЛ довжиною від 2 до 5 дериватів (їх зафіксовано від 20 до 158);
- 2) похідні в складі СП формують субстантивний, ад'єктивний, вербативний та адвербіальний блоки;
- 3) СЛ, що містять слова з коренями на позначення коштовних металів, об'єднують слова як однієї, так і різних частин мови; СЛ є регулярними, оскільки наявність похідного-твірного в їхньому складі створює умови для появи деривата наступного ступеня словотворення;
- 4) найбільш насичені дериватами I та II ступені словотворення;
- 5) ці СГ є гніздами мішаного типу, оскільки належні до них деривати утворені різними способами: суфіксальним, префіксальним, постфіксальним, суфіксально-складним, осново- та словоскладанням;
- 6) найбільшу словотвірну активність виявляють деривати I ступеня похідності: прикметники *золотий*, *сріблистий*, *сріблястий*, *срібний*, *платиновий* (реалізуються у похідних II і III ступеня деривації) та дієслова *золотити*, *сріблити*, *платинувати* (мають похідні на II, III і IV ступенях словотворення);
- 7) продуктивним на I і II ступенях творення є суфіксально-складний спосіб; проте композити та юкстапозити майже не реалізують свої можливості у похідних наступного такту;
- 8) вершини гнізд – іменники *золото*, *срібло*, *платина* репрезентують у похідних майже всі свої лексико-семантичні варіанти; дефініційний аналіз похідних дав змогу уточнити семантичну структуру слів-вершин, виявивши значення, не зафіксовані поки що лексикографічно;
- 9) центром семантичної структури слів з коренями *золот-*, *срібл-*, *платин-* є мотиваційна ознака 'метал', у межах якої представлені значення 'хімічний елемент', 'органіка', 'вироби' (семи 'медаль', 'прикраси', 'посуд'), 'гроші', 'багатство, розкіш', 'колір', 'блиск', 'шовкові нитки', 'сивина', 'мелодійний голос', 'дзвінкий, чистий звук';
- 10) найбільшу мотиваційну активність виявляють семи 'метал', 'колір', 'блиск', що визначає їх місце в семантичній структурі похідних слів;
- 11) деривати, що формують СГ із вершинами – назвами коштовних металів, виражають такі СЗ: а) субстантивний блок: „предмет, виготовлений із металу, названого твірною основою”, „особа за видом діяльності”, „виконавець дії”, „опредметнена дія”, „абстрактна ознака”; б) ад'єктивний блок: „має стосунок до того, що назване твірною основою”, „призначений золотити, сріблити, платинувати щось”, „подібний за кольором, блиском до металу”, „неповний, частковий вияв ознаки”, „наділений ознакою, названою твірною основою”, „який містить метал як рівноправний елемент речовини”, „який містить метал як головний

елемент речовини”, „ознака предмета за дією”; в) дієслівний блок: „діяти металом, названим твірною основою”, „надавати чому-небудь кольору металу, який названо твірною основою”, „починати діяти тим, що названо твірною основою”, „виділятися кольором металу, що названо твірною основою, на якомусь тлі”, „виділятися з-поміж чогось металевим кольором”.

РОЗДІЛ III

СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СЕМАНТИКА СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД З КОРЕНЯМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧОРНИХ МЕТАЛІВ

3.1. Структурно-семантичні межі словотвірного гнізда з вершиною *заліз(-о)*

3.1.1. *Залізо* (Ferrum), Fe – це сріблясто-сірий пластичний і ковкий метал. Утворює поліморфні модифікації, за звичайної температури – стійке, феромагнітне, легко окислюється. У вологому повітрі технічне залізо ржавіє. У розведених кислотах легко розчиняється [215 I: 643].

СУМ визначає *залізо* як: 1) хімічний елемент, твердий ковкий метал срібlistого кольору, який, сполучаючись із вуглецем, утворює чавун і сталь // у порівн.; 2) розм. жерсть, залізні штаби, смуги // збірн. залізні вироби, конструкції, сукупність залізних предметів, машин і т.ін. // діал. ланцюг // заст. кайдани [211 III: 190].

Семантична структура слова *залізо* має ланцюжкову будову, оскільки ЛСВ₂ вмотивовано ЛСВ₁: ЛСВ₁ → ЛСВ₂, і складається з таких ядерних компонентів значення, як ‘метал’, ‘хімічний елемент’, ‘органіка’ (‘утворює поліморфні модифікації’), ‘придатний до оброблення’ (‘пластичний’, ‘ковкий’, ‘розчиняється в кислотах’), ‘ступінь корозійної стійкості’ (‘легко окислюється’, ‘іржавіє’), і периферійних ‘якість’ (‘твердий’), ‘сплав’, ‘вироби’, ‘колір’ (‘сріблясто-сірий’). За етимологічними джерелами [200 II: 228-229; 216 II: 42-43] семантична ознака ‘якість’ (сема ‘твердий’) є первинною.

3.1.2. Формальна організація СГ із вершиною *заліз(-о)* характеризується такими особливостями: за частиномовною віднесеністю слова-вершини це гніздо – субстантивне; його 121 дериват розташований на чотирьох ступенях похідності і формує віяльно-ланцюжковий

структурний тип СГ; кількість дериватів поступово зменшується з віддаленням від вершини гнізда. Найбільш насичені дериватами I (68 одиниць) і II (38 одиниці) ступені словотворення. За способом творення слів – це комбіноване гніздо, адже його деривати утворюються суфіксальним, суфіксально-складним способами та внаслідок основоскладання.

До складу відіменникової парадигми I ступеня належать такі деривати: 16 іменників (*заліза, заліззя, залізко, залізник, залізе, залізья, залізобактерія, залізобетон, залізовуглець, залізокераміка, залізочавун, залізграфіт, залізнікель, залізосплав, залізоцемент, залізопрокатник*), 52 прикметники (*залізистий, залізний, залізоамонійний, залізомарганцевий, залізохромовий, залізовмісний, залізоплавильний, залізопрокатний, залізобробний, залізозварювальний, залізорізний, залізорудний, залізоалюмінієвий, залізоаміачний, залізоамонієвий, залізоазбестовий, залізоаскорбіновий, залізобілковий, залізобобовий, залізководний, залізководневий, залізогерманієвий, залізоглинистий, залізоітрієвий, залізокалійний, залізокам'яний, залізоцегляний, залізокобальтовий, залізоконстантановий, залізокремнієвий, залізокремнистий, залізомагнезійний, залізопорфіриновий, залізорефрактерний, залізомідний, залізосвинцевий, залізосірчаний, залізосилікатний, залізоціанистий, залізомаганцевмісний, залізосульфідний, залізотитанованадієвий, залізоурановий, залізифосфористий, залізохромонікелевий, залізоцинковий, залізодефіцитний, залізом'який, залізообробний, залізоокислювальний, залізоокисний, залізо-чорний*).

На II ступені похідності чітко розмежовано три групи дериватів: відіменникові, відприкметникові та деривати, утворені від композитних іменників і прикметників, які об'єднуються в певні частиномовні блоки: субстантивний (3 одиниці – *залізьячка, залізьяччя, залізниця*), ад'єктивний (35 одиниць – *залізобетонний, залізнікелевий, залізоцементний, залізочавунний, залізьяково-кварцитовий, залізисто-глиноземний, залізистоціанистий, залізисто-каолінітовий, залізисто-карбонатний, залізисто-кварцитовий, залізисто-кремнистий, залізисто-латеритний, залізисто-магнезійний, залізисто-марганцевистий, залізисто-мінеральний, залізисто-опушений, залізисто-точковий, залізисто-хлоритовий, залізисто-шлаковий, залізисто-чорний, залізно-рудний, залізно-слюдяний, залізносурм'яний, залізно-сірий, залізно-чорний, залізотуфобетонний, залізовуглецевий, залізграфітовий, залізнікельалюмінієвий, залізнікелькобальтовий, залізочавунний, залізокерамічний, залізомаганцевистий, залізоціанистоводневий*), адвербіальний (1 одиниця – *залізно*).

III ступінь словотворення характеризується наявністю похідних субстантивного (2 одиниці – *залізничник, залізнення*) та ад'єктивного (5 одиниць – *залізничний, залізно-слюдяно-мартитовий, залізисто-ціанистоводневий, залізобетонно-клеєний, залізнікельалюмінієвокобальтовий*) блоків.

IV ступінь деривації представлено відсубстантивним іменником *залізничниця* та 7 відприкметниковими композитами *залізнично-*

автомобільний, залізнично-автобусний, залізнично-автотранспортний, залізнично-водний, залізнично-морський, залізнично-будівельний, залізнично-експлуатаційний.

3.1.3. Синтагматичні відношення між похідними в СГ із вершиною *заліз-(-о)* представлено 104 СЛ, що мають довжину від 2 до 5 дериватів, пор.: *залізо* → *залізде*; *залізо* → *залізний* → *залізниця* → *залізничний* → *залізнично-автомобільний*. Регулярні СЛ містять як слова однієї частини мови (пор.: *залізо* → *залізняка* → *залізничка*), так і слова різних частин мови (пор.: *залізо* → *залізний* → *залізнично*; *залізо* → *залізистий* → *залізисто-чорний*). До окремих СЛ входять слова, які, будучи похідними, стають твірними для низки дериватів наступного такту, утворюючи підгнізда в структурі СГ з вершиною *заліз-(-о)*. Це похідні-твірні *залізняка, залізистий, залізний, залізниця, залізничний, залізобетон, залізонікель, залізомарганцевий*. Парадигматичні відношення між дериватами репрезентовано 22 СП.

Синхронна теорія гніздування слів, як вважає О.М. Тихонов, може бути побудована тільки на солідному семантичному фундаменті [166: 371]. Деривати I ступеня похідності, що становлять найчисленнішу парадигму, семантично найтісніше пов'язані з вершинним іменником *залізо*, основа якого є для них твірною. Їх об'єднано в субстантивний та ад'єктивний частиномовні блоки.

У межах субстантивного блоку виділяємо декілька словотвірних категорій. Загальне СЗ „предмета, виготовленого із матеріалу, який названий твірною основою” виражають іменники *заліза, заліззя, залізко, залізде, залізняка*. Дериват *заліза*, що утворився за допомогою нульового суфікса, який є виразником предметного значення, семантично вмотивовано ЛСВ₂ твірного іменника, тобто компонентом значення ‘вироби’, оскільки він означає „кайдани”, „залізні ґрати” [211 III: 189].

До словотвірної категорії із СЗ збірності належить іменник *заліззя*, що постав за допомогою суфікса *-j/-*. Аналізований десубстантив актуалізує ЛСВ₂ твірного іменника, а семантичним мотиватором до нього виступає ознака ‘вироби’ (сема „сукупність залізних предметів”).

Часткового СЗ одиничності з відтінком пестливості набувають іменники *залізко, залізде*, які утворилися суфіксальним способом і належать до різних словотвірних типів: 1) із суфіксом *-к-* (*залізко*); 2) із суфіксом *-ц-* (*залізде*). Твірний іменник *залізо* і лексичні деривати *залізко, залізде* пов'язані модифікаційними відношеннями. Мотиваційними для зазначених десубстантивів виступають семантичні ознаки ‘метал’ та ‘вироби’ твірного іменника, які можна виокремити внаслідок дефініційного аналізу (сема ‘предмет, виготовлений із заліза’ [198: 307]).

Носієм словотвірної категорії з аугментативним значенням є іменник *залізняка*, що утворився за допомогою суфікса *-як-*, який спеціалізується на вираженні значення одиничності з негативним експресивним забарвленням. ЛСВ слова *залізо* „жерсть, залізні штаби, смуги”, „залізні вироби, конструкції” є засобами творення нових значень – „довгаста залізна штаба

або взагалі шматок заліза”, „предмет із заліза”, які реалізують семантичні ознаки ‘метал’, ‘вироби’ слова-вершини.

Іменник I ступеня словотворення *залізяка* реалізує свої потенції у похідних II ступеня деривації *залізячка* і *залізяччя*, що виражають загальне СЗ предмета, а в словотвірних парах *залізяка*→*залізячка*, *залізяка*→*залізяччя* між дериватами встановлюються модифікаційні відношення.

Десубстантив *залізячка*, в основі якого відбулося чергування фонем /к/ – /ч/ у момент деривації, утворився за участю суфікса -к-, що надає іменнику значення суб’єктивної оцінки, і виражає часткове СЗ зменшеності, здрібнілості.

Суфіксальний іменник *залізяччя* передає СЗ збірності. У процесі його утворення відбулися такі морфонологічні перетворення: фонема /к/ чергується з фонемою /ч/, яка в свою чергу, сполучаючись із суфіксом -/j/-, подовжується в позиції між двома голосними фонемами. Іменниковий корінь *заліз-* у складі десубстантивів *залізячка* і *залізяччя* реалізує експліцитну сему ‘метал’ та імпліцитну – ‘вироби’ слова *залізо*.

Як одиниця номінації особливий інтерес становить полісемант *залізняк*, що утворився від іменникової основи *заліз-* за допомогою суфікса -няк. Цей дериват у сучасній українській мові може мотивуватися ще й прикметником *залізний*, пор.: *залізн-(-ий)* + -як > *залізняк*. СУМ фіксує такі ЛСВ десубстантива *залізняк*: 1) мінерал, що містить у собі залізо (у 1 значенні); 2) добре випалена цегла; 3) трав’яниста багаторічна медоносна і кормова рослина родини губоцвітих з квітами різного забарвлення; 4) річковий сірий рак з широкими клішнями; 5) *розм., заст.* торговець залізними виробами; 6) *заст.* ливарник; 7) *діал.* казан [211 III: 190]. Проаналізувавши словникові дефініції, можна припустити, що мотиваційними ознаками іменника *залізняк* виступають експліцитні семи ‘метал’, ‘вироби’, ‘придатний до оброблення’ та імпліцитні семи ‘колір’, ‘якість’ (‘твердий’). Кожний ЛСВ іменника *залізняк* представляє різні СЗ, пор.: ЛСВ₁ – СЗ „речовина”, ЛСВ₂ – СЗ „предмет”, ЛСВ₃ – СЗ „рослина”, ЛСВ₄ – СЗ „тварина”, ЛСВ₅ – СЗ „особа за видом діяльності”, ЛСВ₆ – СЗ „виконавець дії”, ЛСВ₇ – СЗ „вироби”. Проте тільки в одному значенні (ЛСВ₁) дериват *залізняк* послугувався твірним для похідного II ступеня словотворення – композитного прикметника *залізняково-кварцитовий*, який виражає загальне СЗ стосунку до матеріалу. Наявність складного прикметника в другому такті деривації дає змогу зробити припущення про черезступінчатє словотворення, оскільки логічним було б творення композита не безпосередньо від речовинного іменника, а від відносного прикметника, пор.: *залізняк*→[*залізняковий*]→*залізняково-кварцитовий*. Отже, проміжна ланка СЛ відсутня, оскільки прикметник *залізняковий* не зафіксований лексикографічно. Унаслідок порівняльно-типологічного аналізу похідних СГ із вершинами на позначення металів було виявлено лауну в ад’єктивному блоці СГ із вершиною *заліз-(-о)*. Композитний дериват *залізняково-кварцитовий* утворився за допомогою

основоскладання і вмотивований ядерною семою 'метал' опосередкованого твірного *залізняк*, що актуалізує його ЛСВ₁.

Складні похідні I ступеня словотворення, що належать до субстантивного блоку, *залізопрокатник*, *залізобактерія*, *залізобетон*, *залізовуглець*, *залізграфіт*, *залізонікель*, *залізоцемент*, *залізочавун*, *залізосплав*, *залізокераміка* разом із словом-вершиною *залізо* становлять словотвірні пари (а деякі з них є структурними елементами СЛ) і виражають синтагматичне словотвірне значення. Ці деривати за структурою є двокореневими, оскільки, за спостереженнями Н.Ф. Клименко, композити в українській мові мотивуються переважно двочленними словосполученнями [90: 5-34]. Особливість композитів неоднозначно трактується у внутрішньому (порядок розташування елементів, за яким пояснювальний член словосполучення в композиті виступає в препозиції) та зовнішньому (визначається зв'язком лексем у реченні) синтаксисі [1: 9]. К.Г. Городенська пропонує розглядати процес утворення композитів „як формально-граматичну реалізацію семантичної структури речення”, виділяючи певні різновиди складних дериватів за предикатно-аргументною структурою речення, пор.: *П(дія) + Аоб. + Адіяч (де об. – об'єкт): дроворуб – той, хто рубає дрова; П(дія) + Аоб. + Азнар. (де знар. – знаряддя): сінокосарка – те, за допомогою чого косять сіно; П(дія) + Аоб. + Алок. (де лок. – локатив): клеєварня – там, де варять клей [51: 27-34]*.

До словотвірної категорії особи як виконавця дії належить відіменниковий композит *залізопрокатник*, який у сучасній українській літературній мові може бути двомотивованим: 1) умотивований іменниковою основою *заліз-*, а в глибинній структурі співвідноситься з підрядним означальним реченням: *той, хто виготовляє прокатуванням (прокатує⁶) залізо > залізопрокат(-ник)*, що визначає „особу як виконавця відповідного заняття”; 2) мотивується прикметниковою композитною основою *залізопрокатн-*, що дає змогу визначити „носія ознаки, названої твірною основою” (*залізопрокатн(-ик)*). При цьому використовується суфікс *-ик*, що є характерним для творення деад'єктивних іменників. У першому випадку композит *залізопрокатник* оформлено суфіксом *-ник*, що поєднується з іменниковою та дієслівною основами компонентів сконденсованого базового речення. Іменниковий компонент *заліз-* у похідному дериваті вмотивовано семантичними ознаками 'метал' і 'придатний до оброблення' слова-вершини *залізо*.

До словотвірної категорії із загальним значенням „речовини, до складу якої входить залізо як рівноправна складова частина” зараховуємо композитні іменники *залізобетон*, *залізовуглець*, *залізочавун*, *залізоцемент*, *залізграфіт*, *залізонікель*, *залізосплав*. Вони постали внаслідок основоскладання, проте за відношеннями, які встановилися між твірними основами композитів, належать до різних словотвірних типів.

Прокатувати² – 3. *спец.* Обробляти метал або металевий сплав пропусканням між обертовими валками прокатного стану [198: 973].

За тотожністю значення компонента *заліз-* ('метал', 'сплав') і способу творення похідні *залізобетон*, *залізоцемент*, *залізочавун*, *залізовуглець*, *залізграфіт* і *залізнікель* (між компонентами яких встановлений сурядний зв'язок) належать до одного словотвірного типу. До іншого словотвірного типу належить складний іменник *залізосплав*, оскільки він утворився внаслідок згортання субстантивного словосполучення, компонентами якого є іменники, між якими підрядний зв'язок керування: *сплав заліза*, а компонент *заліз-* у його складі також виражає семантичні ознаки 'метал', 'сплав', актуалізуючи ЛСВ₁ мотиватора *залізо*. Семантичний аналіз складних іменників *залізобетон* і *залізоцемент* дає змогу виокремити в їхньому складі, крім експліцитних ('метал', 'сплав'), імпліцитні семи ('будівельний матеріал', 'якість'), уточнивши семантичну структуру слова-вершини СГ *залізо*.

Словотвірну категорію із СЗ „організм, що діє на метал, названий твірною основою” становить складний іменник *залізобактерія*, утворений способом основоскладання. Він означає „бактерії, здатні окислювати закисні солі заліза або марганцю до окислів, а також сірчані солі заліза з утворенням сірчаної кислоти; зумовлюють корозію металевих конструкцій” [215 I: 643], тобто актуалізує ядерні семи 'метал' і 'ступінь корозійної стійкості' вершинного іменника *залізо*.

Ще одним репрезентантом субстантивного блоку СП кореня *заліз-* є композитний дериват *залізокераміка*, який виражає СЗ „матеріал, до складу якого входить залізо як складова”. Він утворився за допомогою основоскладання від сурядного сполучення компонентів, а іменниковий корінь *заліз-* репрезентує семантичні множники 'метал', 'якість' (сема 'твердий') твірного слова *залізо*.

Композитні похідні субстантивного блоку I ступеня словотворення (крім іменників *залізопрокатник*, *залізобактерія*, *залізосплав*) послуговували твірними для дериватів II ступеня, утворивши з ними словотвірні пари (пор.: *залізовуглець* → *залізовуглецевий*; *залізграфіт* → *залізграфітовий* та ін.) або ставши вершинами підгнізд (пор.: *залізнікель* → *залізнікелевий*, *залізнікельалюмінієвий*, *залізнікелькобальтовий*). У словотвірних парах між твірними іменниками і похідними відносними прикметниками спостерігаються транспозиційні відношення, оскільки мотивати зберігають семантику твірних слів. За суфіксальними формантами прикметники належать до різних словотвірних типів: 1) із суфіксом *-н-* (*залізоцементний*); 2) із суфіксом *-ев-* (*залізовуглецевий*, *залізнікелевий*); 3) із суфіксом *-ов-* (*залізграфітовий*).

Парадигми композитних іменників *залізобетон* і *залізнікель* представлено ад'єктивними похідними. Між мотиватором і мотиватом репрезентовано не тільки транспозиційні відношення (див. вище), але й синтагматичні. Похідні композитні прикметники (із сурядним зв'язком між компонентами), що постали внаслідок основоскладання, виражаючи загальне СЗ стосунку до матеріалу, актуалізують ЛСВ₁ слова-вершини *залізо*, зокрема семантичні множники 'метал', 'сплав', 'будівельний

матеріал', 'якість', які реалізують свої потенції й у похідних III ступеня словотворення *залізобетонно-клесний, залізонікельалюмінієвокобальтовий*. Ці ад'єктивні деривати є завершальною ланкою СЛ, пор.: *залізо* → *залізобетон* → *залізобетонний* → *залізобетонно-клесний*; *залізо* → *залізонікель* → *залізонікельалюмінієвий* → *залізонікельалюмінієвокобальтовий*.

Отже, субстантивний блок СП кореня *заліз-* формують як прості суфіксальні деривати, так і двоосновні композити, які разом із похідними одиницями II та III ступенів словотворення становлять СЛ та СП; десубстантивні іменники I ступеня словотворення актуалізують ЛСВ₁ та ЛСВ₂ вершини СГ *залізо*, проте словотвірну активність виявили семи, що репрезентують ЛСВ₁, а дефініційний аналіз похідних із коренем *заліз-* дав змогу уточнити семантичну структуру вершинного іменника, доповнивши її семантичною ознакою 'будівельний матеріал'.

Ад'єктивний блок I ступеня деривації представлено простими суфіксальними прикметниками *залізний, залізистий* та композитними мотиватами *залізоалюмінієвий, залізководний, залізомагnezійний, залізовмісний, залізообробний, залізо-чорний* та ін. (разом 50 одиниць).

Дериват ад'єктивного блоку *залізний* виражає СЗ „який має стосунок до металу, названого твірною основою” і утворився за допомогою суфікса *-н-*. У суфіксальному словотворенні відносних прикметників це найбільш продуктивний словотвірний тип. Продуктивність цього типу зумовлена необмеженими морфонологічними можливостями сполучення (поєднання) суфікса *-н-* із твірними основами. Кінцева приголосна фонема твірної основи *заліз-* не створює ніяких перешкод для словотвірного акту із суфіксом *-н-* [58: 175-176]. У реєстрі Словника української мови подано такі значення прикметника *залізний*: 1) який містить у собі залізо, багатий на залізо // зроблений із заліза // покритий, оббитий жерстю // властивий залізу; 2) *перен.* дуже міцний, сильний; 3) *перен.* який відзначається непохитністю, твердістю, незламний // який не знає вагань, сумнівів // незмінний, твердо, суворо встановлений // який не викликає заперечень; переконливий; 4) *перен.* суворий, грізний [211 III: 189]. Значення твірного кореня *заліз-* в аналізованому прикметнику відповідає ЛСВ₁, ЛСВ₂ іменника *залізо*, проте десубстантив *залізний* набуває нових переносних значень, засвідчених його ЛСВ₂, ЛСВ₃, ЛСВ₄.

Відіменниковий прикметник *залізистий*, який утворився від основи *заліз-* за допомогою суфікса *-ист-*, має СЗ „такий, що характеризується високим ступенем вияву ознаки, названої твірною основою” [172: 208] і лексичне – „який має у своєму складі залізо” [211 III: 189], тобто корінь *заліз-* виражає сему 'метал' слова-вершини.

Прикметники *залізний* і *залізистий*, ставши твірними для дериватів II ступеня словотворення, утворили підгнізда в складі аналізованого СГ із вершиною *залізо*.

Належність твірного слова до лексико-граматичного класу прикметників визначає склад його СП. Як засвідчує аналіз досліджуваного

матеріалу, ТСП якісних прикметників із коренями на позначення металів (пор.: *золотий, золотистий, золотастий, срібний, сріблистий, сріблястий, залізний, залізистий*), що становить узагальнений інваріант конкретних парадигм у всіх СГ, об'єднує субстантивний, ад'єктивний, дієслівний та адвербіальний блоки, кожен з яких має типовий для аналізованих СГ набір СЗ. Так, субстантивний блок містить деривати із СЗ абстрактної ознаки, із СЗ предмету, із СЗ особи-носія ознаки, із СЗ місця тощо; ад'єктивний блок складається з похідних із модифікаційним значенням (оцінності й градаційної ознаки), із СЗ відношення, із СЗ кольору та ін.; до дієслівного блоку входять слова, що мають СЗ „робити яким” або „наділяти ознакою”, із СЗ „ставати яким”, із СЗ „бути яким” або „виявляти ознаку”; деад'єктивні прислівники репрезентовано похідними із СЗ „ознака дії” або „ознака ознаки”. Окрім цього, належність твірного слова до класу прикметників визначає й морфемний склад похідних, який у свою чергу формує семантичну специфіку СП та її складових [171: 92].

СП прикметника *залізистий* представлено похідними II ступеня словотворення (16 одиниць), що становлять ад'єктивний блок, із СЗ відношення до матеріалу та із СЗ кольору, які не реалізували свій словотвірний потенціал у похідних наступного такту (крім прикметника *залізисто-ціанистий*, що послуговував твірною основою для композита III ступеня словотворення *залізисто-ціанисто-водневий*). Композитні деривати утворилися за допомогою основоскладання і засвідчують синтагматичні відношення між твірними й похідними в словотвірних парах, пор.: *залізистий*→*залізисто-глиноземний*, *залізистий*→*залізисто-хлоритовий*, *залізистий*→*залізисто-чорний*. За суфіксальними формантами, якими ускладнені другі компоненти, складні прикметники належать до словотвірних типів із суфіксами *-н-* (*залізисто-глиноземний, залізисто-карбонатний, залізисто-латеритний, залізисто-магnezійний, залізисто-мінеральний*), *-ов-* (*залізисто-каолінітовий, залізисто-кварцитовий, залізисто-точковий, залізисто-хлоритовий, залізисто-шлаковий*), *-ист-* (*залізисто-ціанистий, залізисто-кремнистий, залізисто-марганцевистий*), *-ен-* (*залізисто-опушений*), *-о-* (*залізисто-чорний*). Твірну основу *залізист-* умотивовано семантичними ознаками ‘метал’, ‘органіка’, а в складі композита *залізисто-чорний* – ознакою ‘колір’, які актуалізують ЛСВ₁ слова-вершини СГ *залізо*.

Підгніздо з вершиною *залізний* у складі аналізованого СГ формують похідні II, III і IV ступенів словотворення. Парадигму кореня *залізн-* становлять деривати, які об'єднано в субстантивний, ад'єктивний, вербативний та адвербіальний блоки.

Субстантивний блок ад'єктивної парадигми репрезентує іменник *залізниця*, що утворився від прикметникової основи *залізн-* за допомогою суфікса *-иц'* (тип малопродуктивний у сучасній українській мові [99: 13]). Він належить до словотвірної категорії локативності, оскільки виражає СЗ „назва місця”. Цікавим є те, що ЛСВ деад'єктивного іменника *залізниця* співвідносяться тільки з одним компонентом значення твірного

прикметника *залізний*, а саме: „зроблений із заліза” (ЛСВ₁). Цей іменник, реалізуючи частину значень твірного прикметника, розвиває свої ЛСВ, пор. : „дорога з рейковою колією, призначена для пересування залізничного рухомого складу”, „уесь комплекс інженерних споруд, обладнання, машин і механізмів, що становить основу залізничного транспорту”, „установи, що відають залізничним транспортом” [211 III: 189]. Отже, семантичними мотиваторами цього іменника виступають ядерна сема ‘метал’, що актуалізує ЛСВ₁ вершинного іменника *залізо*, та периферійна сема ‘вироби’, яка репрезентує ЛСВ₂ вершини СГ. Специфікою семантичної структури іменника *залізниця* є наявність компонентів значення ‘дорога з рейковою колією’, ‘механізм’, ‘транспорт’, ‘установа’, які не виокремлюються ні в твірному прикметнику *залізний*, ні в слові-вершині СГ *залізо*.

Локативний дериват *залізниця* в усіх своїх значеннях послуговував твірним для похідних одиниць III ступеня словотворення – іменника *залізничник* та прикметника *залізничний*.

До словотвірної категорії назви особи за видом діяльності належить дериват *залізничник*, який у сучасній українській мові може мати дві словотвірних мотивації: 1) іменникову: до твірної основи *залізниця*'- приєднується суфікс *-ник*, який надає лексичному деривату *залізничник* значення „особи за видом діяльності”: *залізниця*'- + *-ник* > *залізничник*. Під час словотворення відбувається чергування кореневих приголосних фонем /ц'/ – /ч/; 2) прикметникову: із твірною основою *залізничн*- сполучається словотворчий суфікс *-ик*, утворюючи синтаксичний дериват із тим самим словотвірним значенням: *залізничн*-(-ий) + *-ик* > *залізничник*. Між твірним і похідним дериватом в обох словотвірних парах (*залізниця* – *залізничник*; *залізничний* – *залізничник*) встановлюються мутаційні відношення [55: 99], оскільки лексичні значення похідних змінюються за допомогою словотвірних афіксів, пор.: *залізниця* – „дорога з рейковою колією, призначена для пересування залізничного рухомого складу; // уесь комплекс інженерних споруд, обладнання, машин і механізмів, що становить основу залізничного транспорту; // установи, що відають залізничним транспортом” [198: 308]; *залізничний* – „який стосується залізниці” [198: 308]; *залізничник* – „людина, яка працює на залізниці, на залізничному транспорті” [198: 308]. На рівні першої мотивації іменник *залізничник* є дериватом III ступеня словотворення, на рівні другої – дериватом IV ступеня словотворення.

Похідний дериват IV ступеня словотворення *залізничниця*, що позначає особу жіночої статі, перебуває у відношеннях словотвірної похідності з іменником *залізничник* незалежно від його словотвірної мотивації, зберігаючи значення мотиватора, утворився за допомогою суфікса *-иця*'-, який приєднується до усіченої основи твірного слова.

Похідний прикметник *залізничний*, що належить до ад'єктивного блоку, виражає СЗ „стосується того, що названо твірною основою”. Утворився він від іменникової основи *залізниця*'- за участю суфікса *-н*- з

морфонологічним чергуванням /ц'/ – /ч/ в прикметниковій основі й реалізує всі ЛСВ іменника *залізниця*.

Парадигму прикметника *залізничний* становлять ад'єктивні композитні деривати IV ступеня словотворення (7 одиниць), які виражають загальне СЗ відношення (пор.: *залізнично-автомобільний, залізнично-автобусний* тощо) та СЗ „який стосується того, що названо твірною основою” (пор.: *залізнично-будівельний, залізнично-експлуатаційний*). Між твірними компонентами дериватів першої групи – сурядний зв'язок: *залізничний і автобусний; залізничний і автотранспортний*; а деривати другої групи співвідносяться з реченневими структурами, пор.: *який будує залізницю > залізнично-будівельний; який експлуатує залізницю > залізнично-експлуатаційний*. Похідні обох груп утворилися внаслідок основоскладання за участю інтерфікса *-о-*, а прикметникова твірна основа *залізничн-* у складі композитів *залізнично-морський, залізнично-водний, залізнично-автотранспортний, залізнично-автобусний, залізнично-автомобільний* представляє семантичні ознаки ‘транспорт’, ‘дорога з рейковою колією’, актуалізуючи ЛСВ *залізниця*; складні прикметники *залізнично-будівельний, залізнично-експлуатаційний* умотивовані семантичними множниками ‘дорога з рейковою колією’, ‘транспорт’ та ‘установа’ опосередкованого твірного іменника.

До ад'єктивного блоку СП прикметника *залізний* належать композитні деривати *залізно-рудний, залізно-слядяний, залізно-сурм'яний, залізно-чавунний, залізно-сірий, залізно-чорний*, які утворилися внаслідок основоскладання, ускладненого інтерфіксом *-о-*, і виражають різні СЗ.

СЗ „який містить залізо як основний компонент речовини” репрезентує складний прикметник *залізно-рудний*, який співвідноситься з атрибутивним словосполученням *залізна руда*, а твірна основа *залізн-* умотивована ЛСВ₁ прикметника *залізний*, зокрема семами ‘який містить у собі залізо’, ‘багатий на залізо’ [211 III: 189], тобто реалізує семантичну ознаку ‘метал’ вершини СГ *залізо*.

Деривати *залізно-слядяний, залізно-сурм'яний, залізно-чавунний* виражають СЗ „який містить залізо як рівноправний компонент матеріалу”, а твірна основа *залізн-* у їх складі актуалізує ЛСВ₁ твірного слова *залізний*, тобто його семантичним мотиватором виступає сема ‘метал’. За суфіксальними формантами, якими оформлено другі частини композитів, зазначені ад'єктиви становлять словотвірні типи із суфіксом *-ян-* (*залізно-слядяний, залізно-сурм'яний*) та із суфіксом *-н-* (*залізно-чавунний*). Прикметник *залізно-слядяний* утворив словотвірну пару з похідним III ступеня деривації *залізно-слядяно-мартитовий*, який постав за допомогою основоскладання (із сурядним зв'язком між компонентами) і зберігає семантику мотиватора.

Третю групу становлять деривати *залізно-сірий, залізно-чорний*, які репрезентують СЗ „подібний за кольором до металу, названого твірною основою”, отже, компонент *залізн-* актуалізує периферійний семантичний

множник 'колір' (ЛСВ₁) іменника *залізо*.

Вербативний блок прикметникової парадигми кореня *залізн-* викликає інтерес передусім тому, що представлений можливим в лексичному складі української мови, але не зафіксованим словниками, дієслівним дериватом *залізнити*, який твориться від основи *залізн-* з допомогою суфікса *-и-*, виражає СЗ „робити таким, як визначено прикметниковою основою” [185: 39] і мотивується ЛСВ₁ („зроблений із заліза”, „покритий, оббитий жерстю”) твірного прикметника, тобто семантичними ознаками 'метал' та 'придатний до оброблення’.

Отже, унаслідок словотвірного аналізу прикметникової парадигми було виявлено лакуну в дієслівному блоці. Дериват III ступеня похідності *залізнення* утворився від потенційно можливого дієслова *залізнити*, не зафіксованого словниками, за допомогою суфікса *-енн’-*, що приєднується до твірної основи *залізн-*, і пов’язаний із ним транспозиційними відношеннями. Подібно до інших віддієслівних іменників він передає значення опредметненої дії, зберігаючи при цьому значення твірного деривата.

Адвербіальний блок СП прикметника *залізний* формує прислівник *залізно*, який утворився суфіксальним способом від основи *залізн-* за участю форманта *-о*. Цей деад’ектив виражає СЗ „ознака ознаки” і реалізує переносні значення твірного, зокрема ЛСВ₂ ('міцний', 'сильний'), ЛСВ₃ ('непохитний', 'незламний', 'який не знає вагань', 'який не викликає заперечень', 'переконливий') та ЛСВ₄ ('суворий', 'грізний') [198: 308].

Отже, прикметник *залізний*, що є дериватом I ступеня похідності, має досить високий словотвірний потенціал у сучасній українській мові, що засвідчено мотиватами II, III і IV ступенів словотворення, які становлять його підґніздо. У похідних цей десубстантив репрезентує всі свої ЛСВ, а внаслідок аналізу семантичної структури окремих із них вдалося навіть розширити семантичні межі самого деривата *залізний* за допомогою компонентів значення 'дорога з рейковою колією', 'механізм', 'транспорт' тощо.

З-поміж ад’ективів I ступеня словотворення, що належать до СП іменника-вершини *залізо*, велику групу становлять складні слова (дво- і триосновні), які можна об’єднати в декілька груп за словотвірними значеннями, які вони виражають.

Композитні прикметники *залізоамонійний*, *залізовуглецевий*, *залізомарганцевий*, *залізокам’яний*, *залізомідний*, *залізоціанистий*, *залісосвинцевий*, *залізохромовий* та подібні (див. Додаток 4), що постали способом основоскладання, належать до словотвірної категорії із значенням „який входить до складу речовини як рівноправний елемент”, а твірний компонент *заліз-* актуалізує семантичні ознаки 'хімічний елемент', 'органіка', 'метал' іменника *залізо*. Складові композитів пов’язані між собою сурядним зв’язком. Із низки двоосновних дериватів тільки прикметники *залізомарганцевий* та *залізоціанистий* реалізували себе в похідних наступного такту, послугувавши твірними основами, пор.:

залізомарганцевий > *залізомарганцевистий* (цей суфіксальний мотиват становить словотвірний тип із суфіксом *-ист-*, який надає похідному СЗ „надмірного вияву ознаки”); *залізоціанистий* > *залізоціанистоводневий* (похідний прикметник, утворившись внаслідок основоскладання, набуває нового лексичного значення, зберігаючи семантику твірного компонента *заліз-*).

Словотвірну категорію, у якій твірний компонент *залізо* виражає об’єктне значення, становлять прикметники *залізоплавильний*, *залізопрокатний*, *залізоробний*, *залізозварювальний*, *залізорізний*, *залізообробний*, *залізоокислювальний*, що утворилися суфіксально-складним способом від дієслівних словосполучень, що співвідносяться з реченневими структурами, пор.: *залізоплавильний* < *плавити залізо* + *-льн-(-ий)* < який *плавить залізо*; *залізопрокатний* < *прокатувати залізо* + *-н-(-ий)* < який *прокатує залізо*; *залізоробний* < *робити залізо* + *-н-(-ий)* < який *робить залізо*; *залізозварювальний* < *зварювати залізо* + *-льн-(-ий)* < який *зварює залізо*; *залізорізний* < *різати залізо* + *-н-(-ий)* < який *ріже залізо* тощо. Домінанту становить словотвірний тип із суфіксом *-н-*, до якого належать композити *залізопрокатний*, *залізообробний*, *залізоробний*, *залізорізний*. Похідні *залізоплавильний*, *залізоокислювальний* та *залізозварювальний* виділяємо в словотвірний тип із суфіксом *-льн-*. Іменниковий компонент *заліз-* є виразником ЛСВ „твердий ковкий метал срібlistого кольору” слова-вершини й реалізує експліцитні семантичні ознаки твірного іменника ‘метал’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’ (у похідному *залізоокислювальний*).

СЗ „який містить залізо як складник” виражають десубстантиви *залізовмісний* та *залізомарганцевмісний*, які утворилися суфіксально-складним способом і належать до словотвірного типу із суфіксом *-н-*. Двоосновний дериват *залізовмісний* походить від дієслівного словосполучення *вміщувати залізо* і співвідноситься в глибинній структурі з підрядним означальним реченням *який вміщує залізо*, а триосновний мотиват *залізомарганцевмісний* є наслідком згортання базового речення „який містить залізо і марганець” в композит. Компонент *заліз-* у складі обох дериватів актуалізує семантичний множник ‘метал’ вершинного іменника.

Складний прикметник *залізорудний*, що утворився суфіксально-складним способом, припускає полімотивацію в сучасній українській мові: 1) мотивований іменником *залізо*; є наслідком згортання реченневої структури, яка співвідноситься з підрядним означальним реченням, пор.: *руда, що містить залізо (як метал)* + *-н-(-ий)* > *залізорудний*; 2) мотивований прикметником *залізний*; утворився внаслідок зрощення іменниково-прикметникового словосполучення *залізна руда* (залежність між компонентами підрядна), пор.: *залізна руда* + *-н-(-ий)* > *залізорудний*. Твірна основа *заліз-* у складі композита *залізорудний*, незалежно від мотивації складного прикметника, актуалізує ядерну семантичну ознаку ‘метал’, оскільки похідний дериват має значення „пов’язаний із залізною

рудною, з її розміщенням, видобуванням, підготовкою до металургійного плавлення і т.ін.” [198: 308].

Відносний композитний прикметник *залізом'який*, що утворився способом основоскладання від субстантивного словосполучення *м'яке залізо*, виражає мутаційне СЗ і вмотивований семантичними ознаками 'метал', 'якість', які репрезентують ЛСВ₁ твірного іменника *залізо*.

Лексичні деривати *залізодефіцитний*, *залізоокисний* співвідносяться з іменниковими словосполученнями *дефіцит заліза*, *окис заліза*, іменниковий корінь *заліз-* у складі композитів актуалізує семантичну ознаку 'метал', а прикметник *залізоокисний* умотивований ще й семантичним множителем 'ступінь корозійної стійкості'. Зазначені похідні утворилися за допомогою основоскладання і належать до словотвірного типу із суфіксом *-н-* за суфіксальними формантами, якими оформлено їх другі основи.

Ще одним структурним елементом ад'єктивного блоку СП кореня *заліз-* є похідний прикметник *залізо-чорний*, який утворився основоскладанням (зв'язок між компонентами сурядний) за участю інтерфікса *-о-*. Його семантичним мотиватором виступає периферійна сема 'колір', що формує ЛСВ₁ твірного деривата *залізо*.

Отже, ад'єктивний блок іменникової парадигми аналізованого СГ представлено похідними, які утворилися суфіксальним, суфіксально-складним способами та внаслідок основоскладання і разом із дериватами II, III і IV ступенів похідності на синтагматичному рівні становлять СЛ, а на парадигматичному – СП. Унаслідок словотвірного аналізу було виявлено лауну в дієслівному блоці прикметникової парадигми, а також уточнено семантичну структуру твірних ад'єктивів, зокрема доповнено її семами 'дорога з рейковою колією', 'транспорт', 'механізм', 'установа'.

Отже, СГ із вершиною *заліз-(-о)* – це субстантивне СГ віяльно-ланцюжкового структурного типу, похідні якого розміщуються на чотирьох ступенях словотворення. Продуктивними є суфіксальний спосіб творення та основоскладання, а семантично активними виявилися ядерні семи 'метал', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості' та периферійні – 'якість', 'колір', 'вироби'. Іменник *залізо* не тільки реалізував свої ЛСВ у похідних, а й розширив межі семантичного поля завдяки новим значенням дериватів (*залізниця*, *залізничник* та ін.).

3.2. Структурні параметри та семантична будова словотвірного гнізда з вершиною *стал'*

3.2.1. *Сталь* – 1) твердий ковкий метал сріблито-сірого кольору, що являє собою сплав заліза (основа) з вуглецем та іншими домішками, які вводяться для потрібної зміни якості; криця // *перен.* про колір, який

подібний до цього металу. *Бесемерівська сталь* – сталь, яку одержують продуванням крізь розтопленій чавун кисню, що випалює наявні в чавуні домішки. *Булатна сталь, заст.* – високого гатунку й особливого гарту сталь з узорчастою поверхнею; булат; *Дамаська сталь; Калібрована сталь; Кутова сталь; Мартенівська сталь; Молибденова сталь; Нержавіюча сталь; Спокійна сталь. Сталь-сріблянка* – шліфувана й полірована сталь різних марок; 2) *збірн.* сталеві вироби, конструкції, сукупність сталевих предметів, машин і т.ін. // *перен.* про холодну зброю, снаряди, кулі, осколки і т.ін. [211 IX: 641]. Порівняно з чавуном значно міцніша й пластичніша [215 III: 297].

У семантиці слова *сталь* виокремлюються такі інтегральні ознаки, як 'метал', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'колір', і диференційні – 'сплав', 'якість' ('твердий', 'криця'), 'вироби', 'зброя'. Семантична структура слова *сталь* має нерозгалужену ланцюжкову будову, оскільки ЛСВ₂ слова-вершини вмотивовано ЛСВ₁: ЛСВ₁→ЛСВ₂.

3.2.2. Деривати у СГ із вершиною *стал'*- розташовуються на трьох ступенях похідності й налічують 66 одиниць. За частиномовною віднесеністю слова-вершини це гніздо належить до субстантивних, а за особливостями розташування дериватів – до віяльно-ланцюжкового структурного типу. Похідні утворюються суфіксальним, постфіксальним способами творення та осново- та словоскладанням, тому за способом творення похідних це комбіноване гніздо. Кількість дериватів, віддаляючись від вершини, поступово зменшується. Найбільше похідних на I ступені словотворення – 44 одиниці, II ступінь похідності налічує 21 дериват, а III – 1 одиницю. За належністю до певних частин мови деривати I ступеня похідності об'єднуються у такі блоки: субстантивний (*сталініт, сталка, сталевар, сталепромисловець, сталетопник, сталеливарник, сталеплавильник, сталепрокатник, сталеливарня, сталетопня, сталематеріал, сталебетон, стальбетон, сталь-бронза, сталь-срібло, сталь-сріблянка, стальконструкція, стальмонтажник, сталеалюміній, сталеполімербетон, електро-сталь*), ад'єктивний (*сталістий, стальний, сталевий, сталефасонний, сталегумовий, сталедротовий, сталедротоканатний, сталегарматний, сталестружковий, сталетопний, сталеливарний, сталеплавильний, сталепрокатний, сталерозливальний, сталерозливний, сталеазбестовий, сталемідний, сталенікелевий, сталевипускний, сталеробний, сталеподібний*), вербативний (*сталити, сталювати*). Похідні II ступеня словотворення формують субстантивний (*сталевість, сталювання, сталеварка, сталеварчик, сталевар-формувальник, сталевар-швидкісник*), ад'єктивний (*сталінітовий, сталебетонний, сталезалізобетонний, стальбетонний, сталебетоновий, сталеалюмінієвий, стальований, сталеварський, електросталеплавильний, сталньоголовий, стально-сірий*), вербативний (*сталеварити, сталитися, сталюватися*), адвербіальний (*сталево*) блоки. III ступінь похідності

представлений субстантивним блоком (*сталеваріння*).

СГ із вершиною *стал'*- у своєму складі має здебільшого композитні деривати, що зумовлено їхньою належністю до термінологічної лексики.

3.2.3. Похідні деривати в СГ із вершиною *стал'*- розміщуються як горизонтально, так і вертикально, утворюючи словотвірні пари зі словом-вершиною, а також СЛ та СП. В аналізованому СГ наявні 55 СЛ, які мають довжину від 2 до 4 дериватів. Структурні елементи з коренем *стал-*, що входять до складу СЛ, можуть належати до однієї частини мови (пор.: *сталь*→*сталка* (*сталька*); *сталь*→*сталеливарня*) та до різних частин мови, представляючи міжчастиномовний словотвір (пор.: *сталь* → *сталевар* → *сталеварити* → *сталеваріння*; *сталь* → *сталювати* → *стальований*). Регулярними СЛ є ланцюги, до яких входять похідні-твірні деривати *сталевар*, *сталебетон*, *стальний*, *сталевий*, *сталювати*.

Парадигматичні відношення між спільнокореновими словами в СГ із вершиною *стал'*- репрезентовано 12 СП, найчисленнішу з яких становлять похідні I ступеня словотворення, вмотивовані вершинним іменником *сталь*, що формують субстантивний, ад'єктивний та дієслівний блоки.

У межах субстантивного блоку I ступеня деривації можна виділити декілька словотвірних категорій. До різних типів однієї словотвірної категорії із матеріально-речовинним значенням належать деривати *сталініт*, *електросталь*, *сталь-сріблянка*, *стальконструкція*, *сталематеріал*.

Іменник *сталініт*, який утворився суфіксальним способом за допомогою формантів іншомовного походження *-ін-* та *-іт*, що послідовно приєднуються до твірної основи *стал'*-, означає „литий твердий сплав, який застосовують переважно для наплавки на леза металорізальних інструментів, на деякі деталі машин для підвищення їх зносостійкості” та „підвищеної міцності й теплостійкості загартоване скло, яке застосовують для автомобілів, літаків, для скління вітрин” [211 IX: 641], тобто десубстантив *сталініт* актуалізує семантичні ознаки ‘сплав’, ‘якість’ (сема ‘твердий’), ‘придатний до оброблення’ (семи ‘литий’, ‘для наплавки на леза’), ‘ступінь корозійної стійкості’ (значення ‘для підвищення їх зносостійкості’), що репрезентують ЛСВ₁ твірного слова *сталь*, та мотиваційну ознаку ‘вироби’, яка представляє ЛСВ₂ мотиватора. Отже, іменник *сталініт* є лексичним дериватом і виражає мутаційне СЗ, засвідчене суфіксальним формантом. Цей іменник послуговував твірним для похідного прикметника II ступеня словотворення *сталінітовий*, який постав за участю суфікса *-ов-* і виражає загальне СЗ стосунку, зберігаючи семантику мотиватора.

У науковій літературі досліджено словотвірну структуру складних слів: їх співвіднесеність із відповідними синтаксичними конструкціями в межах кожної частини мови [90; 93]. Актуальним залишається функціонування їх у певних словотвірних категоріях, об'єднання в дериваційні типи за способом творення, поділ на словотвірні класи [145: 39

].

Дериват *електросталь* співвідноситься із субстантивним словосполученням *електротехнічна сталь*. Запозичена афіксоїдна основа *електро-*, приєднуючись до твірного іменника, уточнює спосіб отримання сталі. Композит *електросталь* означає „високосортну сталь, виплавлену в електричній печі” [202 I: 890], тобто виражає ЛСВ₁ твірного іменника, зокрема семантичні ознаки ‘сплав’, ‘якість’, ‘придатний до оброблення’.

Лексичний дериват *сталь-сріблянка*, який являє собою юкстапозит, утворився від словосполучення прикладкового типу, що внаслідок тісного зближення за семантикою двох компонентів переросло в одне слово [159: 286]. ВТССУМ визначає цей номінат як „шліфовану й поліровану сталь різних марок” [198: 1187], тобто корінь *стал’-* виражає семантичні множники ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’, що актуалізують ЛСВ₁ твірного іменника *сталь*.

Юкстапозит *стальконструкція* перебуває в мутаційних відношеннях із твірним словом *сталь* і репрезентує ЛСВ₂ мотиватора, зокрема семи ‘сталеві вироби’, ‘конструкції’.

Похідний іменник *сталематеріал*, на відміну від двох попередніх складних дериватів, є композитом, оскільки утворився за допомогою основоскладання, ускладненого інтерфіксацією. Іменниковий корінь *стал-* умотивований семантичними ознаками ‘сплав’ та ‘вироби’, що представляють ЛСВ₁ та ЛСВ₂ твірного слова *сталь*.

До словотвірної категорії предмета належить мотиват *сталка* (*сталька*), якому десемантизований демінутивний суфікс *-к-* надає словотвірного значення одиницності. У СУМі цей іменник зафіксовано як багатозначне слово, що має чотири ЛСВ [211 IX: 641], проте тільки за ЛСВ₄ („сталева пластинка в корсажі”) іменник *сталка* (*сталька*) є похідним від вершини СГ *стал’-*, а його мотиваційними ознаками виступають ‘сплав’ (сема ‘сталева’) і ‘вироби’ (сема ‘пластинка’) твірного іменника.

СЗ „речовина, одним із складників якої є сталь” виражають похідні субстантивного блоку *сталебетон*, *стальбетон*, *сталеполімербетон*, *сталеалюміній*, *сталь-бронза*, *сталь-срібло*, що утворилися різними способами. Так, унаслідок основоскладання з інтерфіксом *-е-* постали композитні іменники *сталебетон*, *сталеполімербетон*, *сталеалюміній*, а юкстапозити *стальбетон*, *сталь-бронза*, *сталь-срібло* є результатом словоскладання. В усіх складних дериватах цієї групи іменниковий корінь *стал’-* (*стал-*) представляє семантичну ознаку ‘сплав’ твірного слова *сталь*, але, зважаючи на значення другого компонента мотиватів, можна дійти висновку про те, що семантичне поле мотиватора розширюється завдяки семантичному множнику ‘органіка’ (здатність поєднуватися з іншими речовинами).

Не всі деривати цієї групи реалізували свій словотвірний потенціал у похідних наступного такту. Іменники *стальбетон*, *сталеалюміній* утворили словотвірні пари з похідними прикметниками, пор.: *стальбетон* > *стальбетонний*; *сталеалюміній* > *сталеалюмінієвий*, а композит *стале-*

бетон став вершиною підгнізда, до якого входять відносні прикметники *сталебетонний, сталезалізобетонний, сталебетоновий*. Отже, похідні прикметники II ступеня словотворення, що постали від речовинних складних іменників суфіксальним способом, виражають загальне значення стосунку і належать до різних словотвірних типів: 1) із суфіксом *-н-* (*сталебетонний, стальбетонний*), який становить доміанту; 2) із суфіксом *-ов-* (*сталебетоновий*); 3) із суфіксом *-ев-(-єв-)* (*сталеалю-мінієвий*). Триосновний дериват *сталезалізобетонний*, що належить до СП твірної основи *сталебетон-*, утворився способом основоскладання, ускладненого суфіксацією (*-н-*) та інтерфіксацією (*-о-*). Ад'єктивні похідні II ступеня словотворення виражають транспозиційне СЗ відповідно до різновидів семантичних відношень між похідним і твірним, тобто похідні зберігають семантику твірних.

Ще одну досить велику групу субстантивного блоку СП іменника *сталь* становлять деривати *сталевар, сталетопник, сталеливарник, сталеплавильник, сталепрокатник, сталепромисловець, стальмонтажник*, які належать до словотвірної категорії особи (як виконавця дії) за видом діяльності, але до різних дериваційних типів. Десубстантиви *сталевар, сталетопник, сталеливарник, сталеплавильник, сталепрокатник* співвідносяться з дієслівними словосполученнями *варити сталь, плавити сталь, прокатувати сталь* тощо, а в глибинній семантичній структурі вмотивовані підрядними означальними реченнями, пор.: *той, хто плавить сталь > сталеплавильник; той, хто прокатує сталь > сталепрокатник*. Композит *сталевар* утворився суфіксально-складним способом за допомогою інтерфікса *-е-* та нульового суфікса. Похідні *сталетопник, сталеливарник, сталеплавильник, сталепрокатник* утворилися внаслідок основоскладання з суфіксацією (формант *-ник* (*-льник*)) та інтерфіксацією (*-е-*). Іменниковий компонент *стал-* у цих композитних мотиватах актуалізує ЛСВ₁ твірного слова *сталь*, зокрема семантичні ознаки 'сплав', 'придатний до оброблення'.

Композит *сталепромисловець*, що постав унаслідок основоскладання, означає „того, хто працює в промисловості з виготовлення й оброблення сталі”, а його мотиваційними ознаками виступають інтегральні семантичні ознаки 'сплав' і 'придатний до оброблення'.

Складний іменник *стальмонтажник* утворився способом словоскладання і репрезентує ЛСВ₁ (сема 'сплав') та ЛСВ₂ (сема 'конструкції') мотиватора *сталь*.

З-поміж іменників, що є назвами особи як виконавця дії, тільки іменник *сталевар* послуговував твірною базою для низки похідних, які утворили його СП. Субстантивний блок СП іменника *сталевар* представлено чотирма дериватами (*сталеварка, сталеварчик, сталевар-формувальник, сталевар-швидкісник*), які належать до словотвірної категорії особи.

Дериват *сталеварка*, що означає особу жіночої статі, становить корелятивну пару з твірним іменником *сталевар* і семантично мотивується

нею. За суфіксом *-к-* іменник *сталеварка* належить до окремого словотвірного типу.

Іменник *сталеварчик* мотивується іменником чоловічого роду без відтінку зменшеності-пестливості *сталевар*. Суфікс *-чик*, приєднуючись до твірної основи, надає похідному значення суб'єктивної оцінки, тобто демінутивний мотиват *сталеварчик* виражає модифікаційне СЗ.

Юкстапозити *сталевар-формувальник* і *сталевар-швидкісник* утворилися на основі словосполучень прикладкового типу й виражають одне поняття. Вони реалізують значення мотиватора, тобто означають „кваліфікованого робітника, який варить, виплавляє сталь” [198: 1187].

Ад'єктивний блок СП іменника *сталевар* представлено суфіксальним мотиватором *сталеварський*, який становить словотвірну категорію зі значенням „призначений для того, кого названо твірною основою”. За суфіксом *-ськ-* він належить до відповідного словотвірного типу. Семантичним мотиватором цього відносного прикметника виступають компоненти значення ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’ вершинного іменника.

Дієслівний блок аналізованої іменникової парадигми формує дериват *сталеварити*, що становить словотвірну категорію із СЗ „робити те, що названо твірним іменником”. У його основі лежить такий синтаксичний еквівалент: іменник у знахідному відмінку + дієслово у формі інфінітива: *сталь варити* [148: 382]. Дієслівне словосполучення згортається і ускладнюється інтерфіксом. СУМ визначає дієслово *сталеварити* як „бути сталеваром; варити, виплавляти сталь” [211 IX: 638], тобто корінь *стал-* виражає семантичні ознаки ‘сплав’ і ‘придатний до оброблення’, що актуалізують ЛСВ мотиватора.

Дієслівний дериват *сталеварити* утворив словотвірну пару з абстрактним іменником – похідним III ступеня словотворення *сталеваріння*, що виражає загальне СЗ „опредметнена дія”, якого надає суфікс *-інн'-*, що приєднується до композитної дієслівної основи *сталевари-*. Цей іменник актуалізує ЛСВ „варіння, виплавлення сталі” [211 IX: 638], а отже, іменниковий корінь *стал-* реалізує в ньому інтегральну сему ‘придатний до оброблення’ та диференційну сему ‘сплав’ вершини СГ *стал'-*.

Ще одну словотвірну категорію субстантивного блоку СП кореня *стал-* становлять деривати із значенням місця виробничого процесу *сталетопня*, *сталеливарня*, утворені способом основоскладання. Ці локативні іменники означають „дех, де відливають сталь” [198: 1187] і належать до одного словотвірного типу, у якому суфікс *-н'-* співвідноситься з локативною синтаксевою, початкова частина складного слова – з об'єктною синтаксевою, центральна частина – з предикатною. Дериваційні такти від речення аж до завершальної стадії складного слова виглядають так: *Варять сталь на ливарні* → *ливарня, де варять сталь* → *сталеливарня*. У таких похідних іменниках наявні майже всі компоненти вихідного речення [34: 101]. Мотиваційними виступають семантичні

множники 'сплав' і 'придатний до оброблення' твірного слова *сталь*.

Отже, субстантивний блок СП слова-вершини *стал'*- репрезентовано суфіксальними й префіксальними похідними, композитами та юкстапозитами, які в сучасній українській мові дали низку похідних дериватів, утворивши з ними СЛ та СП. Кодеривати та їхні похідні представляють словотвірні категорії із значенням особи як виконавця дії, із локативним та матеріально-речовинним значеннями. Словотвірну активність виявили семантичні ознаки 'сплав', 'придатний до оброблення', 'якість', 'вироби' ('конструкції'), а периферійні семи 'колір', 'зброя' не реалізували себе в похідних.

Похідні ад'єктивного блоку I ступеня словотворення можна об'єднати в декілька груп за способом творення і СЗ. З-поміж мотиватів із коренем *стал-* більшість є складними словами, зокрема термінами.

Відносні прикметники *стальний* та *сталевий*, що постали суфіксальним способом від твірного іменника *сталь*, належать до різних типів однієї словотвірної категорії „зроблений із того, що називає твірна основа”. Вони становлять словотвірні типи із суфіксом *-н-* (*стальний* < *стал'*- + *-н-(-ий)*) та із суфіксом *-ев-* (*сталевий* < *стал-* + *-ев-(-ий)*). СУМ фіксує такі значення прикметника *сталевий*: 1) прикм. до *сталь* // зроблений із сталі // стосується до виробництва й оброблення сталі. Δ *Сталева траса* – про залізницю. *Сталевий кінь* – про трактор. *Сталевий птах*; *Сталева птиця* – про літак; 2) *перен.* кольору сталі; світло-сірий із сріблястим полиском; 3) *перен.* міцний, могутній // непохитний, незламний; стійкий // твердий, суворий (про голос) // в якому відчувається твердість, суворість // впевнений (про ходу, крок і т.ін.) // сповнений недоброзичливості (про погляд); холодний [211 IX: 639]. Десубстантив *стальний* має ті самі значення, що й дериват *сталевий* [211 IX: 641]. Отже, ці мотивати виступають репрезентаторами ЛСВ₁ та ЛСВ₂ слова *сталь*, розширюючи його семантичне поле завдяки власному ЛСВ₃. Унаслідок дефініційного аналізу можна виокремити в семантичній структурі прикметників *сталевий* та *стальний* такі семантичні ознаки, як 'сплав', 'придатний до оброблення', 'колір', 'якість'.

У структурі СГ із вершиною *стал'*- ці десубстантиви є вершинами підгнізд (їхні СП мають 2 похідні деривати). Парадигма прикметника *стальний* складається з композитних ад'єктивів *стально-сірий*, *стальноголовий*. Дериват *стально-сірий*, що утворився за допомогою основоскладання, виражає СЗ „подібний за кольором до металу, названого твірною основою”, а семантично вмотивований ЛСВ₂ твірного прикметника *стальний*, тобто реалізує периферійні семи 'кольору сталі', 'світло-сірий із сріблястим полиском'.

Похідний композит *стальноголовий* постав суфіксально-складним способом і співвідноситься із субстантивним словосполученням *стальна голова*, у якому прикметник вжито в переносному значенні: твірна основа *стальн-* репрезентує ЛСВ₃ мотиватора, зокрема семи 'міцний', 'могутній', 'непохитний, незламний', 'стійкий'.

СП деривата *сталевий* представлено субстантивним та адвербіальним блоками. Субстантивний блок характеризується наявністю синтаксичного деривата *сталевість*, який утворився за допомогою суфікса *-ість*, що надає йому значення якості. Аналізований мотиват актуалізує ЛСВ₂ та ЛСВ₃ твірного.

Прислівник *сталеве*, що постав за допомогою суфікса *-о* від прикметника *сталевий*, є виразником ЛСВ₂ твірного прикметника („кольору сталі; світло-сірий із сріблястим полиском”).

Прикметник *сталистий*, що належить до ад’єктивного блоку іменникової парадигми, утворився за допомогою суфікса *-ист-*, який оформлює словотвірну іменникову категорію збільшеності „надмірний вияв того, що названо твірною основою”, а його мотиваційною ознакою виступає семантична ознака ‘метал’ (‘сплав’) вершинного іменника.

Композитні прикметники *сталеазбестовий*, *сталемідний*, *сталенікелевий*, *сталегумовий* виражають загальне СЗ „виготовлений із того, що названо твірними основами” і утворилися способом основоскладання внаслідок поєднання двох іменникових рівнозначних за змістом основ із додаванням до другої частини суфікса відносного прикметника, тобто зв’язок між компонентами складного слова сурядний. За суфіксальними формантами, якими оформлені другі частини, композити становлять словотвірні типи з суфіксами *-ов-* (*сталеазбестовий*, *сталегумовий*), *-ев-* (*сталенікелевий*), *-н-* (*сталемідний*). Корінь *стал-* у їхньому складі актуалізує ЛСВ₁ (сему ‘сплав’) іменника *сталь*, а другий елемент композитів виражає речовинне значення.

СЗ „призначений для того, що називає твірна основа” виражають десубстантиви *сталедротовий*, *сталедротоканатний*, *сталегарматний*, *сталестружковий*, які формують різні дериваційні типи: 1) із суфіксом *-ов-* (*сталедротовий*, *сталестружковий*); 2) із суфіксом *-н-* (*сталедротоканатний*, *сталегарматний*). В основі композитних прикметників лежать субстантивні словосполучення (пор.: *стальна стружка*, *стальна гармата*, *стальний дріт*) із підрядною залежністю між компонентами, що поєднуються за допомогою інтерфіксів *-е-* та *-о-*. Цей словотвірний тип є продуктивним у сучасній українській мові [159: 291]. Семантичним мотиватором складних прикметників виступає мотиваційна ознака ‘сплав’ твірного іменника *сталь*.

Словотвірну категорію, у якій твірний компонент *стал-* виражає об’єктне значення, становлять прикметники *сталевипускний*, *сталетопний*, *сталеливарний*, *сталеплавильний*, *сталепрокатний*, *сталерозливальний*, *сталерозливний*, *сталеробний*, що утворилися суфіксально-складним способом від дієслівних словосполучень, що співвідносяться з реченневими структурами, пор.: *сталевипускний* < *випускати сталь* + *-н-* (*-ий*) < *який випускає сталь*; *сталеплавильний* < *плавити сталь* + *-льн-* (*-ий*) < *який плавить сталь*; *сталерозливальний* < *розливати сталь* + *-льн-* (*-ий*) < *який розливає сталь*; *сталепрокатний* < *прокатувати сталь* + *-н-* (*-ий*) < *який прокатує сталь*. Похідні *сталеплавильний*, *сталерозливальний*

виокремлюються в словотвірний тип із суфіксом *-льн-*, а композити *сталевипускний, сталетопний, сталеливарний, сталепрокатний, сталеробний, сталерозливний* належать до словотвірного типу із суфіксом *-н-*, який становить доміную. Зазначені деривати репрезентують ЛСВ₁ мотиватора, зокрема ядерну сему 'сплав'.

Прикметник *сталеплавильний* утворив словотвірну пару з дериватом II ступеня похідності *електросталеплавильний*. Цей мотиват, що утворився способом основоскладання з участю інтерфікса *-о-*, виражає загальне СЗ стосунку до дії і співвідноситься з дієслівним словосполученням *плавити електросталь* із підрядним зв'язком керування між компонентами. Складні слова в сучасній українській мові вчені характеризують як особливі синтаксичні структури [213: 555], які є наслідком згортання словосполучень із сильним зв'язком компонентів. Визначальними ознаками композитів, поширених у термінологічній лексиці, є моносемантизм [25: 105] та відсутність емоційного забарвлення [20: 24], що зумовлено стилістичними функціями слів-термінів. „Семантика композитних прикметників зумовлена їх структурно-синтаксичними особливостями. Так, композити, співвідносні з словосполученнями, у яких наявні іменники та дієслова, характеризують предмет (об'єкт чи істоту) з погляду участі в дії” [148: 374], тобто виражають ознаки дії, виконуваної над окремим об'єктом. Предмет, на який спрямована дія, конкретизований першим компонентом складного слова. Твірна основа *стал-* у складі прикметника *електросталеплавильний* умотивована семантичними ознаками 'придатний до оброблення' та 'сплав', які репрезентують ЛСВ₁ слова-вершини *сталь*.

Дериват *сталеподібний*, що належить до словотвірної категорії із СЗ „який подібний до того, що названо твірною основою”, співвідноситься з ад'єктивним словосполученням *подібний до сталі*, яке зрощується, а зрощений компонент ускладнюється інтерфіксом *-е-*. Корінь *стал-* реалізує семантичні ознаки 'сплав', 'колір', 'якість' слова-вершини.

Ще одним членом ад'єктивного блоку іменникової парадигми є складний прикметник *сталефасонний*, що утворився способом основоскладання за участю інтерфікса *-е-* і належить до словотвірної категорії із значенням „пов'язаний із виготовленням виробів із металу, що названий твірною основою, за певним зразком”. Композит *сталефасонний* вмотивований ядерною семою 'сплав' (ЛСВ₁ твірного іменника *сталь*) та периферійною 'вироби' (ЛСВ₂ мотиватора).

Отже, ад'єктивний блок СП слова-вершини *стал'* характеризується наявністю суфіксальних та композитних похідних, які репрезентують СЗ „зроблений із того, що названо твірною основою”, „подібний за кольором до металу, названого твірною основою”, „надмірний вияв того, що названо твірною основою”, „призначений для того, що називає твірна основа”, „виготовлений із того, що називає твірна основа”, „пов'язаний із виготовленням виробів із металу, що названий твірною основою, за певним зразком”, реалізувавши в такий спосіб ядерні компоненти значення

‘сплав’, ‘якість’, ‘придатний до оброблення’ та периферійні – ‘колір’, ‘вироби’ твірного слова *сталь*. Не виявила словотвірної активності семантична ознака ‘зброя’.

Дієслівний блок I ступеня словотворення представлено дериватами *сталити*, *сталювати*, що належать до різних словотвірних типів (із суфіксом *-и-* (*сталити*)); із суфіксом *-юва-* (*сталювати*)) і становлять словотвірну категорію із значенням „діяти речовиною, що названа основою твірного іменника”. Дієслово *сталити* означає: 1) наварювати сталю і гострити що-небудь // заварювати сталю тріщини, отвори в чому-небудь металевому. ◇ *Сталити зуби на кого, що* – те саме, що гострити зуби; 2) те саме, що гартувати; *образно*. ◇ *[Громадою] обух сталить* – готуватися до збройного повстання (слова Т.Шевченка з поезії „Я не нездужаю, нівроку”) [211 IX: 640]. Отже, у семантичній структурі деривата *сталити* можна виокремити такі мотиваційні ознаки, як ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’, ‘якість’ (сема ‘надавати твердості, пружності, міцності’), ‘загартованість’ (семи ‘виховувати моральну і фізичну стійкість’, ‘зміцнювати здоров’я’). А дериват *сталювати* виражає ЛСВ „наносити тонкий шар сталі за допомогою електролізу” [211 IX: 641], тобто твірна основа *стал-* у складі цього десубстантива актуалізує семи ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’ та ‘ступінь корозійної стійкості’.

Обидва дієслова реалізували свій словотвірний потенціал у похідних наступного такту. Вербальний дериват *сталити* утворив словотвірну пару з постфіксальним дієсловом *сталитися*, відтворивши в ньому всі семантичні ознаки, які формують його власне семантичне поле. Постфікс *-ся* приєднується до основи перехідного дієслова *сталити-* і виражає в мотиваті відношення об’єкта до дії.

Десубстантив *сталювати* з похідними II ступеня словотворення *сталювання*, *стальований*, *сталюватися* перебуває в парадигматичних відношеннях, а на синтагматичному рівні становить із ними словотвірні пари. Синтаксичний дериват *сталювання*, що становить субстантивний блок дієслівної парадигми, постав від дієслівної основи *сталюва-* за допомогою суфікса *-ни-* і належить до словотвірної категорії із значенням „опредметненої дії”. Семантичним мотиватором виступають мотиваційні ознаки ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’.

Репрезентантом ад’єктивного блоку дієслівної парадигми є дієприкметник *стальований*, що належить до словотвірного типу з суфіксом *-н-*, який надає мотивату значення пасивного стану минулого часу. Під час формотворення відбувається чергування голосних фонем /y/-/o/ під наголосом. Цей дериват зберігає семантику твірного слова *сталювати*, реалізуючи його єдиний ЛСВ, а, отже, вмотивований ядерними семами ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’.

Дієслівний блок СП деривата *сталювати* репрезентовано похідним *сталюватися*, що постав постфіксальним способом від дієслівної основи (*сталювати* + *-ся* > *сталюватися*). Словотвірний формант *-ся* має

самостійний характер і надає дериватові відтінку в значенні, а також переводить його в розряд пасивних дієслів: мотиват *сталюватися* виражає ЛСВ „покриватися тонким шаром сталі під час електролізу” [211 IX: 641], тобто актуалізує семантичні ознаки ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’ та ‘ступінь корозійної стійкості’ твірного.

Дієслівний блок СП іменника *сталь* представлений дериватами, що утворили із похідними наступного такту словотвірні пари та СП, реалізувавши в мотивах як ядерні компоненти значення, так і периферійні, доповнивши семантичне поле слова-вершини мотиваційною ознакою ‘загартованість’.

Отже, субстантивне СГ із вершиною *стал’*-, що належить до віяльно-ланцюжкового структурного типу, вирізняється наявністю великої кількості композитних дериватів, що утворилися суфіксально-складним способом і внаслідок осново- та словоскладання. Диференційним компонентом значення вершини СГ виступає сема ‘сплав’, яка в межах семантичного поля іменника *сталь* репрезентує ядерні семи ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’ та периферійні ‘колір’, ‘якість’, ‘загартованість’.

3.3. Будова та семантика словотвірного гнізда з вершиною *чавун-*

3.3.1. У СУМі слово *чавун* має такі значення: 1) сплав заліза з вуглецем, з якого виготовляють сталь або виливають металеві вироби; $\diamond$ *Немов чавуном налитий* – надзвичайно важкий (про частини тіла); 2) посудина, горщик з такого сплаву [211 XI: 261]. На відміну від сталі важко (через малу пластичність) обробляється тиском [215 III: 607].

Дефініційний аналіз лексеми *чавун* дає змогу виокремити семантичні ознаки ‘придатний до оброблення’, ‘сплав’, ‘якість’, ‘вироби’. ЛСВ₂ цього слова вмотивовано ЛСВ₁, тобто семантична структура слова *чавун* має нерозгалужену ланцюжкову будову: $ЛСВ_1 \rightarrow ЛСВ_2$.

3.3.2. СГ із вершиною *чавун-* кваліфікуємо як субстантивне, оскільки роль його вершини виконує іменник. За структурою це гніздо належить до віяльно-ланцюжкового типу.

Похідні СГ із вершиною *чавун-*, що нараховують 23 одиниці, розташовані на двох ступенях словотворення. Оскільки вони утворюються суфіксальним способом та основокладанням, то це СГ є комбінованим.

І ступінь похідності налічує 15 похідних, які об’єднуються у два частиномовних блоки: субстантивний (9 дериватів, з яких 6 простих – *чавунчик, чавунок, чавунець, чавунице, чавунисько, чавунка*; 3 складних – *чавуновоз, чавуносховище, чавуноливарня*) та ад’єктивний (6 дериватів, з них 2 простих – *чавунний, чавуновий*; 4 складних – *чавуномеханічний, чавуноприймальний, чавуноливарний, чавуноплавильний*).

II ступінь словотворення представлено дериватами, що формують субстантивний (іменник *чавунник*, *чавуноливарник*) та ад'єктивний (*чавунно-механічний*, *чавунно-нерухомиий*, *чавунно-емальованийий*, *чавунно-чорний*, *чавунно-бетонний*, *чавуновозний*) блоки. Похідні II ступеня деривації мотивуються прикметниками I ступеня словотворення *чавунний* і *чавуноливарний* та іменником *чавуновоз*.

3.3.3. У складі СГ із вершиною *чавун-* зафіксовано 20 СЛ, які мають довжину 2-3 деривати й об'єднують слова як однієї, так і різних частин мови, пор.: *чавун*→*чавунчик*; *чавун*→*чавуновоз*→*чавуновозний*; *чавун*→*чавунний*→*чавунник*; *чавун*→*чавунний*→*чавунно-чорний*. Прикметник *чавунний* входить до складу регулярних СЛ і є водночас похідним і твірним.

Парадигматичні відношення між спільнокореновими словами в СГ із вершиною *чавун-* представлено 4 СП, найчисленнішу з яких становлять деривати I ступеня словотворення, умотивовані непохідним словом-вершиною СГ *чавун-* (15 одиниць). Ці мотивати об'єднано в субстантивний та ад'єктивний частиномовні блоки.

До субстантивного блоку іменникової парадигми належать похідні *чавунчик*, *чавунок*, *чавунець*, *чавунище*, *чавунисьько*, *чавунка*, *чавуновоз*, *чавуноливарник*, *чавуносховище*, *чавуноливарня*, що формують п'ять словотвірних категорій.

Іменники *чавунок*, *чавунчик*, *чавунець* утворилися від іменника чоловічого роду на позначення предмета і належать до словотвірної категорії із демінутивним значенням, у межах якої виділяємо три суфіксальних дериваційних типи: 1) із суфіксом *-ок* (*чавунок*), що є найпродуктивнішим в цій функції; 2) із суфіксом *-чик* (*чавунчик*); 3) із суфіксом *-ець* (*чавунець*), що є менш продуктивним в українській мові. Зазначені десубстантиви актуалізують ЛСВ₂ слова-вершини *чавун* (означають „посудину, горщик з такого сплаву”), тобто вмотивовані ядерною семою ‘сплав’ та периферійною ‘вироби’.

До словотвірної іменникової категорії з аугментативним значенням належать деривати *чавунище* та *чавунисьько*. Словотворчі форманти *-ищ-*, *-иськ-* приєднуються до повної твірної основи *чавун-*, яка є виразником ЛСВ₂ вершинного іменника (семи ‘вироби’, ‘сплав’). Дериваційною базою іменників збільшеності слугує іменниково-прикметникова сполука: *великий чавун* – *чавунище*, *чавунисьько*.

Похідний іменник *чавунка* є застарілою назвою залізниці [211 XI: 261], тобто семантичне поле іменника *чавун*, зокрема сема ‘металеві вироби’, розширює свої межі завдяки ЛСВ аналізованого деривата. Він постав від іменникової основи *чавун-* за допомогою суфікса *-к-*, який виражає предметне значення.

Словотвірну категорію, у якій залежний компонент *чавун-* виражає об'єктне значення, становить іменник *чавуновоз*, який утворився суфіксально-складним способом від дієслівного словосполучення *чавун*

возити, що співвідноситься у глибинній структурі з підрядним означальним реченням – *те, чим возять чавун*. Дієслівна основа усікається, а зрощений композит ускладнюється інтерфіксом *-о-* та нульовим суфіксом, пор.: *чавуновоз < чавун возити < те, чим возять чавун*. Іменник *чавуновоз* актуалізує ЛСВ „стальний ківш на залізничному візку для транспортування рідкого чавуну” [198: 1369], а семантичним мотиватором зазначеного композита виступає семантична ознака ‘сплав’ слова-вершини. Цей композитний дериват послуговував твірною основою для похідного наступного такту, утворивши з ним словотвірну пару, пор.: *чавуновоз* → *чавуновозний*. Відносний прикметник *чавуновозний* постав від композитної основи *чавуновоз-* за допомогою суфікса *-н-* і виражає транспозиційне СЗ, а іменниковий компонент *чавун-* зберігає семантику твірного, тобто вмотивований компонентом значення ‘сплав’.

До локально-просторових назв місця виробництва, сховищ зараховуємо композитні іменники *чавуносховище* та *чавуноливарня*. Десубстантив *чавуносховище* має СЗ „спеціально обладнане приміщення для зберігання того, що названо твірною основою” і співвідноситься із субстантивним словосполученням *сховище чавуну*. Цей дериват утворився способом основоскладання з участю інтерфікса *-о-* і мотивується ЛСВ₁ іменника *чавун*. Композит *чавуноливарня*, що утворився внаслідок основоскладання, виражає СЗ „спеціально обладнане приміщення, у якому відбувається виробничий процес”, а його мотиватором виступає семантична ознака ‘сплав’ твірного слова *чавун*.

Отже, субстантивний блок СП слова-вершини *чавун-* характеризується наявністю суфіксальних та композитних дериватів, які становлять словотвірні категорії предмету, особи, місця й актуалізують ЛСВ₁ та ЛСВ₂ твірного іменника *чавун*, виражаючи семантичні ознаки ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’, ‘вироби’. Межі семантичного поля слова-вершини СГ розширюються завдяки ЛСВ іменника *чавунка* – ‘залізниця’.

Ад’єктивний блок іменникової парадигми репрезентовано простими та складними мотиватами. До однієї словотвірної категорії із значенням „який має стосунок до матеріалу, що названий твірною основою” належать десубстантивні прикметники *чавунний* і *чавуновий*, які утворилися суфіксальним способом. Прикметник *чавунний*, що становить словотвірний тип із суфіксом *-н-*, означає: 1) зроблений, вилитий із чавуну // *перен.* міцний, дужий // *перен.* важкий, як чавун; 2) кольору чавуну (у 1 знач.); темно-сірий, чорний [211 XI: 261]. Мотиваційними ознаками похідного прикметника *чавунний* є семантичні ознаки іменника *чавун* ‘сплав’, ‘якість’ (‘міцний’, ‘дужий’, ‘важкий’), ‘колір’ (‘темно-сірий’, ‘чорний’).

Дериват *чавуновий*, який належить до словотвірного типу із суфіксом *-ов-*, виражає ЛСВ „зроблений, вилитий із чавуну” [211 XI: 261], тобто актуалізує семантичний множник ‘сплав’ слова-вершини.

Прикметник *чавунний* із похідними дериватами II ступеня словотворення становить підгніздо в структурі аналізованого

субстантивного СГ із вершиною *чавун-*. Прикметникову парадигму формують субстантивний та ад'єктивний частиномовні блоки.

Деад'єктивний дериват субстантивного блоку II ступеня похідності *чавунник* належить до словотвірному типу із суфіксом *-ик* словотвірної категорії „особа за видом діяльності”. Іменник *чавунник* у сучасній українській мові може мотивуватися як прикметниковою основою *чавунн-*, так і іменниковою *чавун-*, пор.: *чавунн-(-ий) + -ик > чавунник*; *чавун- + -ник > чавунник*. Він означає „робітника чавуноливарного заводу” [211 XI: 261], тобто корінь *чавун-* актуалізує семантичну ознаку ‘сплав’ вершинного іменника *чавун*.

Складний прикметник *чавунно-бетонний*, що належить до ад'єктивного блоку II ступеня словотворення, виражає СЗ „виготовлений з того, що називає твірна основа”. Він утворився внаслідок основоскладання і співвідноситься з прикметниками *чавунний* і *бетонний*, пов'язаних між собою сурядним зв'язком, прикметник *бетонний* приєднується до основи твірного прикметника за участю сполучного голосного *-о-* пор.: *чавунний і бетонний > чавунно-бетонний*. Мотиваційною ознакою аналізованого композита виступає семантична ознака слова-вершини ‘сплав’.

Загальне СЗ стосунку репрезентують композитні похідні *чавунно-механічний*, *чавунно-нерухомий*, *чавунно-емальований*, що утворилися за допомогою основоскладання, проте прикметникова основа *чавунн-* у їх складі актуалізує різні семантичні ознаки, пор.: *чавунно-механічний* вмотивований семою ‘вилитий із чавуну’, *чавунно-нерухомий* представляє імпліцитну сему ‘важкий, як чавун’, а семантичним мотиватором прикметника *чавунно-емальований* виступає компонент значення ‘зроблений із чавуну’, який, окрім цього, експлікує сему ‘вироби’ слова-вершини СГ. За суфіксами, якими оформлені другі частини композитів, прикметники становлять словотвірні типи із формантами *-н-* (*чавунно-механічний*, *чавунно-емальований*), *-ом-* (*чавунно-нерухомий*).

Ще одним репрезентантом ад'єктивного блоку прикметникової парадигми є дериват *чавунно-чорний*, що постав унаслідок основоскладання і співвідноситься з порівняльним зворотом *чорний, як чавун*, отже, композит семантично вмотивовано ЛСВ₂ твірного прикметника *чавунний* (сема ‘чорний’).

Унаслідок словотвірного аналізу членів ад'єктивної парадигми було виявлено активність таких компонентів значення твірного, як ‘зроблений, вилитий із чавуну’, ‘важкий, як чавун’, ‘кольору чавуну’, тобто в похідних репрезентовано семантичні ознаки вершинного іменника *чавун* ‘сплав’, ‘якість’ (‘важкий’), ‘колір’ (‘чорний’). Продуктивними способами творення мотиватів II ступеня словотворення є суфіксальний та основоскладання.

Композитні деривати іменникової парадигми *чавуноприймальний*, *чавуноплавильний*, *чавуноливарний* утворилися суфіксально-складним способом від дієслівних словосполучень, які співвідносяться з реченневими структурами, пор.: *чавуноприймальний < приймати чавун <*

який приймає чавун; чавуноплавильний < плавити чавун < який плавить чавун; чавуноливарний < ливарити чавун < який ливарить чавун. Вони становлять словотвірну категорію, у якій залежний компонент *чавун-* виражає об'єктне значення і вмотивований семантично ознакою 'сплав' іменника *чавун*, а сема 'придатний до оброблення' виступає семантичним мотиватором композитів *чавуноплавильний*, *чавуноливарний*. Словотвірний тип із суфіксом *-льн-* представлено композитами *чавуноприймальний*, *чавуноплавильний*, а десубстантив *чавуноливарний* належить до словотвірного типу з суфіксом *-н-*.

Складний прикметник *чавуноливарний* став твірною основою для іменникового композита *чавуноливарник*, який означає „особу як виконавця певної дії” – „робітника, який виплавляє чавун і виливає вироби з нього” [211 XI: 261], тобто твірна основа *чавун-* мотивується ядерними семантичними ознаками 'сплав', 'придатний до оброблення' слова-вершини *чавун-* та периферійною – 'вироби'. Він утворився за допомогою суфіксального форманта *-ик*, що є виразником значення особи.

В окрему словотвірну категорію із загальним значенням стосунку виділяємо складний прикметник *чавуномеханічний*, утворений способом основоскладання, у якому іменниковий корінь *чавун-* виражає ЛСВ₁ твірного іменника – „сплав заліза з вуглецем, з якого виготовляють сталь або виливають металеві вироби”, тобто мотиваційними ознаками деривата виступають ядерна сема 'сплав' та периферійна – 'вироби'.

Ад'єктивний блок іменникової парадигми, що представлений суфіксальними та композитними похідними, репрезентує семантичні множники 'сплав', 'придатний до оброблення', 'якість', 'вироби' твірного слова *чавун*, тобто актуалізує як ЛСВ₁, так і ЛСВ₂ мотиватора. Дефініційний аналіз прикметника *чавунний* дав змогу уточнити межі семантичного поля слова-вершини *чавун-* за допомогою семи 'колір'.

Отже, диференційною семантичною ознакою іменника *чавун* є сема 'сплав', а семантична структура вершини СГ має нерозгалужену ланцюжкову будову, яка обмежується семами 'придатний до оброблення', 'якість', 'вироби', 'колір', що й зумовило будову СГ в цілому: похідні, розташовуючись на двох ступенях деривації, формують віяльно-ланцюжковий структурний тип. Продуктивними у творенні дериватів цього СГ є суфіксальний спосіб та основоскладання.

Висновки до розділу III

Отже, СГ із вершинами *заліз'(-о)*, *стал'-*, *чавун-* мають такі особливості:

- 1) це субстантивні гнізда за частиномовною належністю їхнього вершинного слова;
- 2) похідні розташовані на чотирьох (СГ *залізо*), трьох (СГ *сталь*) і двох (СГ *чавун*) ступенях деривації; за особливостями розташування похідних ці СГ належать до віяльно-ланцюжкового структурного типу;

- 3) деривати в СГ із вершинами-назвами чорних металів об'єднуються в СП (яких налічуємо від 4 до 22) та СЛ довжиною від 2 до 5 похідних (їх зафіксовано від 20 до 104);
- 4) мотивати з коренями на позначення чорних металів у складі СП формують субстантивний, ад'єктивний, дієслівний та адвербіальний частиномовні блоки;
- 5) словотвірні пари, що належать до СЛ, містять як слова однієї, так і різних частин мови;
- 6) найбільше похідних зафіксовано на I ступені словотворення;
- 7) за способом творення похідних ці словотвірні гнізда є комбінованими, багатослівними;
- 8) найбільшу словотвірну активність виявляють деривати I ступеня похідності, зокрема іменник *залізяка*, прикметники *залізний*, *сталевий*, *чавунний*, дієслово *сталювати*, композити *сталебетон*, *сталетопний*, *сталеливарний*, *сталеварити*;
- 9) I ступінь словотворення в СГ з коренями на позначення чорних металів характеризується наявністю великої кількості композитних дериватів, пор.: СГ *заліз(-о)* – 60 одиниць (із 68); СГ *стал'* – 37 одиниць (із 44); СГ *чавун* – 8 одиниць (із 15);
- 10) вершини СГ – іменники *залізо*, *сталь*, *чавун* – у похідних різних ступенів словотворення не тільки реалізують свої ЛСВ, але внаслідок появи нових значень похідних розширюють свої семантичні поля (наприклад, завдяки семам 'дорога з рейковою колією', 'механізм', 'загартованість', 'будівельний матеріал' тощо);
- 11) семантична структура слів *залізо*, *сталь*, *чавун* має нерозгалужену ланцюжкову структуру, оскільки складається з ЛСВ₁ та ЛСВ₂, що мотивується ЛСВ₁;
- 12) центром семантичної структури слова *залізо* є семантична ознака 'метал', у межах якої реалізуються експліцитні семи 'вироби', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'органіка' ('хімічний елемент') та імпліцитні – 'колір', 'якість'; диференційним компонентом значення слів *сталь* і *чавун* виступає сема 'сплав', у межах іменника *сталь* вона актуалізує ядерні семи 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'вироби' та периферійні 'колір', 'якість', 'загартованість', а семантичне поле лексеми *чавун* обмежується семемами 'придатний до оброблення', 'якість', 'вироби', 'колір';
- 13) найбільшу мотиваційну активність виявляють семи 'метал', 'сплав', 'придатний до оброблення', 'вироби';
- 14) деривати СГ з коренями на позначення чорних металів мають такі словотвірні значення: а) субстантивний блок: „предмет, виготовлений із матеріалу, який названий твірною основою”, „матеріал, до якого входить метал, названий твірною основою, як рівноправний елемент”, „сплав, складником якого є метал, названий твірною основою”, „організм, що діє на метал, названий твірною основою”, „особа за видом діяльності”, „носії ознаки, названої твірною основою”, „назва місця”, „опредметнена дія”;

„абстрактна ознака”, „спеціально обладнане приміщення, у якому виробляють те, що назване основою твірного іменника”, „спеціально обладнане приміщення для зберігання того, що названо твірною основою”, „пристрій, призначений для перевезення того, що названо твірною основою”, збірне значення, значення одиничності, демінутивне значення, аугментативне значення; б) ад’єктивний блок: „який має стосунок до металу, названого твірною основою”, „який має стосунок до діяльності”, „який характеризується високим ступенем вияву ознаки, названої твірною основою”, „який входить до складу речовини як рівноправний елемент”, „який містить метал, названий твірною основою, як складник”, „стосується того, що названо твірною основою”, „подібний до металу, що названий твірною основою”, „наділений тим, що називають твірні основи”, „призначений для того, хто названий твірною основою”, „призначений для виконання дії, що названа однією твірною основою, над металом, що названий іншою твірною основою”, „виготовлений із того, що називає твірна основа”; в) дієслівний блок: „робити(ся) таким, як визначено твірною основою”, „діяти речовиною, яку названо основою твірного іменника”, „робити те, що називає твірний іменник”; г) адвербіальний блок: транспозиційне словотвірне значення ознаки.

РОЗДІЛ IV

СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА

ГНІЗД З КОРЕНЯМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРОВИХ МЕТАЛІВ

4.1. Структурно-семантичні виміри словотвірного гнізда з вершиною *мід'*-

4.1.1. *Мідь* (Cuprum), *Cu* – метал рожево-червоного кольору, ковкий і м’який; хімічно малоактивний; у вологому повітрі вкривається шаром

зеленуватої плівки основного карбонату (отруйний) [215 II: 402]. Легкість оброблення *міді* пояснюється тим, що її раніше, ніж інші метали, використала людина [44: 570].

СУМ фіксує такі значення *міді*: 1) в'язкий і ковкий метал червонуватого кольору; // *перен.* про колір, який подібний до цього металу // *перен.* про звуки, що подібні до дзвону цього металу або є звучанням інструментів, виготовлених із цього металу; 2) виріб або вироб з цього металу // духовий оркестр; 3) мідні монети [211 IV: 725-726].

Дефініційний аналіз лексеми *мідь* дає змогу виокремити основну семантичну ознаку 'метал', на підставі якої слово *мідь* входить до тематичної групи назв металів, інтегральні ознаки 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'хімічний елемент' ('малоактивний'), а також диференційні семантичні ознаки 'колір' ('рожево-червоний'), 'якість' ('м'який', 'в'язкий') та периферійні 'звук', 'вироби', 'монети'. ЛСВ₂ і ЛСВ₃ цього слова вмотивовані ЛСВ₁, тобто семантична структура слова *мідь* має радіальну будову:

ЛСВ₂←ЛСВ₁→ЛСВ₃

Цікаво, що етимологічні джерела вказують на різноманітність тлумачень цього слова, пор.: *д.-ісл.* „ремісник, коваль”; *грец.* „ніж для вирізання”; *ірланд.* „руда, метал”; *церк.-слов.* „темний”; *хет.* „червоний” тощо [216 II: 591]. Найчастіше з-поміж усіх дефініцій натрапляємо на тлумачення цього слова як металу та вказівку на колір, що й надає перевагу семантичним ознакам 'метал' і 'колір' у семантичній структурі слова *мідь*.

4.1.2. СГ із вершиною *мід'* є субстантивним, оскільки роль його вершини виконує іменник. Його деривати (79 одиниць) розташовані на чотирьох ступенях похідності. Характерною особливістю СГ *мід'* є те, що кількість слів різко збільшується на II ступені деривації (пор.: I – 14 похідних; II – 60 одиниць) і так само різко зменшується на III ступені словотворення (4 деривати). За способом творення похідних СГ із вершиною *мід'* мішаного типу, через те що деривати утворилися суфіксальним, суфіксально-складним способами та внаслідок основоскладання, телескопії. За О.І. Мойсєєвим, це багатослівне комбіноване гніздо віяльно-ланцюжкового типу [131: 282-285].

Похідні I ступеня словотворення об'єднуються у два частиномовних блоки: субстантивний (*мідень, мідник, мідяр, мідяк, мідярня*) та ад'єктивний (*мідний, мідяний, мідистий, міделиварний, мідевмісний, мідеоорганічний, мідеплавильний, мідедобувний, мідеелектролітичний*).

На II ступені похідності можна виділити чотири частиномовні блоки: іменниковий (*мідниця, мідянка, мідяниця, мідярство, міделиварник, мідеплавильник*), прикметниковий (*мідницький, мідненький, мідянистий, мідно-золотий, мідно-жовтий, мідно-червоний, мідно-бурий, міднопрокатний, мідноливарний, міднопротравний, міднозбагачувальний, міднорудний, міднозолоторудний, мідноколчеданний, мідноколчедановий,*

мідно-азбестовий, мідно-аміаковий, мідно-аміачний, мідно-вісмутовий, мідно-графітовий, мідно-кадмієвий, мідно-нікелевий, мідно-арсеновий, мідно-бронзовий, мідно-вугільний, мідно-залізний, мідно-кобальтовий, мідно-константановий, мідно-купоросовосоляний, мідно-молібденовий, мідно-олов'яний, мідно-піритовий, мідно-ртутний, мідно-свинцевий, мідно-срібний, мідно-сульфідний, мідно-сурм'яний, мідно-фосфорний, мідно-хромовий, мідно-хімічний, мідно-закисний, мідно-окисний, мідно-сірчаний, мідно-цинковий, міднокотельний, міднобородий, мідновусий, мідноголосий, мідноликий, міднолиций, міднолобий, мідноголовий), дієслівний (міднити), прислівниковий (мідяно).

III ступінь словотворення представлено іменниковим (*міднення, мідноливарник*) та прикметниковим (*мідницько-жерстяницький, мідно-свинцево-цинковий*) блоками.

IV ступінь деривації характеризується наявністю похідного ад'єктивного блоку *мідно-свинцево-цинково-сурм'яно-срібно-арсеновий*.

Оскільки в кожному словотвірному такті виражається формально-семантична залежність похідного від твірного [55: 105], то на I ступені аналізуються кодеривати, що вмотивовані безпосередньо словом-вершиною і утворені від твірної основи *мід'*, яка збігається з коренем *мідь*.

4.1.3. СГ із вершиною *мід'* побудовано на відношенні синхронної спорідненості слів, тобто кожне похідне слово пов'язане з твірним, утворюючи з ним словотвірну пару, а, залучаючись у подальший процес словотворення, похідне стає твірним для наступного деривата – і в такий спосіб утворює СЛ. У складі СГ із вершиною *мід'* зафіксовано 68 СЛ довжиною від 2 до 5 дериватів, які об'єднують слова однієї частини мови (пор.: *мідь*→*мідень*; *мідь*→*мідяр*→*мідярство*; *мідь*→*міделиварник*) та різних частин мови (пор.: *мідь*→*мідний*→*мідниця*; *мідь*→*мідний*→*міднити*→*міднення*; *мідь*→*мідяний*→*мідяно*). До регулярних СЛ в аналізованому СГ можна зарахувати такі, до складу яких входять деривати *мідний* та *мідяний*.

Парадигматичні відношення між спільнокореновими словами в СГ із вершиною *мід'* репрезентовано 11 СП, найчисленнішу з яких становлять деривати II ступеня словотворення, мотивовані похідним-твірним словом *мідний*. Парадигму слова-вершини *мід'* формують деривати, які об'єднано в іменниковий та прикметниковий блоки.

Репрезентанти субстантивного блоку I ступеня похідності *мідник, мідяр* становлять словотвірну категорію назви особи за видом діяльності й мають іменникову словотвірну мотивацію („той, хто виготовляє вироби із міді” (*мідник, мідяр*). Як деякі слова дериваційного типу із суфіксом *-ник*, похідний іменник *мідник* має СЗ – „особа, що характеризується відношенням до предмета, який названий твірним словом” [144: 183]. Твірна основа внаслідок деривації зазнає морфонологічних змін: *мід'* – *мід-*. Іменник *мідяр*, хоч і виражає те саме СЗ, проте належить до словотвірного типу із суфіксом *-яр*. Корінь *мід-* у складі цих похідних

актуалізує семантичну ознаку 'метал' слова-вершини, а до композитних іменників мотиваційною виступає ще й ознака 'придатний до оброблення'.

Агентивні іменники *мідник* і *мідяр* стали проміжними ланками СЛ, утворивши словотвірні пари з похідними II ступеня деривації, пор.: *мідник*→*мідницький*; *мідяр*→*мідярство*. Іменник *мідярство* виражає СЗ „те, чим займається мідяр”, тобто твірна основа *мідяр-* умотивована семантичними ознаками 'метал', 'придатний до оброблення' (сема 'виготовляє чи ремонтує') та 'вироби' (семи 'посуд', 'вироби') твірного слова. Цей дериват утворився за допомогою суфікса *-ств-*, який переводить його в розряд абстрактних іменників. У сучасній українській мові іменники, що виражають абстрактні поняття, мотивуються як прикметниковими та дієслівними основами [159: 279], так і субстантивними [55: 145].

Від іменникового похідного I ступеня деривації *мідник* на II ступені словотворення постав прикметник *мідницький* з морфонологічним чергуванням [к]–[ц] в основі, який належить до словотвірної категорії із СЗ „призначений для особи, що названа твірною основою”. „Основним засобом творення прикметникових похідних від основ поміна *personalia* в сучасній українській мові виступає суфікс *-ськ-*, який залежно від фонетичних умов сполучуваності функціонує у морфологічних видозмінах *-цьк-*, *-зьк-*” [148: 162]. Творення похідних від іменників із особовим значенням за допомогою суфікса *-ськ-* супроводжується морфонологічними процесами на межі основи й дериваційної морфеми, пор.: *мідник* + *-ськ-(-ий)* > *мідницький*. Як зазначають дослідники [148: 163], варіанти *-цьк-*, *-зьк-* закріпилися в українській мові як наслідок орфографічного відображення морфоноло-гічних процесів, хоч і не завжди послідовних. У свою чергу синтаксичний дериват *мідницький* послуговував твірною базою для композитного похідного III ступеня словотворення *мідницько-жерстяницький*, який утворився способом основоскладання і семантично вмотивований ядерними компонентами значення 'метал', 'придатний до оброблення' та 'вироби' вершини СГ *мід'*.

Значення місця виробничого процесу виражає іменник *мідярня*, утворений суфіксальним способом (*-арн'*) від іменникової основи *мід'* і репрезентує ЛСВ „майстерня мідних виробів” [198: 526] (отже, реалізує СЗ „місце, де виготовляють мідні вироби”), актуалізуючи семантичні ознаки 'метал' та 'вироби' твірного слова *мідь*. Проте в сучасній українській мові цей іменник може бути вмотивований ще й агентивною назвою особи чоловічого роду на *-ар* [99: 9], тобто іменником *мідяр*. У цьому разі локатив *мідярня* означатиме „місце, де працює мідяр”.

Ще два похідних субстантивного блоку утворюють іншу категорію із загальним значенням предмета, яке передається суфіксами *-як*, *-ень*. Словотвірні типи з формантами *-як* та *-ень* є малопродуктивними в українській мові [148: 78]. Іменники *мідяк*, *мідень*, як і всі похідні цього блоку, – лексичні деривати з суфіксами *-як*, *-ень*; мають СЗ „предмет, виготовлений з того, що названо твірним словом”. Дериват *мідень* виражає

ЛСВ „мідний казан, горщик” [211 IV: 724], а десубстантив *мідяк* означає: 1) мідна монета; *образно*; 2) тільки мн., *перен.*, *зневажл.* дрібні гроші // про щось дріб’язкове, другорядне [211 IV: 725]. Корінь *мід-* у складі похідних *мідник* і *мідень* реалізує семантичну ознаку ‘вироби’ слова-вершини, а семантичним мотиватором до деривата *мідяк* виступає сема ‘монети’.

Отже, похідні субстантивного блоку СП іменника *мідь* утворюються суфіксальним способом, входять до складу нерегулярних СЛ, репрезентують СЗ особи за видом діяльності, предмета та локально-просторове значення й актуалізують ЛСВ₁ та ЛСВ₂ вершинного іменника *мідь*, зокрема виражають семантичні ознаки ‘метал’, ‘придатний до оброблення’ та ‘вироби’.

До різних словотвірних типів однієї словотвірної категорії із значенням стосунку до матеріалу належать похідні ад’єктивного блоку – синтаксичні деривати *мідний* та *мідяний*. У цьому разі тип визначається формантом: прикметник *мідний* становить словотвірний тип із суфіксом *-н-*, а дериват *мідяний* – із суфіксом *-ян-*. Форманти *-н-*, *-ян-* експлікують словотвірне значення „виготовлений із матеріалу, який названий твірним словом”. У складі СУМ десубстантив *мідний* визначається як: 1) прикм. до *мідь1*; мідний зливok // який містить у собі мідь // виготовлений із міді // стосується до видобування й оброблення міді. Δ *Мідний вік* – епоха переходу від неоліту до бронзового віку, час появи міді та виробів із неї (знарядь праці, зброї тощо); *Мідні добрива (мікродобрива)* – удобрювальні речовини, які містять у собі мідь. ◇ *Мідний лоб* – про безглузду, вперту людину; 2) властивий міді; такий, як у міді; // *перен.* дзвінкий, різкий, металічний (про голос); 3) *перен.* кольору міді; червоно-жовтий [211 IV: 724-725], а прикметник *мідяний* означає: 1) виготовлений із міді (у 1 знач.); ◇ *Мідяне чоло* – те саме, що *мідний лоб*; 2) властивий міді, такий, як у міді; 3) *перен.* кольору міді, червоно-жовтий [211 IV: 725], тобто корінь *мід-* у складі зазначених прикметників актуалізує ядерні семантичні ознаки ‘метал’, ‘придатний до оброблення’ і периферійні ‘колір’, ‘звук’ слова *мідь*. До того ж унаслідок дефініційного аналізу в семантичному полі обох прикметників можна виокремити периферійні семантичні ознаки ‘впертий’ та ‘подібний до міді’.

Десубстантиви *мідний* та *мідяний* у складі СГ із вершиною *мід’*- утворили підгнізда. Найбільшу активність у творенні похідних виявляє прикметник *мідний* – його СП об’єднує 55 дериватів, які становлять субстантивний, ад’єктивний та дієслівний частиномовні блоки. Субстантивний блок прикметникової парадигми представлено суфіксальним дериватом *мідниця*.

Дериватові субстантивного блоку II ступеня словотворення *мідниця* значення чітко окресленого предмета надає суфіксальний формант *-иц’-*, що приєднується до прикметникової основи *мідн-*: *мідн-* + *-иц’(-я)* > *мідниця*. Цей іменник означає: 1) *заст.* мідний таз // таз з ін. металу; 2) *заст.* мідні гроші [211 IV: 725], тобто є виразником ЛСВ₂ та ЛСВ₃ вершинного іменника *мідь*. Цікаво, що іменник *мідниця* належить до тих

похідних слів, які мають периферійну мотивацію з розширенням змісту слова [55: 98], оскільки первісно означав 'таз, виготовлений із міді', пізніше – 'таз з іншого металу'. Отже, цей дериват має ідіоматичну мотивацію в ЛСВ₂ слова-вершини СГ *мід'*.

Ад'єктивний блок прикметникової СП становить інтерес передусім як велика в кількісному і різноманітна в словотвірному відношенні парадигма.

Дериват *мідненький*, який постав від прикметникової основи *мідн-*, що вмотивована семою 'метал', із нейтральним ступенем ознаки, набуває значення демінутивності за суфіксом *-еньк-*.

Композитні прикметники *міднопрокатний*, *мідноливарний*, *міднозбагачувальний*, *міднопротравний* об'єднуються словотвірною категорією „який має стосунок до того, що названо твірними основами”, у якій залежний компонент *мідн-* виражає об'єктне значення. Проте прикметникова основа не може виражати об'єктне значення, тому можна зробити висновок: композити *міднопрокатний*, *мідноливарний*, *міднозбагачувальний*, *міднопротравний* формально утворені від прикметника *мідний*, а мотивуються словом-вершиною *мід'*. Це призводить до того, що прикметниковий суфікс *-н-* у цих дериватах втрачає своє словотвірне значення і набуває ознак субморфу. Аналізовані композити постали суфіксально-складним способом від дієслівних словосполучень, співвідносних у глибинній структурі з реченнєвими конструкціями, пор.: *міднопрокатний* < *мідь прокатувати* + *-н-(-ий)* < *який прокатує мідь*; *мідноливарний* < *мідь ливарити* + *-н-(-ий)* < *який ливарить мідь* та ін. За подібністю суфіксів і СЗ похідні *мідноливарний*, *міднопрокатний*, *міднопротравний* належать до словотвірного типу із суфіксом *-н-*, а дериват *міднозбагачувальний* виокремлюється в словотвірний тип із суфіксом *-льн-*.

Прикметник *мідноливарний* послуговував твірною основою для іменника *мідноливарник*, який виражає словотвірну категорію особи за видом діяльності і утворився за допомогою суфікса *-ик*. Він умотивований інтегральними семантичними ознаками 'метал' та 'придатний до оброблення', які актуалізують ЛСВ₁ мотиватора *мідний*.

Складні прикметники *міднорудний*, *міднозолоторудний*, *мідноколчеданний*, *мідноколчедановий*, що становлять словотвірну категорію із СЗ „який містить мідь як основний елемент речовини”, утворилися суфіксально-складним способом безпосередньо від субстантивних словосполучень *мідна руда* (а триосновний мотиват *міднозолоторудний* від словосполучення *мідна й золота руда*), *мідний колчедан* за допомогою суфіксів *-н-*, *-ов-*, пор.: *мідна руда* + *-н-(-ий)* > *міднорудний*; *мідний колчедан* + *-н-(-ий)* > *мідноколчеданний*; *мідний колчедан* + *-ов-(-ий)* > *мідноколчедановий*. До словотвірного типу із суфіксом *-н-* належать композити *міднорудний*, *міднозолоторудний*, *мідноколчеданний*, а прикметник *мідноколчедановий* виокремлюється у словотвірний тип із суфіксом *-ов-*. Твірна основа *мідн-* у складі композитів виражає

семантичну ознаку 'метал' (зокрема сему 'який містить у собі мідь'), актуалізуючи ЛСВ₁ твірного прикметника *мідний*.

Співвідносяться з попередньою категорією деривати, що мають СЗ „який містить мідь як рівноправний елемент речовини”, – *мідно-азбестовий, мідно-аміаковий, мідно-аміачний, мідно-вісмутувий, мідно-графітовий, мідно-кадмієвий, мідно-нікелевий, мідно-сірчаний, мідно-цинковий* та ін. (усього 29 дериватів), що постали внаслідок основоскладання. У межах цієї дериваційної категорії можна виділити три словотвірних типи, два з яких представлено моделями: 1) а) із аломорфом *-ов-*, який є домінантом (*мідно-азбестовий, мідно-аміаковий, мідно-вісмутувий, мідно-графітовий, мідно-цинковий* тощо); б) із аломорфом *-ев-* (*-єв-*) (*мідно-нікелевий, мідно-кадмієвий* тощо); 2) а) із аломорфом *-н-* (*мідно-аміачний, мідно-срібний, мідно-фосфорний* тощо); б) із аломорфом *-ан-* (*мідно-сірчаний*); в) із аломорфом *-ян-* (*мідно-олов'яний, мідно-сурм'яний*); 3) із нульовим суфіксом (*мідно-золотий*). Твірний компонент *мідн-* у складі композитів цієї групи умотивований ядерною експліцитною семою 'метал' та імпліцитною 'органіка' (здатність поєднуватися з іншими елементами) твірного слова *мідний*.

Групу дериватів, у складі яких прикметникова основа *мідн-* умотивована не тільки семантичною ознакою 'метал', але й компонентом значення 'хімічний елемент', представляють похідні композити *міднозакисний, мідноокисний, мідно-хімічний*, що утворилися за допомогою основоскладання і виражають загальне СЗ відношення.

СЗ „який має стосунок до матеріалу, з якого виготовлено предмет” виражає прикметник *мідно-котельний*, що співвідноситься з іменниковим словосполученням *мідний котел* і утворився за допомогою основоскладання. Семантичним мотиватором до нього виступають мотиваційні ознаки 'метал', 'придатний до оброблення' та 'вироби' вершинного іменника *мідь*, які репрезентують його ЛСВ₁ та ЛСВ₂.

Твірна основа *мідн-* із значенням „подібний за кольором до міді” функціонує в похідних *міднобородий, мідновусий, мідноликий, міднолиций*, які постали від субстантивних словосполучень суфіксально-складним способом, пор.: *міднобородий* < *мідна борода* + *-ø-(-ий)*; *мідновусий* < *мідні вуса* + *-ø-(-ий)*; *мідноликий* < *мідний лик* + *-ø-(-ий)*. Цим словам притаманна фразеологічність лексичної семантики [155: 244]. За подібністю форманта вони належать до одного словотвірного типу із нульовим суфіксом.

Складний прикметник *мідноголосий* вмотивований іменниково-прикметниковим словосполученням *мідний голос*, у якому ад'єктив *мідний* вживається у переносному значенні „подібний за звуком до міді”, а, отже, реалізує ЛСВ₂ мотиватора. Дериват утворився за участю нульового суфікса, пор.: *мідноголосий* < *мідний голос* + *-ø-(-ий)*.

У складі композитів *міднолобий, мідноголовий*, що співвідносяться із субстантивними словосполученнями *мідний лоб, мідна голова*, твірна основа *мідн-* вживається в переносному значенні „безглуздо впертий,

тупий, туполобий” [211 IV: 725], що відповідає ЛСВ₁ твірного слова *мідний*. Словосполучення зрощуються і оформлюються суфіксом та флексією, пор.: *міднолобий* < *мідний лоб* + *-ø(-ий)*; *мідноголовий* < *мідна голова* + *-ø(-ий)*.

Деад’єктивні композити *мідно-бурий*, *мідно-жовтий*, *мідно-червоний*, які утворилися основоскладанням, виражають СЗ „який кольором подібний до металу, що названо твірною основою” і репрезентують ЛСВ „кольору червоної міді; червоний із жовтуватим відтінком” [211 IV: 725]. До цієї самої групи можна зарахувати й складний прикметник *мідно-золотий*, який, окрім прямого значення (див. вище), може вживатися й у переносному – „відтінок кольору”.

З-поміж усіх композитів ад’єктивного блоку тільки складний прикметник *мідно-свинцевий* реалізував свій словотвірний потенціал у похідних III (*мідно-свинцево-цинковий*) та IV (*мідно-свинцево-цинково-сурм’яно-срібно-арсеновий*) ступенів словотворення. Вони постали способом основоскладання, а компонент *мідн-* у їхньому складі актуалізує ЛСВ₁ твірного слова *мідний*, а саме семи ‘метал’ та ‘органіка’.

Дериват дієслівного блоку прикметникової СП *міднити* утворився від прикметникової основи *мідн-* за допомогою суфікса *-и-*, пор.: *мідний* + *-и(-ти)* > *міднити*. Він формує словотвірну категорію із значенням „робити таким, як визначено твірною основою” і вмотивований інтегральними семантичними множниками ‘метал’, ‘придатний до оброблення’ та імпліцитною семантичною ознакою ‘якість’ (пор.: ‘підвищує електропровідність’, ‘поліпшує пластичне деформування сталевих дротів’, ‘полегшує паяння’ [215 II: 402]). Дієслівний дериват *міднити* утворив словотвірну пару з похідним III ступеня словотворення *міднення*. Синтаксичний дериват утворився від дієслівної основи *мідни-* за допомогою суфікса *-енн’-* і належить до словотвірної категорії із значенням предметної дії. Аналізований дериваційний тип відзначається великою продуктивністю в українській мові [148: 70], оскільки це зумовлено суто мовними закономірностями словотвору.

Прикметник *мідяний* менш продуктивний, ніж дериват *мідний*: від нього утворилося чотири похідних, два з яких припускають множинну мотивацію. Деад’єктив субстантивного блоку *мідянка*, що утворився за допомогою суфікса *-к-*, омонімічний: він має значення „зелений наліт, що утворюється внаслідок окислення міді і „змія родини вужеподібних мідного або сірого кольору” [211 IV: 725]: *мідян-* + *-к(-а)* > *мідянка*. Похідний іменник *мідянка* може мати ще й іменникову мотивацію, пор.: *мід-* + *-янк(-а)* > *мідянка*. ЛСВ₁ іменника *мідянка* актуалізує семантичну ознаку ‘ступінь корозійної стійкості’, а ЛСВ₂ вмотивований семою ‘колір’, тобто реалізує ЛСВ₁ та ЛСВ₃ твірного прикметника *мідяний*.

Прикметниковий корінь *мідян-* із своїм переносним значенням „кольору міді” (ЛСВ₃ твірного *мідяний*) функціонує в складі іменника *мідяниця*, який означає: 1) схожу на змію ящірку мідного або сірого кольору; 2) комаху [198: 526]. Він утворився за допомогою суфікса *-иц’-*,

що приєднується до прикметникової основи *мідян-* і надає похідному іменнику значення жіночого роду, а семантично в сучасній українській мові цей іменник може бути вмотивований як прикметником ('мідяний'), так і іменником ('кольору міді').

Дериват *мідянистий*, що представляє ад'єктивний блок СП прикметника *мідяний*, утворився за участю суфікса *-ист-*, який надає йому значення часткового вияву ознаки, і виражає ЛСВ „який містить у собі мідь, з домішкою міді” та ЛСВ „кольору міді; червоно-жовтий” [211 IV: 725], тобто мотиваційними ознаками до нього виступають ознаки 'метал' та 'колір' слова *мідь*.

Відприкметниковий прислівник *мідяно*, що утворився за допомогою суфікса *-о*, який є абсолютним кінцем незмінного слова (пор.: *мідяний* + *-о* > *мідяно*), виражає транспозиційне словотвірне значення і реалізує ЛСВ₂ прикметника *мідяний* („властивий міді, такий, як у міді”). Перехід прикметника в прислівник – це морфологізована адвербіальна деривація, оскільки вона здійснюється морфологічним способом внаслідок суфіксації [10: 268].

Отже, суфіксальні деривати *мідний* та *мідяний* репрезентували в своїх похідних як ядерні семантичні ознаки 'метал', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'хімічний елемент', 'органіка', так і периферійні 'впертий', 'подібний до міді', 'звук', 'колір'.

Наступним репрезентантом ад'єктивного блоку СП слова *мідь* є прикметник *мідистий*, що утворився суфіксальним способом (формант *-ист-* надає йому значення надмірної інтенсивності ознаки) і вмотивований ЛСВ₁ вершини СГ *мід'*.

Композитні прикметники *міделиварний*, *мідеплавильний*, *мідедобувний* формують словотвірну категорію „призначений для виконання дії, названої однією твірною основою, над металом, що названий іншою твірною основою”, у якій корінь *мід-* виражає об'єктне значення. Вони утворилися суфіксально-складним способом від дієслівних словосполучень *ливарити мідь*, *плавити мідь*, *добувати мідь*, що співвідносяться з реченневими структурами, пор.: *міделиварний* < *мідь ливарити* + *-н(-ий)* < *який ливарить мідь*; *мідеплавильний* < *мідь плавити* + *-льн(-ий)* < *який плавить мідь*. Семантичним мотиватором композитних прикметників виступають ознаки 'метал', 'придатний до оброблення' твірного слова *мідь*.

Деривати *міделиварний*, *мідеплавильний* утворили словотвірні пари із субстантивними дериватами II ступеня похідності *міделиварник*, *мідеплавильник*, що постали від композитних основ за участю суфікса *-ик*, пор.: *міделиварний* → *міделиварн-* + *-ик*; *мідеплавильний* → *мідеплавильн-* + *-ик*. Складні іменники належать до словотвірної категорії особи за видом діяльності і актуалізують ЛСВ₁ мотиватора *мідний*, зокрема семантичні ознаки 'метал', 'придатний до оброблення'.

До різних типів словотвірної категорії „який містить мідь як основний компонент речовини” зараховуємо складні прикметники

мідеорганічний та *мідевмісний*, які реалізують лексико-дериваційну валентність кореня *мід'*-, у якому актуалізувалися семантичні ознаки 'метал' та 'органіка', що є класею слів *мідь* і *органіка*. Дериват *мідеорганічний* утворився внаслідок основоскладання, а композит *мідевмісний* постав суфіксально-складним способом.

Відносний прикметник *мідеелектролітичний*, що закриває ад'єктивний блок СП слова *мідь*, виражає словотвірне значення „призначений для видобування (певним чином) металу, названого твірною основою” і вмотивований ЛСВ₁ вершинного іменника *мідь*, зокрема семантичними ознаками 'метал', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості'. Він утворився способом основоскладання, ускладненого інтерфіксом *-e-*.

Отже, СГ із словом-вершиною *мід'*- має достатньо розгалужену структуру, що зумовлено словотвірною активністю як ядерних семантичних ознак ('метал', 'органіка'), так і периферійних квалітативних ('колір', 'звук' тощо).

4.2. Специфіка словотвірної структури гнізда з вершиною *хром-*

4.2.1. *Хром* (Chromium), *Cr* – 1) твердий сріблястий метал, вживаний для виготовлення сплавів і покриття металевих виробів (введення хрому в сталь підвищує її стійкість проти корозії та робить міцнішою [44: 654]); 2) м'яка тонка шкіра, вичинена солями цього металу; 3) жовта, оранжева, червона або зелена мінеральна фарба (окис цього металу або сіль хромової кислоти) [211 XI: 151].

Отже, в семантичній структурі слова *хром* можна виділити такі інтегральні мотиваційні ознаки, як 'метал' ('хімічний елемент', 'органіка'), 'ступінь корозійної стійкості', 'придатний до оброблення', 'якість', 'колір' (ця семантична ознака є первинною, пор.: Chromium від грец. χρομα – „колір”, „забарвлення” [215 III: 586]), 'блиск', й такі диференційні семантичні ознаки, як 'тонка шкіра', 'мінеральна фарба'. Значеннева структура полісеманта *хром* має радіальну будову, оскільки ЛСВ₂ та ЛСВ₃ вмотивовані ЛСВ₁: $ЛСВ_2 \leftarrow ЛСВ_1 \rightarrow ЛСВ_3$.

4.2.2. СГ із вершиною *хром-* структурують 113 дериватів, які, розташовуючись на трьох ступенях словотворення, формують віяльно-ланцюжковий тип гнізда. За частиномовною належністю слова-вершини це СГ – субстантивне.

Більшу частину СГ із вершиною *хром-* становлять слова-терміни, що й зумовлює їхню будову.

На I ступені словотворення проаналізовано кодеривати, що вмотивовані безпосередньо словом-вершиною і утворені від твірної основи

хром-. Іменникову парадигму представлено субстантивним (35 одиниць – *хромат, хроман, хромен, хроміт, хроміл, хромін, хромаль, хромель, хромпик, хромотроп, хромофор, хромипіналіди, хромоізомери, хромоальбумін, хромомагnezит, хромометрія, хромоцинкографія, хромофотографія, хромотипія, хромолітографія, ферохром* та ін.), ад’єктивним (43 одиниці – *хромовий, хромистий, хромованадієвий, хромонікелевий, хромоалюмінієвий, хромхлорцинковий, хромемульсійний, хромовольфрамний, хромовмісний* та ін.) і дієслівним (1 одиниця – *хромувати*) частиномовними блоками.

II ступінь похідності характеризується наявністю 33 дериватів, які об’єднано в субстантивний (5 одиниць – *хромоізомерія, хромолітограф, хромовання, хромувальник, хромель-алюмель*), ад’єктивний (27 одиниць – *хромітовий, хромпиковий, хромотроповий, хромофорний, хромомагnezитовий, хромофотографічний, хромотипічний, хромолітографічний, хромолітографський, хромово-калієвий, хромово-натрієвий, хромово-свинцевий, хромовоокислий, хромово-зелений, хромувальний, хромований* та ін.) та дієслівний (1 одиниця – *хромуватися*) блоки.

III ступінь словотворення репрезентовано ад’єктивним дериватом *хромель-алюмелевий*.

4.2.3. СГ із вершиною *хром-* у сучасній українській літературній мові становить синтез загальноживаної та термінологічної лексики, переважно хімічної. Р.А. Будагов, указуючи у своїй праці „Слово и его значение” на особливості термінологічної лексики, зазначає, що термін відрізняється від слова своєю моносемантичністю (однозначністю), більшою точністю своїх значеннєвих меж [20: 23]. Відмінність між словом і терміном полягає не тільки в тому, що термін тяжіє до однозначності, а й у тому, що термін позбавлений емоційності, і ця його друга якість визначається першою – прагненням до однозначності [20: 24]. Неологізми в галузі термінології виникають унаслідок удосконалення техніки, розвитку науки часто, проте вони завжди створюються за тими моделями, які вже є в мові. Термін не тільки реєструє поняття, але й діє на них, уточнює, відмежовує їх від суміжних уявлень [20: 23].

Похідні деривати, що входять до складу СГ із вершиною *хром-*, на синтагматичному рівні утворюють словотвірні пари (пор.: *хром* → *хромат*; *хром* → *хромистий*; *хром* → *хромомір*), а ускладнюючись, і 94 СЛ, які мають максимальну довжину до 4 дериватів (пор.: *хром* → *хромель* → *хромель-алюмель* → *хромель-алюмелевий*). За частиномовною належністю слів СЛ характеризуються як внутрішньочастининомовні (пор.: *хром* → *хромін*; *хром* → *хромогравюра*), міжчастининомовні (пор.: *хром* → *хромувати* → *хромований*; *хром* → *хромовольфрамний*) та комбіновані (мішаного типу) (пор.: *хром* → *хромувати* → *хромовання*; *хром* → *хромофор* → *хромофорний*). У творенні регулярних СЛ з-поміж усіх похідних найбільшу активність виявляють іменники *хромель, хромолітографія*, прикметники *хромовий, хромомарганцевий* та дієслово *хромувати*, які стали компонентами різних СЛ (пор.: *хром* → *хромовий* → *хромово-*

калієвий; хром→*хромовий*→*хромово-свинцевий; хром*→*хромовий* → *хромово-зелений; хром*→*хромувати*→*хромуватися; хром*→*хромувати* → *хромувальник* та ін.).

Парадигматичні відношення між спільнокореневими словами в СГ із вершиною *хром-* зафіксовано в 20 СП, найчисленнішу з яких становить іменникова парадигма, що охоплює похідні I ступеня словотворення, мотивовані вершиною СГ.

Похідні субстантивного блоку I ступеня деривації різноманітні за способом творення і становлять три чітко окреслених групи. До першої групи зараховуємо іменники, які утворилися за допомогою суфіксальних формантів іншомовного походження: *хромат, хроман, хромен, хроміт, хроміл, хромін*. Ці десубстантиви, що постали від твірної основи *хром-* за допомогою суфіксів *-ат, -ан, -ен, -іт, -іл, -ін*, належать до різних словотвірних типів однієї дериваційної категорії із загальним СЗ речовини, пор.: *хромат* – сіль хромової кислоти жовтого кольору [211 XI: 151]; *хроміт* – мінерал темного кольору, який містить хром і залізо; хромистий залізняк [211 XI: 152]. Твірна основа *хром-* у складі іменників *хромат, хроман, хромен, хроміт, хроміл, хромін* актуалізує семантичну ознаку ‘метал’ (‘хімічний елемент’) слова-вершини, репрезентуючи ЛСВ₁ іменника *хром*. Статус іменників на зразок *хроміл, хромен* у сучасному мовознавстві витлумачують не однаково: одні вважають їх морфемно членованими словами, тобто виділяють у них корінь, суфікс на основі співвіднесеності їх зі спільнокореневими словами (О.А. Земська, К. Г. Городенська). Інші вважають їх членованими на морфемі словами і похідними, тобто і членують їх на морфемі, і надають статус словотворчого форманта виділеному суфіксові, бо він у спеціальному термінологічному вжитку приєднується до інших коренів (Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська).

На II ступені деривації свої словотвірні можливості реалізував десубстантив *хроміт*, утворивши словотвірну пару *хроміт* → *хромітовий*. Прикметниковий похідний дериват *хромітовий* постав за допомогою суфікса *-ов-*, який експлікує словотвірне значення „виготовлений із того, що названо твірною основою”. Семантично він умотивований ознакою ‘метал’ (‘хімічний елемент’) твірного слова.

Другу групу репрезентують похідні іменники *хромаль, хромель, хромнік, хромотроп, хромофор, ферохром*, у яких однією складовою частиною є корінь *хром-* (із сполучним голосним чи без нього), а іншою – частина повнозначного слова, що подібна до суфіксоїда або префіксоїда, пор.: *хромаль* від *хром* і ал(юміній) [215 III: 586]; *хромель* від *хром* і (нік) ель [215 III: 586]; *хромофор* від *хром* і ...фор ([< грец. phoros – носій] – частина складних слів, що означає „той, що містить у собі”) [208: 947]; *хромотроп* від *хром* і ...троп ([< грец. tropos – поворот, напрям] – друга частина складних слів, що вказує на зв’язок з поняттями „зміна”, „перетворення”, „поворот”) [208: 910]; *ферохром* від *феро...* ([< лат. ferrum – залізо] – перша частина складних слів, що відповідає поняттям „залізо”,

„залізистий”) [208: 931] і хром. Десубстантиви *хромаль*, *хромель* утворилися внаслідок телескопії (до телескопії відносимо деривати, утворені внаслідок склеювання початкового елемента першого слова з кінцевим елементом другого слова, а також ті деривати, що є сполученням цілого першого слова і усіченого другого слова), пор.: *хромаль* → *хром* + *ал[юміній]*; *хромель* → *хром* + *[нік]ель*. Іменники, що постали внаслідок основоскладання, належать до різних словотвірних типів і вмотивовані семантичними ознаками ‘метал’ (*ферохром*, *хромотрон*), що визначає ЛСВ₁ твірного, та ‘органіка’ (*хромнік*, *хромофор*), що репрезентує ЛСВ₂ (пор.: *хромнік* – двохромовоокислий калій, який застосовують як окислювач у шкіряній і текстильній промисловості [211 XI: 153]) і ЛСВ₃ (пор.: *хромофор* – група атомів у молекулі, що зумовлює забарвлення сполуки [208: 967]) слова *хром*.

Іменники *хромнік*, *хромотрон*, *хромофор* виступають мотиваторами для прикметникових дериватів II ступеня словотворення з суфіксами *-ов-* та *-н-*, які виражають ознаку відносно до речовини: *хромніковий*, *хромотроповий*, *хромофорний*. Це відносні прикметники, отже, зберігають семантику твірних слів.

Парадигму іменника *хромель* формують похідні мотивати субстантивного (*хромель-алюмель*) та ад’єктивного (*хромель-копелевий*) блоків. Десубстантив *хромель-алюмель*, який утворився внаслідок словоскладання, репрезентує ознаку ‘сплав’, що актуалізує ЛСВ₁ слова *хром*. Він послугував твірною основою для похідного прикметника III ступеня словотворення *хромель-алюмелевий*, суфікс *-ев-* якого виражає транспозиційне СЗ.

Складний прикметник *хромель-копелевий* утворився способом словоскладання і активізує ЛСВ₁ вершини СГ *хром*, зокрема семантичну ознаку ‘сплав’.

Активними способами творення термінів є основоскладання, словоскладання та суфіксально-складний спосіб. Широке використання складних слів у науковій лексиці пояснюється їх точністю й економністю у вираженні змісту [135: 51]. Б.М. Яцимирський, вказуючи на те, що складні слова відображають суттєві властивості означуваного факту, зазначає, що між компонентами складного слова встановлені такі самі відношення, які існують між поняттями, що лягли в основу назви (місце предмета серед інших, його функції, об’єкт діяльності, диференційні ознаки та ін.) [191: 22].

Третю групу становлять композитні іменники-терміни *хромшпінеліди*, *хромоізомери*, *хромоальбумін*, *хромомагнетит*, *хромометрія*, *хромоцинкографія*, *хромофотографія*, *хромолітографія*, *хромотипія* та інші (разом 22 деривати), які за характером семантико-синтаксичних і морфологічних зв’язків між компонентами поділяються на кілька словотвірних категорій.

Словотвірну категорію граматичної предметності структурують абстрактні композитні іменники із суфіксом *-j-* (та його звуковими

варіантами *-i/j/-* та *-n/j/-*, витвореними під впливом асиміляційних процесів [34: 102]), що означають галузі науки й техніки, діяльність, явища як предмети наукового дослідження, пор.: *хромометрія, хромоцинкографія, хромофотографія, хромолітографія, хромотипія, хромосиліціювання*. Компонент *хром-* має уточнювальний характер і актуалізує семантичну ознаку вершинного іменника 'метал', 'хімічний елемент'. Десубстантиви *хромоцинкографія, хромофотографія, хромолітографія, хромосиліціювання* утворилися способом основоскладання за допомогою інтерфікса *-о-*, а складні іменники *хромометрія, хромотипія* постали суфіксально-складним способом. Компоненти *-граф, -граф-іj-(-а), -тип, -тип-іj-(-а), -метр, -метр-іj-(-а)* й под. донедавна дериватологи витлумачували переважно як компоненти (корені) іншомовного походження, що функціонально уподібнилися до суфіксів чи префіксів, або як суфіксоїди чи префіксоїди [144]. Останнім часом більшість із зазначених компонентів кваліфікують як аброснови чи аброморфеми, що з'явилися внаслідок складноскороченого (абревіатурного чи телескопічного) способу словотворення [89: 45].

Складні іменники з абстрактним значенням *хромотипія, хромофотографія* та *хромолітографія* стали твірними для дериватів II ступеня словотворення *хромотипічний, хромофотографічний, хромолітографічний, хромолітографський, хромолітограф*.

Запозичені відносні прикметники з суфіксом *-ічн-* *хромотипічний, хромофотографічний, хромолітографічний*, що вмотивовані іменниками на *-ія*, фонемний сегмент */ij/* яких не бере участі в акті словотворення [172: 212], є синтаксичними дериватами, тобто репрезентують транспозиційні відношення у словотвірних парах, пор.: *хромотипія* → *хромотипічний*; *хромофотографія* → *хромофотографічний*.

СЗ „відносний до того, що названо твірною основою” виражає, крім зазначених вище, прикметник *хромолітографський*, який за суфіксом *-ськ-* належить до іншого словотвірного типу.

Похідний іменник *хромолітограф*, який утворився внаслідок усічення субстантивної основи *хромолітографіj-*, становить словотвірну категорію суб'єкта процесу (пор.: „майстер-літограф, що виготовляє друкарську форму для відтворення багатоколірних оригіналів” [211 XI: 152]). У сучасній українській мові цей тип є продуктивним [172: 185]. У мотивації десубстантива взяли участь семи опосередкованого твірного іменника *хром* 'сріблястий твердий метал', 'захисні покриття', які актуалізують його ЛСВ₁, репрезентуючи ознаки 'метал', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості'. За допомогою компонентного аналізу в семантиці іменника *хромолітограф* можна виокремити імпліцитну сему 'колір', яка виражає ЛСВ₃ слова-вершини.

Загальне СЗ речовини (мінерали, хімічні речовини, суміші) виражають іменники, що утворилися внаслідок основоскладання без сполучного голосного (*хромпикотит, хромлігносульфонат*), основоскладанням з інтерфіксацією (*хромомангезія, хромомангезит*,

хромомагнетит, хромоізомери, хромоальбумін) та способом словоскладання (*хромтурмалін, хромшпінель, хромшпінеліди, хром-ерзац*). У цих складних іменниках твірна основа *хром-* умотивована семантичною ознакою 'метал', тобто ЛСВ₁ слова-вершини СГ. Репрезентанти цього словотвірного значення *хромоальбумін, хромомагнетит, хромомагнетит* та *хромоізомери* реалізували свій потенціал у дериватах II ступеня похідності.

Відсубстантивний словотвір відносних прикметників представлено словотвірним типом із суфіксом *-ов-*, пор.: *хромоальбуміновий, хромомагнетитовий, хромомагнетитовий*. Похідний іменник *хромоізомерія* засвідчує продуктивний тип творення назв галузей науки й техніки, явищ, які є предметом наукового дослідження, за допомогою суфікса *-i/j/-* [172: 189]. В усіх похідних, що є завершальними ланками СЛ, компонент *хром-* актуалізує ЛСВ₁ слова-вершини СГ, зокрема ядерну сему 'метал'.

Значення предмета конкретизують композитні іменники *хромогравюра, хромогума*, що утворилися за допомогою основоскладання та інтерфікса *-о-*. Вони вмотивовані ознакою 'метал', яка репрезентує ЛСВ₁ слова *хром*.

Семантичну ознаку 'органіка' виражає іменник *хромобактерія*, утворений способом основоскладання за допомогою інтерфікса *-о-*.

СЗ особи за видом діяльності, тобто суб'єкта дії, представляє композит *хроморетушер*, утворений унаслідок основоскладання та інтерфіксації. Словотвірний тип із суфіксом *-ер* є продуктивним у сучасній українській мові [172: 185]. Словотвірна структура композита свідчить про його мотивованість дієслівним словосполученням *ретушувати хромом* (на *хромі*), в якому слово *хром* уживається майже в усьому семантичному обсязі, зокрема репрезентує свої ЛСВ₁ та ЛСВ₃.

До словотвірної категорії знаряддя дії зараховуємо іменник *хромомір*, який співвідноситься у глибинній структурі з дієслівним словосполученням *міряти хром*. Основоскладання є продуктивним способом для цієї категорії [34: 100]. Семантичним мотиватором композита виступає ядерна сема 'метал' слова-вершини.

Значення процесу притаманне десубстантиву *хромгідроз*, який постав способом словоскладання. Твірна основа *хром-* умотивована інтегральною семою 'метал'.

Отже, субстантивний блок іменникової парадигми слова *хром* характеризується наявністю похідних, які виражають СЗ особи за видом діяльності, знаряддя дії, речовини, конкретного предмета, назв явищ наукового дослідження, галузей науки й техніки, опередметненої дії, вмотивовані експліцитними компонентами значення 'метал' ('хімічний елемент'), 'сплав', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості' та імпліцитними 'колір', 'фарба', 'шкіра'.

Ад'єктивний блок субстантивної парадигми формують переважно складні деривати, за допомогою яких збільшується потужність СГ із

вершиною *хром-*.

До категорії надмірної інтенсивності ознаки належить відіменниковий прикметник *хромистий*, що постав від основи *хром-* за допомогою суфікса *-ист-*, який є продуктивним у сучасній українській мові [160: 178]. Цей мотиват виражає ЛСВ „з домішкою хрому, який містить хром” [211 XI: 152], тобто твірна основа *хром-* умотивована ядерною експліцитною семою ‘метал’, а також ознаками ‘якість’, ‘ступінь корозійної стійкості’, які можна виокремити у семантичній структурі прикметника *хромистий* внаслідок компонентного аналізу. Сема ‘який містить хром’ свідчить про введення хрому до сплаву, суміші для міцності (ознака ‘якість’) та для підвищення стійкості проти корозії (‘ступінь корозійної стійкості’) [44: 654].

У суфіксальному словотворі відносних прикметників продуктивним є словотвірний тип із суфіксом *-ов-* [172: 213], за допомогою якого постають деривати на означення матеріалу, що з нього зроблено предмет [160: 180], пор.: *хромовий*. ВТССУМ визначає лексему *хромовий* як: 1) стосується до хрому, який містить хром (у 1 знач.) // Пов’язаний із добуванням хрому та його обробленням; 2) який здійснюють за допомогою солей хрому (у 1 знач.); 3) зроблений, пошитий із хрому (у 2 знач.) [198: 1354], тобто іменник *хром* мотивує ад’єктивний дериват *хромовий* у значенні ЛСВ₁ та ЛСВ₂, актуалізуючи семантичні ознаки ‘метал’, ‘придатний до оброблення’, ‘органіка’ (сема ‘солі хрому’), ‘шкіра’. Семантичне поле прикметника *хромовий* розширюється за допомогою сем ‘зроблений’, ‘пошитий’, які дають змогу виділити ознаку ‘речі’ у структурі іменника *хром*.

Твірна основа *хромов-*, мотивуючи похідні II ступеня словотворення *хромово-калієвий*, *хромово-натрієвий*, *хромово-свинцевий*, *хромово-борнокислий*, *хромовокислий*, *хромоворослинний*, *хромово-зелений*, виступає в радіальному зв’язку з ними. Відносні прикметники *хромово-калієвий*, *хромово-натрієвий*, *хромово-свинцевий*, які утворилися внаслідок основоскладання і належать до словотвірного типу з суфіксом *-ев-*, що оформляє другу основу композита, репрезентують ЛСВ₁ твірного деривата, зокрема сему ‘який містить хром’, актуалізуючи ознаки ‘метал’ і ‘ступінь корозійної стійкості’. ЛСВ₂ („який здійснюють за допомогою солей хрому”) прикметника *хромовий* мотивує композити *хромово-борнокислий*, *хромовокислий*, *хромоворослинний*, які утворилися способом основоскладання. Дериват *хромово-зелений* формально вмотивований ад’єктивною основою, а семантично – ЛСВ₃ іменника *хром* („жовта, оранжева, червона або зелена мінеральна фарба”), репрезентуючи ознаку ‘колір’.

Значення „зроблений, пошитий із хрому” не виявило активності у творенні похідних, що призводить до звуження семантичної структури лексеми *хромовий*.

Складні деривати, що належать до ад’єктивного блоку субстантивної парадигми, однотипні за способом творення і значенням твірного

компонента *хром-*. СЗ „виготовлений із речовини, один із елементів якої названий твірною основою” виражають прикметники, утворені основоскладанням із сполучним голосним *-о-* чи без нього, що належать до різних словотвірних типів за суфіксальними формантами: 1) *-н-* (*хромоамонійний, хромомідний, хромосрібний, хромсинтанний, хромемульсійний* та ін.); 2) *-ов-* (*хромхлорцинковий, хроможелатиновий, хромоалюмосірчаножировий, хромовольфрамний, хромокобальтовий* та ін.); 3) *-ев-* (*-єв-*) (*хромовуглецевий, хромонікелевий, хромомарганцевий, хромоалюмінієвий, хромонатрієвий* та ін.). Твірна основа *хром-* у складі композитів цієї словотвірної категорії вмотивована семантичною ознакою ‘метал’.

З-поміж дериватів ад’єктивного блоку виділяємо відносні прикметники, утворені за допомогою складання основ, друга (третя) з яких ускладнена суфіксом *-ист-*, що дає підстави віднести їх до словотвірної категорії надмірної інтенсивності ознаки, пор.: *хромокремнистий, хромонікелькрем’янистий, хромонікельмідистий, хромороданистий, хромонікельтитанистий*. Семантичним мотиватором цих складних прикметників виступає ознака ‘метал’.

Похідний дериват *хромовмісний*, що актуалізує ЛСВ₁ вершинного іменника, виражає СЗ „який містить хром як основний елемент речовини”. Він утворився суфіксально-складним способом і співвідноситься з дієслівним словосполученням *вміщувати хром*, а в глибинній семантичній структурі з підрядним означальним реченням – *який вміщує хром*.

Деякі композити стали твірними для прикметникових похідних наступного такту словотворення, пор.: *хромоалюмінієвий* → *хромоалюмінієвомолібденовий*; *хромованадієвий* → *хромованадієвомолібденовий*; *хромонікелевий* → *хромонікелевовольфрамний*, які постали внаслідок основоскладання, а компонент *хром-* у них актуалізує ЛСВ₁ вершинного іменника (зокрема ядерну сему ‘метал’).

Парадигму десубстантива *хромомарганцевий* становлять похідні II ступеня словотворення *хромомарганцевовольфрамний, хромомарганцево-нікелевий, хромомарганцевокремнистий*, що репрезентують різні словотвірні типи (з суфіксами *-ов-*, *-ев-*, *-ист-*) і виражають СЗ „виготовлений із речовини, один із елементів якої названий твірною основою” та „інтенсивний вияв ознаки”.

Отже, похідні ад’єктивного блоку репрезентують ЛСВ₁ слова *хром*, зокрема ядерну сему ‘метал’, виражаючи загальне СЗ стосунку до матеріалу, названою твірною основою.

Дієслівний блок сформував похідний суфіксальний дериват *хромувати*, формант *-ува-* в якому експлікує словотвірне значення „діяти речовиною, що названа твірною основою”. СУМ визначає цю лексему як: 1) покривати метал шаром хрому (у 1 знач.); 2) обробляти шкіру солями хрому (у 1 знач.) [211 XI: 153]. Отже, мотивують цей дериват ознаки ‘метал’, ‘ступінь корозійної стійкості’, ‘органіка’, ‘придатний до оброблення’.

На синтагматичному рівні це дієслово реалізує свій словотвірний потенціал у похідних II ступеня деривації, утворюючи з ними словотвірні пари, пор.: *хромувати* → *хромувальник*; *хромувати* → *хромований*; *хромувати* → *хромуватися* та ін. На парадигматичному рівні цей дериват із похідними формує підгніздо у структурі СГ із вершиною *хром-*. Похідні дієслівної парадигми об'єднуються в субстантивний (*хромувальник*, *хромування*), ад'єктивний (*хромувальний*, *хромований*) та вербальний (*хромуватися*) блоки.

Іменник *хромувальник*, що називає „робітника, який займається хромуванням” [211 XI: 153], у сучасній українській мові може припускати подвійну мотивацію: 1) дієслівну (*хромува(-ти)* + *-льник* > *хромувальник*), наслідком якої є дериват II ступеня похідності; 2) прикметникову (*хромувальн(-ий)* + *-ик* > *хромувальник*'), що представлена похідним III ступеня словотворення. Незалежно від ступеня деривації іменник *хромувальник* умотивований обома ЛСВ твірного дієслова, зокрема активізує семантичні ознаки 'метал', 'ступінь корозійної стійкості', 'органіка', 'придатний до оброблення' слова *хром*.

СЗ „опредметнена дія” актуалізує синтаксичний дериват *хромування*, що зберігає семантику твірного. Він утворений за допомогою суфіксального форманта *-н/ї/-*, який приєднується до повної дієслівної основи *хромува-* і виражає транспозиційне словотвірне значення.

Прикметник *хромувальний* утворився від дієслівної основи *хромува-* за допомогою суфікса *-льн-*, який експлікує СЗ „призначений для того, що названо твірною основою”, тобто зазначений дериват виражає ЛСВ „який стосується хромування; служить для хромування” [211 XI: 153].

Ще одним похідним дієслівної парадигми, що формує ад'єктивний блок, є дієприкметник *хромований*, який репрезентує словотвірну категорію ад'єктивної синтаксичної деривації і за суфіксальним формантом *-н-* належить до відповідного словотвірного типу. Мотиваційними ознаками девербатива *хромований* виступають експліцитні семи 'метал', 'придатний до оброблення' та імпліцитні семи 'ступінь корозійної стійкості', 'органіка'.

Дієслівний блок II ступеня похідності характеризується наявністю постфіксального деривата *хромуватися*, який, набуваючи значення безособового, актуалізує словотвірне значення „покриватися металом, що названий твірною основою”.

Отже, аналіз СП кореня *хром-* засвідчив його високу активність у творенні термінологіки, продуктивними способами творення якої є суфіксальний, осново- та словоскладання, телескопія. Складні іменники й прикметники розрізняються своїми базовими структурами: утворені від субстантивних і дієслівних словосполучень, від розрізнених слів, між якими існують відношення сурядності та які не є синтагматично пов'язаними, а також утворені на базі реченневих структур. Дериваційну активність у творенні похідних виявляють експліцитні семантичні ознаки 'метал', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості',

‘органіка’ тощо.

4.3. Структура та семантичний потенціал словотвірного гнізда з вершиною *алюміній-*

4.3.1. *Алюміній* (Aluminium, від лат. *alumen* (*aluminis*) – галун [215 I: 57]), *Al* – легкий сріблясто-білий метал, пластичний і ковкий [211 I: 35]. На повітрі окислюється, утворювана оксидна плівка захищає метал від дальшого окислення; розчиняється в кислотах і лугах. Застосовують алюміній у вигляді легких алюмінієвих сплавів в авіа-, ракето- та автобудуванні, в алюмініотермії тощо [215 I: 57]. Важливим є його застосування для алітування, яке полягає в насиченні поверхні сталевих або чавунних виробів алюмінієм з метою захисту основного матеріалу від окислення під час сильного нагрівання [44: 637].

На підставі зазначених характеристик аналізованого металу в семантичній структурі слова *алюміній* можна виокремити такі семантичні ознаки, як ‘метал’, ‘хімічний елемент’, ‘придатний до оброблення’, ‘якість’, ‘ступінь корозійної стійкості’, які є інтегральними ознаками тематичної групи назв металів.

4.3.2. Глибина СГ із вершиною *алюміній-*, що об'єднує 75 дериватів, становить два ступені словотворення. За частиномовною належністю вершини СГ кваліфікуємо як субстантивне, а за особливостями розташування похідних воно належить до віяльно-ланцюжкового структурного типу.

Переважну більшість дериватів СГ із вершиною *алюміній-* становлять терміни, що й зумовлює їхню будову: вони утворилися суфіксальним, суфіксально-складним способами, унаслідок складання основ і слів, усіченням основ.

На I ступені деривації чітко розмежовуємо такі частиномовні блоки: субстантивний (30 одиниць – *алюмінат, алюмінід, алюмінон; алюмель, алюмінографія, алюмініотермія, алюмотермія, алюмінонат, алюміносилікат, алюмогель, алюмогідрид, алюмогідрокальцит, алюмогранат, алюмомолібдат, алюмоселадоніт, алюмосилікат, алюмоборосилікат, алюмомідь, алюмотол, алюмофармакосидерит, алюмоферит, алюмофосфат, алюмофосфорит, алюмохроміт, алюмохромпікотит, алюмохлорид, алюмоазбестоїд, алюміній-амоній, алюмінійтриметил, фероалюміній*); ад'єктивний (26 одиниць – *алюмінієвий; алюмінієорганічний, алюмінійорганічний, алюмінополіетиленовий, алюмоалюмінатний, алюмоаміачний, алюмоамонієвий, алюмоамонійний, алюмоітрієвий, алюмокалієвий, алюмокисневий, алюмокремнекисневий, алюмокремнієвий, алюмомолібденовий, алюмонатрієвий, алюмонатровосилікатний, алюмооксидний, алюмоплатиновий, алюмополіетиленовий, алюмосульфонафтенний, алюмохромовий, алюмокобальтмолібденовий, алюмонікельмолібденовий, алюмоцинкхромовий, алюмохромокалієвий, алюмовмісний*) та дієслівний (1

дериват – *алюмініувати*).

II ступінь словотворення представлено похідними, що об'єднуються у субстантивний (1 дериват – *алюмінівання*), ад'єктивний (16 одиниць – *алюмінівальний; алюмінієвокислий, алюмінієво-берилієвий, алюмінієво-магнієвий, алюмінієво-калієвий, алюмінієво-кремнієвий, алюмінієво-марганцевий, алюмінієво-стальний, алюмінієво-хромовий, алюмінієвопрокатний, алюмосилікатний, алюмоборосилікатний, алюмофосфатний, алюмінотермічний, алюмотермічний, алюмінований*) та дієслівний (1 дериват – *алюмініуватися*) блоки.

4.3.3. На синтагматичному рівні похідні, що становлять СГ із вершиною *алюміній-*, об'єднано в 68 СЛ довжиною 2-3 деривати, а парадигматичний рівень представлено 8 СП, вершинами яких є іменник *алюміній*, прикметник *алюмінієвий* та дієслово *алюмініувати*. Найчисленнішу парадигму формують похідні I ступеня словотворення, що безпосередньо утворилися від слова-вершини *алюміній-*. Кодеривати репрезентують субстантивний, ад'єктивний та дієслівний блоки.

Деривати СГ із вершиною *алюміній-*, різноманітні за своєю будовою, не викликають особливого інтересу з погляду семантики, оскільки вони є словами-термінами, корінь на позначення металу в яких вживається тільки з прямим значенням, що відповідає ЛСВ „хімічний елемент; легкий сріблясто-білий метал, пластичний і ковкий” [211 І: 35].

Похідні субстантивного блоку I ступеня словотворення *алюмінат*, *алюмінід*, *алюмінон* виражають СЗ речовини і належать до таких суфіксальних дериваційних типів: 1) із суфіксом *-ат* (*алюмінат*); 2) із суфіксом *-ід* (*алюмінід*); 3) із суфіксом *-он* (*алюмінон*). Фіналь *-іj* основи твірною іменника відсікається [148: 89], а до усіченої основи додається суфіксальний формант іншомовного походження, пор.: *алюмін-(-ій) + -ат > алюмінат; алюмін-(-ій) + -ід > алюмінід; алюмін-(-ій) + -он > алюмінон*. Ці іменники вмотивовані семантичною ознакою ‘хімічний елемент’ твірною словом *алюміній*.

Словотвірну категорію із значенням „хімічний елемент, названий однією твірною основою, що входить до складу сполуки (речовини), названої іншою твірною основою” становлять похідні *алюміносилікат*, *алюмогель*, *алюмогідрид*, *алюмосилікат*, *алюмоборосилікат*, *алюмотол*, *алюмоферит*, *алюмофосфат*, *алюмофосфорит*, *алюмохроміт*, *алюмохлорид*, *алюмомідь* та ін. (ця група налічує 18 дериватів), що постали від субстантивних сполучень внаслідок основоскладання за участю інтерфікса *-о-*. Першою частиною кожного композита є усічена основа *алюм-* (а в іменнику *алюміносилікат* усічена основа *алюмін-*) твірною іменника, а другою – іменник, що функціонує самостійно в українській мові. Мотиваційними ознаками іменників цієї групи виступають ядерні семи ‘метал’, ‘хімічний елемент’ та периферійні ‘якість’, ‘ступінь корозійної стійкості’ твірною словом *алюміній*.

З-поміж композитних іменників із зазначеним СЗ тільки три десубстантиви (*алюмосилікат*, *алюмофосфат*, *алюмоборосилікат*) реалізували свої дериваційні можливості на синтагматичному рівні, утворивши словотвірні пари з прикметниковими похідними II ступеня словотворення, пор.: *алюмосилікат* → *алюмосилікатний*; *алюмофосфат* → *алюмофосфатний*; *алюмоборосилікат* → *алюмоборосилікатний*. Ці відносні прикметники утворилися суфіксальним способом за участю форманта *-н-*, тому належать до одного словотвірного типу, зберігаючи семантику твірних іменників.

Композитні іменники *алюмінат*, *алюмель*, *фероалюміній*, що виражають загальне СЗ речовини, належать до різних дериваційних типів. Десубстантивний дериват *алюмінат* утворився внаслідок основоскладання, ускладненого аббревіацією, пор.: *алюмінат* < *алюмін(ій)* + *-о-* + *нат(рій)*. Складний іменник *алюмель*, що означає „сплав на основі нікелю з домішками (переважно) алюмінію, кремнію і марганцю; пластичний, магнітний, з специфічним поєднанням термоелектричних властивостей і жаростійкості” [215 I: 57], постав унаслідок телескопії, тобто злиття першої частини твірного іменника *алюміній* та другої частини слова *нікель*, пор.: *алюм(іній)* + *(нік)ель* > *алюмель*. Композит *фероалюміній* утворився способом основоскладання (усічена іменникова основа іншомовного походження *фер-* приєднується до твірного іменника *алюміній*) за участю інтерфікса *-о-*. *Фероалюміній* належить до феросплавів, тобто сплавів заліза з іншим хімічним елементом (рідше кількома), що відзначаються переважно високою концентрацією цього (головного) елемента [215 III: 511]. Семантичним мотиватором цих іменників виступають компоненти значення ‘метал’ (‘органіка’), ‘придатний до оброблення’ (сема ‘пластичний’), ‘якість’ (семи ‘магнітний’, ‘жаростійкий’) слова-вершини *алюміній-*.

Загальне СЗ процесу виражають іменники *алюмінографія*, *алюмінотермія*, *алюмотермія*, що утворилися способом основоскладання за участю інтерфікса *-о-*. Іменник *алюмінографія* співвідноситься з терміном *металографія* (від *метали* і грец. γράφω – пишу), який означає „спеціальний метод дослідження структури металів (сплавів)” [215 II: 384]. Слова-терміни *алюмінотермія* (від *алюміній* і грец. θερμη – тепло) та *алюмотермія*, хоч і відрізняються першим твірним компонентом, тотожні за семантикою. Вони мають значення – „одержання металів і сплавів відновленням порошкоподібних оксидів металів порошком алюмінію з виділенням тепла” [215 I: 57]. Застосовується для одержання тугоплавких металів і сплавів без домішки вуглецю, для створення високих температур під час зварювання рейок тощо [215 I: 57]. Іменниковий компонент *алюмін* - (*алюм-*) умотивований семантичною ознакою ‘хімічний елемент’.

Деривати *алюмінотермія* та *алюмотермія* послуговували твірною основою для похідних наступного такту – прикметників *алюмінотермічний*, *алюмотермічний*, що утворилися за допомогою суфікса *-ичн-* і виражають словотвірне значення стосунку до процесу,

названого твірною основою. Оскільки основам відносних прикметників, що творяться за участю суфікса *-ічн-* від іменників жіночого роду на *-ія*, не властивий морфологічний перерозклад, то дериваційний формант поєднується із основою на приголосний: морфема *-а* та звукосполучення [*ij*] вилучаються із складу словозмінної іменникової основи [148: 150], пор.: *алюмінотермії-а + -ічн-(-ий) > алюмінотермічний, алюмотермії-а + -ічн-(-ий) > алюмотермічний*.

Ще одну групу дериватів із речовинним значенням в іменниковому блоці становлять юкстапозити *алюмінії-амоній* та *алюмініїтриметил*, у яких твірний компонент *алюмінії-* актуалізує семантичний множник 'хімічний елемент' ('органіка'). Постає ці складні слова внаслідок словоскладання.

Отже, субстантивний блок СП слова *алюмінії* репрезентовано суфіксальними, композитними та юкстапозитними дериватами, що реалізують словотвірні значення речовини, процесу, „хімічний елемент, названий однією твірною основою, що входить до складу сполуки, названої іншою твірною основою”, актуалізуючи семантичні ознаки 'метал', 'хімічний елемент' ('органіка'), 'якість', 'ступінь корозійної стійкості', 'придатний до оброблення' твірного іменника.

Ад'єктивний блок іменникової СП представлено складними словами, крім суфіксального деривата *алюмінієвий*, що виражає загальне СЗ стосунку до матеріалу і утворився від твірної основи *алюмінії-* за участю суфікса *-ев-* (орфографічно *-єв-*). СУМ фіксує такі значення цього прикметника: прикм. до *алюмінії* // зроблений із алюмінію // призначений для здобування алюмінію з руди [211 I: 35], тобто семантичне поле цього відносного прикметника містить мотиваційні ознаки 'метал', 'придатний до оброблення'.

У структурі СГ із вершиною *алюмінії-* прикметник *алюмінієвий* із похідними словами становить підгніздо. Композити *алюмінієвокислий, алюмінієво-берилієвий, алюмінієво-магнієвий, алюмінієво-калієвий, алюмінієво-кремнієвий, алюмінієво-марганцевий, алюмінієво-стальний, алюмінієво-хромовий, алюмінієвопрокатний*, що становлять парадигму прикметника *алюмінієвий*, формують різні словотвірні категорії. Деад'єктив *алюмінієвокислий*, утворений внаслідок основоскладання з участю інтерфікса *-о-*, виражає СЗ „який має характерну ознаку, конкретизовану твірною основою”, а складні прикметники *алюмінієво-магнієвий, алюмінієво-калієвий, алюмінієво-кремнієвий, алюмінієво-марганцевий, алюмінієво-стальний* тощо, які постає способом основоскладання, реалізують словотвірне значення „який містить алюмінії як рівноправний елемент речовини”. Твірна основа *алюмінієв-* у складі деривата *алюмінієвокислий* актуалізує семантичну ознаку 'якість' слова-вершини, а композити *алюмінієво-магнієвий, алюмінієво-калієвий, алюмінієво-кремнієвий, алюмінієво-марганцевий, алюмінієво-стальний* та ін. умотивовані семантичним множником 'метал'.

Композитний прикметник *алюмінієвопрокатний*, що утворився суфіксально-складним способом, співвідноситься з дієслівним словосполученням *прокатувати алюміній* і виражає СЗ „призначений для того, що названо твірною основою”. Твірний компонент на позначення кольорового металу репрезентує семантичні ознаки ‘метал’ і ‘придатний до оброблення’.

Десубстантиви *алюмінополіетиленовий* та *алюмополіетиленовий*, що утворилися способом основоскладання, належать до словотвірної категорії із значенням „який має стосунок до того, що названо твірною основою”, а корінь *алюмін-* (чи усічену твірну основу *алюм-*) умотивовано семою ‘метал’ слова-вершини.

Кількісно велику групу становлять композитні прикметники, що належать до словотвірної категорії „виготовлений із речовини, один з компонентів якої названий основою твірною іменника, а другий – іншою (іншими) твірною основою”, *алюмокалієвий*, *алюмокремнієвий*, *алюмомолібденовий*, *алюмонатрієвий*, *алюмоплатиновий*, *алюмоцинкхромовий*, *алюмохромовий*, *алюмокобальтмолібденовий*, *алюмонікельмолібденовий* тощо (всього 20 дериватів). Вони утворилися внаслідок основоскладання. Твірна іменникова основа *алюм-*, що виражає семантичну ознаку ‘метал’, приєднується до прикметника чи композита, який функціонує в українській мові самостійно, за допомогою інтерфікса *-о-*.

До різних словотвірних типів однієї словотвірної категорії „який містить алюміній як невід’ємний компонент речовини” належать похідні *алюмінієорганічний* та *алюмінійорганічний*. Складний прикметник *алюмінієорганічний* утворився внаслідок основоскладання з інтерфіксацією (формант *-е-*), а композит *алюмінійорганічний* постав способом словоскладання. Алюмінійорганічні сполуки – це металоорганічні сполуки, що містять у молекулі атом алюмінію, безпосередньо зв’язаний з вуглецем [215 І: 57], отже, семантичним мотиватором зазначених дериватів виступає семантична ознака ‘органіка’ слова-вершини *алюміній-*.

Отже, ад’єктивний блок іменникової парадигми представлено суфіксальним дериватом, а також композитами та юкстапозитом, що виражають СЗ стосунку до матеріалу, „виготовлений із речовини, один із компонентів якої названий основою твірного іменника, а другий – іншою твірною основою”, „який містить алюміній як невід’ємний компонент речовини”, „призначений для того, що названо твірною основою”, реалізуючи семантичні множники ‘метал’, ‘хімічний елемент’, ‘органіка’, ‘якість’ слова-вершини СГ *алюміній-*.

Дериват *алюмініувати*, що є єдиним репрезентантом дієслівного блоку І ступеня словотворення, утворився від іменникової основи *алюмін-* за допомогою суфікса *-ува-*, який надає похідному дієслову СЗ „діяти речовиною, названою твірною основою”. Корінь твірного іменника в цьому разі виражає семантичну ознаку ‘метал’ слова-вершини, оскільки цей аналізований мотиват означає „покривати тонким шаром алюмінію” [

198: 15].

Парадигму цього дієслова становлять похідні II ступеня словотворення *алюмінування, алюмінувальний, алюмінований, алюмінуватися*, що представляють зони іменника, прикметника та дієслова

Похідний дериват субстантивного блоку *алюмінування*, що утворився за участю суфікса *-ни-* і, виражаючи СЗ „опредметнена дія”, означає „нанесення на поверхню металевих виробів алюмінію або його сплавів; захищає вироби від корозії металів, надає їм спеціальних фізично-хімічних властивостей, поліпшує зовнішній вигляд” [215 I: 57], тобто іменниковий корінь *алюмін-* актуалізує семантичні ознаки ‘метал’, ‘ступінь корозійної стійкості’, ‘якість’ іменника *алюміній*.

Ад’єктивний блок II ступеня похідності характеризується наявністю дериватів, різноманітних за частиномовною належністю твірних основ. Дієслівну парадигму представлено прикметником *алюмінувальний* та дієприкметником *алюмінований*, що утворилися суфіксальним способом. Дериват *алюмінувальний* належить до словотвірної категорії із словотвірним значенням „призначений для чогось”, а словотвірне значення „покритий металом, названим твірною основою” реалізує девербатив *алюмінований*. Їхньою мотиваційною ознакою виступають семи ‘метал’ та ‘придатний до оброблення’.

Девербатив *алюмінуватися*, що становить дієслівний блок II ступеня похідності, утворився постфіксальним способом і належить до словотвірної категорії із дериваційним значенням „робитися таким, як названо твірною основою”. Він умотивований експліцитними семантичними ознаками ‘метал’, ‘придатний до оброблення’ та імпліцитною ‘ступінь корозійної стійкості’.

Похідні, що становлять дієслівну парадигму, репрезентують як ядерні семантичні ознаки твірного слова, так і периферійні.

Отже, характерною ознакою субстантивного СГ *алюміній-* є велика кількість композитних дериватів, утворених унаслідок телескопії, основно-та словоскладання, що становлять термінологічну лексику, – це зумовлено нерозгалуженою семантичною будовою слова-вершини, яка обмежується ядерними семантичними ознаками ‘метал’, ‘органіка’, ‘ступінь корозійної стійкості’, ‘придатний до оброблення’.

4.4. Структурні межі й семантичний потенціал словотвірного гнізда з вершиною *свинець’-*

4.4.1. У реєстрі Словника української мови лексему *свинець* визначено як: 1) важкий м’який легкоплавкий метал синювато-сірого кольору; про відчуття важкості у голові, руках, ногах і т. ін.; 2) *перен.* куля; *збірн.* кулі; обстрілювати суцільною чергою [211 IX: 70], тобто в семантичному полі слова *свинець* можна виокремити мотиваційні ознаки: категорійну – ‘предметність’, загальну – ‘речовина’, основну – ‘метал’.

Оскільки на підставі основної ознаки іменник *свинець* входить до лексико-семантичної групи назв металів, то він характеризується, як і інші представники цієї групи, такими інтегральними семантичними ознаками: 'метал', 'органіка', 'придатний до оброблення' (семи 'м'який', 'легкоплавкий'), 'ступінь корозійної стійкості', 'колір' ('синювато-сірий'), 'якість' ('важкий'), які репрезентують ЛСВ₁. Диференційними є семантичні ознаки 'куля', 'обстріл', що представляють ЛСВ₂, який умотивовано ЛСВ₁, тому семантична структура лексеми *свинець* має нерозгалужену ланцюжкову будову: ЛСВ₁ → ЛСВ₂, що й визначає кількість і значення дериватів.

4.4.2. СГ із вершиною *свинець'*- кваліфікуємо як субстантивне, оскільки роль вершини виконує іменник. Це гніздо налічує 49 похідних дериватів, які, розташовуючись на чотирьох ступенях словотворення, формують віяльно-ланцюжковий структурний тип гнізда [129: 182].

I ступінь похідності характеризується наявністю 6 дериватів, що об'єднано в субстантивний (1 од. – *свинчатка*), ад'єктивний (4 од. – *свинцевий, свинцюватий, свинцеорганічний, свинцевмісний*) і вербативний (1 од. – *свинцювати*) блоки.

Деривати II ступеня словотворення (33 одиниці) формують субстантивний (1 од. – *свинцювання*), ад'єктивний (30 од. – *свинцевистий, свинцево-кислотний, свинцево-боратний, свинцево-цинковий, свинцево-арсеновий, свинцево-білильний, свинцево-ванадієвий, свинцево-вісмутівий, свинцево-ізотопний, свинцево-ізохронний, свинцево-кальцієвий, свинцево-мідний, свинцево-молібдатний, свинцево-олов'яний, свинцево-свинцевий, свинцево-срібний, свинцево-силікатний, свинцево-сурм'яний, свинцево-торієвий, свинцево-урановий, свинцево-дубильний, свинцевоплавильний, свинцево-важкий, свинцево-блакитний, свинцево-синій, свинцево-сірий, свинцево-чорний, свинцево-кремнефтористоводневий, свинцево-хлористоводневий, свинцьований*) та дієслівний (2 од. – *свинцюватися, освинцювати*) частиномовні блоки.

III ступінь деривації представлено 7 похідними, що становлять субстантивний (2 од. – *освинцювальник, освинцювання*), ад'єктивний (4 од. – *свинцево-сурм'яний, свинцево-цинково-мідний, свинцево-цинково-срібний, освинцьований*) та дієслівний (1 од. – *освинцьовувати*) блоки.

На IV ступені словотворення наявні 3 деривати: 2 іменники (*освинцьованість, освинцьовування*), які об'єднано в субстантивний блок, та 1 дієслово (*освинцьовуватися*), що належить до вербативного блоку.

4.4.3. Похідні СГ із вершиною *свинець'*- об'єднано на синтагматичному рівні в 42 СЛ, що мають довжину від 2 до 5 дериватів, пор.: *свинець* → *свинцевмісний*; *свинець* → *свинцювати* → *освинцювати* → *освинцьований* → *освинцьованість*. До складу СЛ входять слова як однієї частини мови (пор.: *свинець* → *свинчатка*), так і слова різних частин мови (пор.: *свинець* → *свинцювати* → *свинцьований*; *свинець* → *свинцювати* →

освинцювати → *освинцювальник*). У складі регулярних СЛ наявні похідні деривати, які водночас входять до різних СЛ як їхні структурні елементи (наприклад: *свинець* → *свинцевий* → *свинцево-сірий*; *свинець* → *свинцевий* → *свинцевистий*; *свинець* → *свинцювати* → *свинцювання*; *свинець* → *свинцювати* → *освинцювати* → *освинцювати* → *освинцювати* → *освинцювання*; *свинець* → *свинцювати* → *освинцювати* → *освинцювати* → *освинцювати* → *освинцюватися*).

На парадигматичному рівні похідні об'єднано у 8 СП: СП *свинець*, СП *свинцевий*, СП *свинцювати*, СП *освинцювати*, СП *освинцювати* та ін. Парадигму кореня *свинець'*- репрезентовано дериватами I ступеня словотворення, які належать до зони іменника, прикметника, дієслова.

На I ступені словотворення проаналізовано кодеривати, що вмотивовані безпосередньо словом-вершиною *свинець'*-, які є водночас і твірною основою. Субстантивний блок представлено іменником *свинчатка*, який належить до словотвірної категорії із значенням „предмет, виготовлений із матеріалу, що названо твірною основою”. Дериват утворився суфіксальним способом від іменникової основи *свинець'*-, кінцевий приголосний /ц'/ якої почергувався з /ч/. Аломорф *-атк-*, що є наслідком перерозкладу іменникових суфіксів *-ат-* і *-к-*, надає похідному *свинчатка* значення конкретного предмета – „свинцеве грузило на рибальських сітях” [211 IX: 72]. Аломорф *свинч-* у складі деривата *свинчатка* виражає семантичну ознаку ‘метал’ вершинного іменника *свинець'*-.

Ад’єктивний блок іменникової парадигми становлять деривати *свинцевий*, *свинцюватий*, *свинцеорганічний*, *свинцевмісний*. Прикметник *свинцевий* утворився від іменника *свинець* за допомогою суфікса *-ев-* і репрезентує словотвірну категорію із значенням загальної відносності. СУМ подає такі значення полісеманта *свинцевий*: 1) який має у своєму складі свинець або його хімічні сполуки; багатий на свинець; зроблений із свинцю; пов’язаний із видобуванням і обробленням свинцю; 2) темно-сірий, кольору свинцю; 3) який здається значним вагою внаслідок втоми, слабості та ін.; важкий; який виражає суворість, похмурість, гнів (про погляд, очі); 4) прикм. до *свинець* 2 (куля) [211 IX: 72], отже, корінь *свинц-* у складі цього прикметника реалізує семантичні ознаки ‘хімічний елемент’, ‘органіка’, ‘метал’, ‘придатний до оброблення’, ‘колір’ (семи ‘темно-сірий’, ‘синювато-сірий’), ‘якість’ (сема ‘важкий’) твірного іменника.

Дериват ад’єктивного блоку *свинцюватий* утворився за допомогою суфікса *-юват-*, який є непродуктивним у творенні прикметників із коренями на позначення металів. Цей словотворчий формант надає похідному прикметнику часткового словотвірного значення „що має у своєму складі невелику кількість свинцю” [211 IX: 72], на основі якого мотиват *свинцюватий* належить до категорії недостатнього ступеня вияву ознаки [34: 134], а семантично вмотивований інтегральним компонентом значення ‘метал’.

Композит *свинцеорганічний*, що постав унаслідок основоскладання, виділяємо в словотвірну категорію із значенням „який входить до

органічної сполуки як один із її елементів”, він умотивований семантичними ознаками слів *свинець* (‘хімічний елемент’) та *органічний*.

Композитний прикметник *свинцевмісний* становить дериват, кореневий аломорф *свинц-* якого виражає об’єктне значення. Цей прикметник утворився суфіксально-складним способом від дієслівного словосполучення *вміщувати свинець*, що співвідноситься у глибинній структурі з підрядним означальним реченням, пор.: *свинцевмісний* < *вміщувати свинець* + *-н(-ий)* < *який вміщує свинець*. Компонент *свинц-* у складі зазначеного композита актуалізує семантичну ознаку ‘метал’ твірного іменника *свинець*, репрезентуючи його ЛСВ₁.

З-поміж дериватів ад’єктивного блоку I ступеня похідності словотвірну активність виявляє відносний прикметник *свинцевий*, який реалізував свій потенціал у мотиватах наступного такту (29 одиниць), що належать до ад’єктивного блоку II ступеня словотворення. Прикметники, які формують підгніздо з вершиною *свинцев(-ий)*, різноманітні за будовою та значенням твірного компонента *свинцев-*.

По-перше, в окрему групу виділяємо простий за будовою деад’єктивний прикметник *свинцевистий*, який постав за участю суфікса *-ист-*, що надає слову лексичного значення „який має у своєму складі невелику кількість свинцю” [198: 1106] і СЗ – „який містить метал, названий твірною основою”. Семантичним мотиватором аналізованого деривата виступає компонент значення ‘метал’, що репрезентує ЛСВ₁ вершини СГ *свинець’*.

По-друге, найчисленнішою є словотвірна категорія, деривати якої *свинцево-боратний*, *свинцево-ванадієвий*, *свинцево-арсеновий*, *свинцево-вісмутівий*, *свинцево-кальцієвий*, *свинцево-кислотний*, *свинцево-мідний*, *свинцево-молібдатний*, *свинцево-кремнефтористо-водневий* і под. виражають СЗ „який містить метал, названий твірною основою, як рівноправний компонент речовини”. Складні прикметники, що належать до цієї словотвірної категорії, утворилися внаслідок основоскладання та репрезентують різні словотвірні типи, зокрема: 1) із суфіксом *-н-* (*свинцево-боратний*, *свинцево-ізотопний*, *свинцево-ізохронний*, *свинцево-кислотний*, *свинцево-мідний*, *свинцево-молібдатний*, *свинцево-срібний*, *свинцево-силікатний*); 2) із суфіксом *-ов-* (*свинцево-арсеновий*, *свинцево-вісмутівий*, *свинцево-урановий*, *свинцево-цинковий*); 3) із суфіксом *-ев-* (*-єв-*) (*свинцево-ванадієвий*, *свинцево-кальцієвий*, *свинцево-торієвий*, *свинцево-свинцевий*, *свинцево-кремнефтористо-водневий*, *свинцево-хлористо-водневий*); 4) із суфіксом *-ян-* (*свинцево-олов’яний*, *свинцево-сурм’яний*). Твірну основу *свинцев-* у складі композитних дериватів, що належать до аналізованої словотвірної категорії, вмотивовано ЛСВ₁ „який має в своєму складі свинець або його хімічні сполуки” прикметника *свинцевий*, тобто ад’єктивний компонент *свинцев-* актуалізує семантичний множник ‘метал’ слова-вершини СГ *свинець’*-, а мотиваційними ознаками прикметників *свинцево-кислотний*, *свинцево-боратний*, окрім компонента значення ‘метал’, виступають ядерні семи ‘органіка’ та ‘ступінь корозійної

стійкості’.

Деривати цієї групи *свинцево-сурм’яний, свинцево-цинковий* послуговували твірною базою для похідних III ступеня словотворення *свинцево-сурм’янистий, свинцево-цинково-мідний, свинцево-цинково-срібний*, утворивши з ними словотвірні пари, пор.: *свинцево-сурм’яний* → *свинцево-сурм’янистий*; *свинцево-цинковий* → *свинцево-цинково-мідний*; *свинцево-цинковий* → *свинцево-цинково-срібний*. Трикомпонентні деривати *свинцево-цинково-мідний* та *свинцево-цинково-срібний* виражають СЗ стосунку до матеріалу, а за суфіксальним формантом, яким оформлена третя основа композитів, вони належать до словотвірного типу з суфіксом *-н-*. Твірну основу *свинцев-* умотивовано семантичною ознакою ‘метал’ вершини СГ.

Значення інтенсивного вияву ознаки виражає прикметник *свинцево-сурм’янистий*, який реалізує продуктивний у сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом *-ист-* [172: 210], зберігаючи семантику твірного компонента *свинцев-*, тобто актуалізує мотиваційну ознаку ‘метал’.

По-третє, словотвірну категорію „призначений для чогось” представлено композитами *свинцево-дубильний, свинцевоплавильний*, твірний компонент *свинцев-* у складі яких умотивовано різними семантичними ознаками, зокрема до композита *свинцевоплавильний*, що утворився суфіксально-складним способом і співвідноситься в глибинній структурі із словосполученням *плавити свинець* з об’єктними відношеннями між компонентами, мотиваційними виступають семантичні множники ‘метал’ та ‘придатний для оброблення’ (сема ‘легкоплавкий’) вершинного іменника *свинець*. Складний прикметник *свинцево-дубильний*, що постав унаслідок основоскладання з сурядним зв’язком між компонентами, співвідноситься з реченневою структурою „призначений для дублення розчин, до складу якого входить свинець”, отже, цей композит семантично вмотивований ЛСВ₁ (зокрема компонентом значення ‘який має у своєму складі свинець’) твірного прикметника *свинцевий*.

По-четверте, композитний дериват *свинцево-білильний* виражає СЗ „стосовний до того, що названо твірною основою”. Він утворився суфіксально-складним способом від субстантивного словосполучення *свинцеві білила*, а твірна основа *свинцев-* у складному слові репрезентує ЛСВ₁ прикметника *свинцевий*, передусім семи ‘який має у своєму складі свинець’, ‘багатий на свинець’, актуалізуючи ядерну семантичну ознаку ‘метал’ вершини СГ *свинець’-*.

По-п’яте, словотвірну категорію із СЗ „подібний за якістю до металу, названого твірною основою” становить деад’єктивний композит *свинцево-важкий*, утворений внаслідок основоскладання. Семантичними мотиваторами цього деривата виступають компоненти значення ‘метал’ та ‘якість’, що представляють ЛСВ₁ та ЛСВ₃ твірного слова *свинцевий*.

По-шосте, СЗ „який кольором подібний до того, що названо твірною основою” виражають композитні прикметники *свинцево-блакитний*,

свинцево-сірий, свинцево-синій, свинцево-чорний із сурядним зв'язком між їхніми компонентами. У деад'єктивах, що утворилися внаслідок основоскладання за допомогою інтерфікса *-o-*, твірна основа *свинцев-* вказує на відтінок кольору, а семантичним мотиватором аналізованих похідних виступає ознака 'колір', що окреслює ЛСВ₂ твірного деривата *свинцевий*.

Отже, ад'єктивні похідні II ступеня словотворення, що становлять СП слова *свинцевий*, реалізують його ЛСВ₁ (окрім семи 'пов'язаний із видобуванням свинцю'), ЛСВ₂, ЛСВ₃ (тільки сему 'важкий'). Не знайшли відображення в похідних компоненти значення, які формують ЛСВ₄ (прикм. до свинець 2 (куля)) твірного *свинцевий*.

Дериват I ступеня словотворення *свинцювати*, що репрезентує дієслівний блок іменникової парадигми, означає „вкривати тонким шаром свинцю поверхню металевих виробів” [211 IX: 72]. Він утворився від вершинного іменника *свинець* за допомогою суфікса *-юва-* і, як більшість дієслів цього типу, виражає СЗ „діяти речовиною, названою твірною основою” [185: 13]. Кореневий аломорф *свинц'-* у складі цього дієслова виражає семантичні ознаки 'метал', 'придатний для оброблення' (семи 'м'який', 'легкоплавкий'), 'ступінь корозійної стійкості'. Дієслово *свинцювати* утворює потужне підгніздо з субстантивним, ад'єктивним і вербальним блоками, з максимальною глибиною в три словотвірні ступені.

Віддієслівний іменник *свинцювання*, що становить субстантивний блок, постав від дієслівної основи *свинцюва-* за участю суфікса *-нн'-* і виражає СЗ „опредметнена дія”, поєднуючи у своєму значенні, як усі іменники з суфіксом *-нн'-*, властиве твірному дієслову значення процесуальної ознаки (дії, стану) із значенням іменника як частини мови [144: 157]. Словотвірний моносемантизм суфікса визначає функціональну обмеженість похідного. У семантичній структурі іменника *свинцювання* виокремлюється значення „нанесення на поверхню металевих виробів шару свинцю або його сплавів. Свинцюванням створюють антикорозійні покриття, захищають вироби від дії рентгенівського проміння” [215 III: 176]. Отже, девербатив *свинцювання*, який є синтаксичним дериватом слова *свинцювати*, вмотивовано семантичними ознаками 'метал' та 'ступінь корозійної стійкості' вершини СГ *свинець'-*.

Дериват ад'єктивного блоку *свинцьованийий*, що утворився суфіксальним способом від основи *свинцюва-*, а формант *-н-* характеризує його як дієприкметник пасивного стану минулого часу, означає „вкритий тонким шаром свинцю” [211 IX: 73]. Його кореневий аломорф *свинц'-* актуалізує семантичні ознаки 'метал', 'ступінь корозійної стійкості' та 'придатний для оброблення', репрезентуючи ЛСВ₁ вершини СГ *свинець'-*.

Дієслівний блок дієслівної парадигми представлено дериватами *свинцюватися* й *освинцювати*, що належать до різних словотвірних категорій. Дериват *свинцюватися* означає „покриватися свинцем” та „виділятися з-поміж чогось свинцюватим кольором”, тобто вмотивований семантичними ознаками 'метал' і 'колір' слова-вершини *свинець'-*. Це

дієслово утворилося від перехідного дієслова недоконаного виду *свинцювати* за допомогою постфікса *-ся*, який оформляє неперехідні дієслова пасивного стану.

Префіксальний дериват *освинцювати*, що утворився за участю префікса *-о-*, означає „покрити що-небудь шаром свинцю” та „надати чому-небудь свинцевого кольору, відтінку”, тобто його кореневий аломорф *свинц’*- виражає ядерні семантичні ознаки ‘метал’, ‘придатний для оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’ та периферійну – ‘колір’, реалізуючи ЛСВ₁ вершинного іменника *свинець’*-.

Члени дієслівної парадигми дієслівного блоку СГ слова *свинець* відзначаються різною словотвірною активністю: три похідних деривати (*свинцювання*, *свинцюваний*, *свинцюватися*) входять до складу мінімальної комплексної одиниці – словотвірної пари, а дериват *освинцювати*, характеризуючись високою словотвірною потенцією, утворює підгніздо із закономірними віддієслівними похідними, що становлять субстантивний, ад’єктивний та вербальний блоки.

До субстантивного блоку підгнізда з вершиною *свинцювати* належать іменники *освинцювальник* та *освинцювання*, що є закономірним, оскільки будь-яка дія (процес) може бути осмисленою як предмет (*освинцювання*) і передбачає наявність суб’єкта виконання дії (*освинцювальник*).

До словотвірної категорії із значенням „особа за видом діяльності” належить іменник *освинцювальник*, який безпосередньо вмотивований дієсловом *освинцювати*, пор.: *освинцюва(-ти) + -льник > освинцювальник*. Іменник із суфіксом *-льник* називає „особу, що виконує дію, названу твірним словом”, а, отже, в семантичній структурі похідного виокремлюються семи ‘особа чоловічої статі’, ‘призначення’ (експліковані в іменниковому суфіксі *-льник*), ‘виконавець дії’ (матеріально виражена дієслівним суфіксом), які є диференційними на рівні СП, а також цей віддієслівний іменник умотивовано інтегральними ядерними компонентами значення ‘метал’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’ та периферійною – ‘колір’.

Суфіксальний іменник *освинцювання* виражає словотвірне значення „опредметнена дія”, а кореневий аломорф *свинц’*- актуалізує ЛСВ твірного дієслова.

До ад’єктивного блоку СП дієслова *освинцювати* належить дериват *освинцюваний*, утворений за допомогою суфікса *-н-*. Семантичним мотиватором цього похідного виступають інтегральні семи ‘метал’, ‘придатний до оброблення’ та ‘ступінь корозійної стійкості’ вершинного іменника *свинець’*-. Похідний ад’єктив *освинцюваний* виступає в ролі твірного для іменника *освинцюваність*, який у своєму значенні поєднує процесуальну ознаку мотиватора з категорійним значенням субстантива. Це дериват IV ступеня словотворення, що є останньою ланкою СЛ *свинець* → *свинцювати* → *освинцювати* → *освинцюваний* → *освинцюваність*. Перша і друга ланки СЛ у процесі словотворення відчувають

мотиваційний зв'язок зі словом-вершиною, проте появу третьої й четвертої ланок можна обґрунтувати міжкатегорійними відношеннями. Тож опис похідних *освинцьованийий* та *освинцьованість* має значення в плані визначення формальної, але не його семантичної структури СГ.

Дієслівний блок вербальної парадигми представлено дериватом *освинцьовувати*, який означає „покривати що-небудь шаром свинцю” та „надавати чому-небудь свинцевого відтінку”, тобто реалізує мотиваційні ознаки ‘метал’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’ та ‘колір’ вершини СГ слова *свинець*. Видовий корелят *освинцьовувати* утворився суфіксальним способом від префіксованого дієслова *освинцювати*. Суфіксальний формант *-ува-* виконує лише видову функцію, оскільки утворює дієслівну форму недоконаного виду від вихідної дієслівної форми доконаного виду, пор.: *освинцювати* + *-ува-* > *освинцьовувати*. Він належить до групи суфіксів вторинної імперфективації, які функціонують лише як формотворчі [55: 153].

Похідні IV ступеня словотворення *освинцьовування* та *освинцьовуватися*, що формують СП слова *освинцьовувати*, впливають на визначення чітких формальних (а не семантичних) меж СГ слова *свинець*. Характерною ознакою семантичної структури віддієслівних іменників на *-ння* є те, що в процесі слововживання такі утворення конкретизуються, набувають додаткового значення об'єкта, наслідку дії, тобто поєднують процесуальне й непроцесуальне значення [46: 79]. Отже, субстантив *освинцьовування* виражає словотвірне значення „опредметнена дія”.

Похідний дериват дієслівного блоку *освинцьовуватися* утворився за допомогою самостійного постфікса *-ся* (від твірної основи *освинцьовувати* -), який надає йому значення „покриватися свинцем” та „забарвлюватися в свинцевий колір”, а корінь *свинц'*- актуалізує семи ‘метал’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’ та ‘колір’.

Отже, СГ із вершиною *свинець'*- характеризується як субстантивне СГ віяльно-ланцюжкового структурного типу, репрезентоване похідними, що розташовані на чотирьох ступенях словотворення і актуалізують інтегральні ядерні семантичні ознаки ‘метал’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’ та периферійні – ‘колір’, ‘якість’ слова-вершини, реалізуючи його ЛСВ₁. ЛСВ₂ („куля”, „обстрілювати суцільною чергою”) не брав участі у формуванні формально-семантичної структури дериватів.

4.5. Параметри структури та семантики словотвірного гнізда з вершиною *нікел'*-

4.5.1. *Нікель* (Niccolum), *Ni* – сріблясто-білий тугоплавкий метал, стійкий щодо дії води та повітря // шар цього металу на поверхні металевих виробів [211 V: 422]. Цей хімічний елемент пластичний і ковкий ; реагує (під час нагрівання) з галогенами, розчиняється в азотній, соляній та сірчаній кислотах [215 II: 519]. *Нікель* дуже твердий, добре полірується,

притягується магнітом. Він характеризується також високою корозійною стійкістю – стійкий в атмосфері, у воді, у лугах і деяких кислотах. Хімічна стійкість *нікелю* зумовлена його схильністю до утворення на поверхні окисних плівок, яким властива сильна захисна дія [44: 694]. У невеликій кількості *нікель* застосовується для покриття інших металів.

Дефініційний аналіз лексеми *нікель* дає змогу виокремити в її семантичній структурі такі компоненти значення, як ‘метал’, ‘якість’ (‘твердий’, ‘притягується магнітом’), ‘ступінь корозійної стійкості’ (‘стійкий щодо дії води та повітря’), ‘хімічний елемент’, ‘органіка’, ‘придатний до оброблення’ (‘тугоплавкий’, ‘добре полірується’), ‘вироби’ (‘лабораторний посуд’).

Первинність однієї із семантичних ознак визначити важко, оскільки етимологія назви цього хімічного елемента пов’язана з легендами – первісно так називали „гнома, підземного духа” (що нібито заважав одержанню міді (нім. Kupfernickel, від Kupfer – мідь і Nickel – злий дух) [215 II: 519]).

4.5.2. СГ із вершиною *нікел’-* за частиномовною належністю слова-вершини є субстантивним. Похідні, розташовуючись на трьох ступенях словотворення, формують віяльно-ланцюжковий структурний тип і нараховують 45 одиниць. За способом творення дериватів СГ із вершиною *нікел’-* належить до мішаного типу.

I ступінь словотворення, що налічує 28 похідних, представлено трьома частиномовними блоками: субстантивним (11 одиниць – *нікелін, нікелат, нікеліт, ніхром, нікель-бор, нікельгексагідрит, нікель-залізо, нікель-кобальтин, нікель-магнетит, нікель-хром, феронікель*), ад’єктивним (16 одиниць – *нікелевий, нікелістий, нікелевмісний, нікелемідний, нікельарсенідний, нікельберилієвий, нікельводневий, нікельвольфрамівий, нікелькадмієвий, нікелькобальтовий, нікельмарганцевий, нікельмідний, нікельмолібденовий, нікельцинковий, нікелькобальтовмісний, нікельпереробний*), дієслівним (1 одиниця – *нікелювати*).

Похідні II ступеня словотворення (14 дериватів) об’єднано в субстантивний (2 одиниці – *нікелювальник, нікелювання*), ад’єктивний (9 одиниць – *нікеліновий, нікелювальний, ніхромовий, нікелево-кадмієвий, нікелево-мідний, нікелево-арсеновий, нікелево-сурм’яний, нікельований, нікельхромистий*) та дієслівний (3 одиниці – *нікелюватися, віднікелювати, понікелювати*) блоки.

III ступінь похідності характеризується наявністю іменника *нікелювальниця* та ад’єктивів *віднікельований, понікельований*.

4.5.3. СГ із вершиною *нікел’-* становлять 37 СЛ на синтагматичному рівні та 9 СП – на парадигматичному. Довжина СЛ сягає від 2 до 4 дериватів, а найчисленнішою СП є іменникова парадигма, що об’єднує похідні I ступеня словотворення з коренем *нікел-* (*нікел’-*). Деривати субстантивного блоку I ступеня словотворення характеризуються тим, що

корінь *нікел-* у їхньому складі вжито тільки з прямим значенням і виражає інтегральні семи 'метал', 'хімічний елемент' ('органіка'), 'сплав'.

До різних словотвірних типів однієї словотвірної категорії із загальним СЗ речовини належать іменники *нікелін*, *нікелат*, *нікеліт*, що утворилися суфіксальним способом від іменника-вершини *нікель*, пор.: *нікель* + *-ін* > *нікелін*; *нікель* + *-ат* > *нікелат*; *нікель* + *-іт* > *нікеліт*.

Корінь *нікел'-* у їхньому складі актуалізує семантичні ознаки 'хімічний елемент' ('органіка') і 'метал' твірного іменника *нікель*. У цій групі іменників тільки мотиват *нікелін* утворив словотвірну пару з похідним ад'єктивного блоку II ступеня словотворення *нікеліновий*, який постав суфіксальним способом. Він належить до словотвірного типу з суфіксом *-ов-* і виражає загальне СЗ стосунку до матеріалу.

Іншу групу дериватів субстантивного блоку становлять похідні *ніхром*, *нікель-бор*, *нікель-залізо*, *нікель-хром*, *нікельгексагідрит*, *нікель-кобальтин*, *нікель-магнетит*, *феронікель*, що виражають СЗ „речовина, одним з елементів якої є нікель”. Вони вмотивовані інтегральними семантичними ознаками 'метал' (експліцитна сема 'сплав'), 'хімічний елемент' ('органіка') та 'ступінь корозійної стійкості' (імпліцитна сема 'стійкий до дії води й повітря'). Ці композити становлять інтерес із погляду їх будови: іменник *ніхром* утворився способом телескопії – поєднанням усіченої іменникової основи *ні-* (від *нікель*) та слова *хром*; дериват *феронікель* постав унаслідок складання усіченої іменникової основи іншомовного походження *фер-* та твірної основи *нікел'-* за допомогою інтерфікса *-о-*; а юкстапозити *нікель-бор*, *нікель-залізо*, *нікель-кобальтин*, *нікель-магнетит*, *нікель-хром*, *нікельгексагідрит* є наслідком словоскладання без сполучних голосних.

З-поміж компонентів цієї групи реалізували свій словотвірний потенціал у похідних наступного такту іменники *ніхром* та *нікель-хром*. Відсубстантивний дериват *ніхромовий*, що постав за допомогою суфікса *-ов-*, виражає СЗ „виготовлений із сплаву, названого основою твірного іменника”, а прикметник *нікельхромистий* належить до словотвірного типу із суфіксом *-ист-*, який надає мотивату СЗ „надмірного вияву ознаки”.

Отже, субстантивний блок іменникової парадигми кореня *нікел'-* містить прості та складні деривати з речовинним значенням, з-поміж яких лише три іменники стали твірною основою для відносних прикметників – мотиватів II ступеня словотворення. В усіх субстантивних похідних корінь *нікел'-* репрезентує ядерну семантичну ознаку 'метал' ('органіка').

Ад'єктивний блок I ступеня словотворення представлений як простими дериватами, так і композитами. Десубстантив *нікелевий*, що утворився від основи *нікел-* за участю суфікса *-ев-*, виражає загальне СЗ стосунку до матеріалу. СУМ визначає цей номінат як „прикметник до *нікель* // який містить у собі нікель // зроблений із нікелю або покритий ним” [211 V: 422], тобто семантичними мотиваторами прикметника *нікелевий* виступають семантичні ознаки 'метал', 'придатний до оброблення' та 'ступінь корозійної стійкості' твірного іменника.

Прикметник *нікелевий* став вершиною підгнізда, до складу якого входять похідні ад'єктивні деривати II ступеня словотворення з твірною основою *нікелев-нікелево-арсеновий, нікелево-кадмієвий, нікелево-мідний, нікелево-сурм'яний*, які утворилися способом основоскладання. Вони репрезентують сему 'який містить у собі нікель' твірного прикметника, тобто вмотивовані семантичною ознакою 'метал' іменника *нікель*. За суфіксальними формантами другої основи ці композити належать до різних словотвірних типів: 1) із суфіксом *-н-* (*нікелево-мідний*); 2) із суфіксом *-ов-* (*нікелево-арсеновий*); 3) із суфіксом *-ев-(-єв-)* (*нікелево-кадмієвий*); 4) із суфіксом *-ян-* (*нікелево-сурм'яний*).

Словотвірну категорію із СЗ „надмірний вияв ознаки” становить похідний прикметник *нікелистий*, утворений суфіксальним способом (формант *-ист-*). Іменниковий корінь *нікел-* у його структурі вмотивований семантичним множителем 'хімічний елемент' слова-вершини *нікел'*.

Композитний дериват *нікелевмісний* формує словотвірну категорію із словотвірним значенням „який містить нікель як складову частину”. Він утворився від субстантивної основи *нікел-*, що виражає семи 'хімічний елемент' та 'метал', суфіксально-складним способом і співвідноситься з дієслівним словосполученням *вміщувати нікель*, пор.: *нікель вміщувати + -н-(-ий) > нікелевмісний*. До іншого дериваційного типу цієї словотвірної категорії належить триосновний композит *нікелькобальтовмісний*, твірна іменникова основа *нікел'* у складі якого актуалізує семантичну ознаку 'метал'.

Загальне СЗ стосунку виражає складний прикметник *нікельпереробний*, що утворився суфіксально-складним способом і співвідноситься з дієслівним словосполученням *переробляти нікель*. Іменниковий корінь *нікел'* умотивований інтегральними семантичними ознаками 'метал' і 'придатний до оброблення' слова-вершини СГ *нікель*.

Велику групу в ад'єктивному блоці I ступеня деривації становлять похідні прикметники *нікелемідний, нікельарсенідний, нікельберилієвий, нікельводневий, нікельвольфрамівий, нікелькадмієвий, нікелькобальтовий, нікельмарганцевий, нікельмідний, нікельмолібденовий, нікельцинковий*, які належать до словотвірної категорії із значенням „який входить до складу сполуки як рівноправний елемент”. Вони постали способом словоскладання (крім деривата *нікелемідний*, що утворився внаслідок основоскладання за допомогою інтерфікса *-e-*), а іменниковий компонент *нікель* функціонує із своїм прямим значенням – „сріблясто-білий тугоплавкий метал, стійкий щодо дії води та повітря” [211 V: 422], тобто він актуалізує семантичні ознаки 'метал', 'придатний до оброблення' та 'ступінь корозійної стійкості' вершинного слова *нікель*. Юкстапозити представляють словотвірні типи з суфіксами *-ов-* (*нікельвольфрамівий, нікелькобальтовий, нікельмолібденовий, нікельцинковий*), *-ев-(-єв-)* (*нікельберилієвий, нікельводневий, нікелькадмієвий, нікельмарганцевий*) та *-н-* (*нікельарсенідний, нікельмідний*).

Отже, ад'єктивний блок СП іменника *нікель* представлено простими та складними дериватами (переважна більшість з яких не стала мотиваторами), субстантивний корінь *нікел'*- у їхньому складі вжито в прямому значенні, тобто він актуалізує ядерні семи 'виготовлений із нікелю', 'який містить нікель як складову частину' та ін.

Дієслівний блок іменникової парадигми з коренем *нікел'*- репрезентує лексичний дериват *нікелювати*, який утворився за допомогою іменникового кореня *нікел'*- та суфікса *-юва-*, він, виражаючи номінативне значення „покривати металеву поверхню тонким шаром нікелю” [211 V: 422], актуалізує словотвірне значення „діяти речовиною, що названа основою твірного іменника”, тобто семантичними ознаками до нього виступають інтегральні семи 'метал' і 'ступінь корозійної стійкості'. Десубстантив *нікелювати* є вершиною мікрогнізда в складі словотвірного гнізда з вершиною *нікел'*-, яке налічує 7 похідних, що є дериватами II ступеня словотворення і об'єднуються в субстантивний, ад'єктивний та вербативний частиномовні блоки.

Субстантивний блок дієслівної парадигми характеризується наявністю похідних *нікелювальник* та *нікелювання*, які формують різні словотвірні категорії. Іменник *нікелювальник* становить словотвірну категорію із СЗ „особа за видом діяльності” і означає „робітника, що нікелює що-небудь” [211 V: 422]. У сучасній українській мові аналізований дериват є двомотивованим: він вмотивований дієсловом *нікелювати* й прикметником *нікелювальний*, пор.: *нікелюва-* + *-льник* > *нікелювальник*; *нікелювальн-* + *-ик* > *нікелювальник*. Семантичними мотиваторами іменника *нікелювальник* виступають ядерна сема 'метал' та імпліцитна – 'придатний до оброблення' твірного дієслова.

Іменник *нікелювальник* становить корелятивну пару з мотиватором *нікелювальниця*, що є виразником III ступеня словотворення. Десубстантив назви особи жіночої статі *нікелювальниця*, який утворився за допомогою суфікса *-иц'*- від основи іменника чоловічого роду *нікелювальник*, зберігає семантику мотиватора.

СЗ „опредметнена дія” репрезентує похідний віддієслівний іменник *нікелювання*, який утворився за допомогою суфікса *-нн'*- і вмотивований семантичним множителем 'метал' твірного деривата.

Ад'єктивний блок дієслівної парадигми з коренем *нікелюва-* об'єднує деривати *нікелювальний* та *нікельований*. Відносний прикметник *нікелювальний*, який утворився за допомогою суфіксального форманта *-льн-* від дієслова *нікелювати*, виражає СЗ „призначений для того, що називає твірна основа”, тобто мотиваційною для нього виступає семантична ознака 'метал', що актуалізує, зокрема, імпліцитні семи 'ступінь корозійної стійкості' та 'придатний для оброблення' слова-вершини СГ *нікел'*-.

Пасивний дієприкметник *нікельований*, що утворився суфіксальним способом, становить „ознаку предмета за дією, названою основою твірного дієслова” і означає „покритий шаром нікелю” [211 V: 422], а корінь *нікел'*-

у його складі вмотивовано семантичною ознакою 'метал' вершини СГ.

Дієслівний блок аналізованої дієслівної СП представлено постфіксальним девербативом *нікелюватися* та префіксальними похідними *віднікелювати*, *понікелювати*. Спосіб постфіксації, що полягає в приєднанні постфікса *-ся* до твірної основи, властивий тільки дієслівному словотворенню. У віддієслівному словотворенні *-ся* має самостійний характер, який виявляється в тому, що дієслово набуває нового лексичного значення або відтінку в значенні, а також під час перетворення особових неперехідних дієслів у безособові [172: 241]. Дієслово *нікелюватися* завдяки афіксу *-ся* набуває значення безособового і репрезентує СЗ „покриватися тим, що називає твірна основа іменника”.

До словотвірного типу із префіксом *від-* словотвірної категорії із значенням „інтенсивно, повністю, до кінця виконати дію, що названа твірним дієсловом” [144: 364] належить дериват *віднікелювати*, а девербатив *понікелювати*, який становить словотвірний тип із префіксом *по-*, виражає словотвірне значення „виконати (довести до результату) дію, що названа твірним дієсловом” [144: 367]. Семантичними мотиваторами похідних *віднікелювати*, *понікелювати* виступають семи 'метал', 'ступінь корозійної стійкості', 'придатний для оброблення' опосередкованого твірного іменника *нікель*.

Словотвірні потенції в похідних наступного такту реалізували префіксальні деривати *віднікелювати*, *понікелювати*. Від них на III ступені словотворення утворилися ад'єктивні деривати *віднікельованийий*, *понікельованийий*, які, зберігаючи семантику твірного дієслова, виражають словотвірне значення „ознака предмета за дією, названого основою твірного дієслова” і належать до словотвірного типу з суфіксом *-н-*. Твірні й похідні пов'язані транспозиційними відношеннями.

Віддієслівні похідні, утворюючись суфіксальним, префіксальним та постфіксальним способом, репрезентують інтегральні компоненти значення 'метал', 'ступінь корозійної стійкості', 'придатний для оброблення' твірного деривата *нікелювати*.

Отже, СГ із вершиною *нікел'* характеризується наявністю афіксальних дериватів та композитних похідних, які, об'єднуючись у словотвірні пари і словотвірні ланцюги, формують віяльно-ланцюжковий структурний тип гнізда. Найбільший словотвірний потенціал виявляє дериват *нікелювати*, репрезентований похідними II і III ступенів словотворення. Формально-семантичну організацію аналізованого СГ зумовлено нерозгалуженою семантичною структурою слова-вершини.

4.6. Будава та семантична організація словотвірного гнізда з вершиною *цинк-*

4.6.1. Роль вершини СГ виконує іменник *цинк* (з нім. Zink, застар. (der) Zinken (кін. XV ст.) [216 IV: 302]), який у словниковій літературі визначається як „хімічний елемент, ковкий метал синювато-білого

кольору” [202 IV: 780] (блакитно-сірого [215 III: 600], сріблясто-білого [208: 973]); пластичний, тривкий і не підлягає корозії (коли немає окислювачів), у вологому повітрі – окислюється, розчиняється в кислотах і лугах; застосовують для цинкування виробів із заліза й сталі, виготовлення цинкових сплавів, поліграфічних кліше тощо [215 III: 600]; під час нагрівання вище 200°C цинк стає дуже крихким [44: 621]. Ураховуючи словникові дефініції, можна у структурі семема „хімічний елемент” слова *цинк* виокремити інтегральні ядерні семантичні ознаки ‘метал’, ‘придатний до оброблення’ (що реалізується компонентами значення ‘ковкий’, ‘пластичний’, ‘крихкий’, ‘виготовлення сплавів’), ‘ступінь корозійної стійкості’ (репрезентують семантичні множники ‘не підлягає корозії’, ‘окислюється’, ‘вологе повітря’) та периферійну – ‘колір’, яку визначаємо за диференційними на рівні СГ значеннями ‘синювато-білий’, ‘блакитно-сірий’, ‘сріблясто-білий’.

4.6.2. СГ із вершиною *цинк*- за частиномовною належністю вершинного слова – субстантивне, а за структурним типом – віяльно-ланцюжкове. Потужність гнізда невелика (воно нараховує 39 дериватів, які розташовані на чотирьох ступенях словотворення), підгнізда, наявні в ад’єктивному та дієслівному блоках, характеризуються незначною глибиною. I ступінь деривації представлено субстантивним (13 одиниць – *цинка, цинкат, цинкіт, цинкалюмініт, цинкофосфат, цинкожелатина, цинк-електрофорез, цинк-інсулін, цинкстеарат, цинкографія, цинкогравюра, цинкорама, цинколиварня*), ад’єктивним (10 одиниць – *цинковий, цинкоплавильний, цинкоорганічний, цинковмісний, цинкосульфідний, цинкокадмієвий, цинкосрібний, цинкосульфатний, цинкоповітряний, цинкохромовий*) та дієслівним (1 одиниця – *цинкувати*) частиномовними блоками. На II ступені словотворення похідні об’єднано в три частиномовні блоки: субстантивний (4 одиниці – *цинківка, цинкограф, фотоцинкографія, цинкування*), ад’єктивний (7 одиниць – *цинкографічний, цинкувальний, цинково-свинцевий, цинкований, цинкофосфатний, цинкожелатиновий, цинк-інсуліновий*), дієслівний (1 одиниця – *оцинкувати*). Деривати III ступеня похідності формують ад’єктивний (1 одиниця – *оцинкований*) та дієслівний (1 одиниця – *оцинковувати*) блоки. IV ступінь деривації представлено субстантивним блоком (1 одиниця – *оцинкування*).

4.6.3. Між похідними СГ із вершиною *цинк*- встановлено синтагматичні (засвідчені у 31 СЛ) та парадигматичні відношення (представлені 9 СП). Регулярні СЛ, довжина яких становить від 2 до 5 дериватів, характеризуються наявністю слів різних частин мови (пор.: *цинк* → *цинкувати* → *цинкувальний*; *цинк* → *цинковий* → *цинківка*), а слова однієї частини мови входять до складу словотвірних пар (пор.: *цинк* → *цинколиварня*; *цинк* → *цинкат*). 3-поміж СП найчисленнішою є парадигма, що об’єднує кодеривати, представлені на I ступені словотворення і

регламентовані субстантивним, ад'єктивним та дієслівним блоками.

Дериват субстантивного блоку I ступеня словотворення *цинк* належить до словотвірної категорії із СЗ „предмет, виготовлений із матеріалу, названого твірною основою”. Він утворився від іменникової основи *цинк-* за допомогою нульового суфікса: *цинк* + $-\emptyset(-a)$ > *цинка*. Семантичним мотиватором лексичного деривата *цинка* виступає ознака ‘придатний для оброблення’ (семи ‘ковкий’, ‘пластичний’).

Словотвірну категорію із СЗ „хімічні сполуки, що містять елемент, названий твірним словом” становлять похідні *цинкат* і *цинкіт*, які постали суфіксальним способом від іменника *цинк*: *цинк-* + $-at$ > *цинкат*; *цинк-* + $-it$ > *цинкіт*. До словотвірного типу із суфіксом $-at$ належить іменник *цинкат*, а дериват *цинкіт* виокремлюється у словотвірний тип із формантом $-it$. Лексичні деривати *цинкат* і *цинкіт* вмотивовані семантичною ознакою ‘хімічний елемент’ слова *цинк*.

Складні іменники *цинкоалюмініт*, *цинкофосфат*, *цинкожелатина*, *цинкстеарат* об'єднано спільним СЗ – „речовина, рівноправним компонентом якої є хімічний елемент, названий твірною основою”, проте вони репрезентують різні словотвірні типи, оскільки деривати *цинкоалюмініт*, *цинкофосфат*, *цинкожелатина* утворилися внаслідок основоскладання за участю інтерфікса $-o-$, а іменник *цинкстеарат* є результатом словоскладання. Субстантивна твірна основа *цинк-* у складі зазначених дериватів умотивована ядерним компонентом значення ‘метал’ (у тому числі й імпліцитною семою ‘органіка’).

Деривати *цинкофосфат*, *цинкожелатина* утворили словотвірні пари з похідними прикметниками II ступеня словотворення *цинкофосфатний*, *цинкожелатиновий*, які виражають транспозиційне словотвірне значення, пор.: *цинкофосфат* → *цинкофосфатний*; *цинкожелатина* → *цинкожелатиновий*. Синтаксичні деривати *цинкофосфатний* та *цинкожелатиновий* постали суфіксальним способом і за словотворчим формантом належать до різних словотвірних типів: а) із суфіксом $-н-$ (*цинкофосфатний*); б) із суфіксом $-ов-$ (*цинкожелатиновий*), проте зберігають семантику твірних дериватів.

До одного словотвірного типу, який охоплює складні іменники жіночого роду, утворені поєднанням іменникової та дієслівної (ускладненої або неускладненої суфіксом) основ за допомогою інтерфікса $-o-$, із значенням „назви знарядь праці або виду роботи, цеху, галузей наук, процесів” [1: 117] належать композити *цинколиварня* та *цинкографія*. Іменник *цинколиварня* репрезентує словотвірну категорію локатива, зокрема словотвірне значення „приміщення для виконання дії, названої дієслівною основою й конкретизованою основою твірною іменника”, і співвідноситься з дієслівним словосполученням *ливарити цинк*, а в глибинній структурі корелює з трикомпонентним семантично елементарним реченням „там, де ливарять цинк”. У твірній основі *цинк-* актуалізувалися семантичні ознаки ‘метал’ та ‘придатний для оброблення’.

Композит *цинкографія*, що належить до групи іменників із зв'язаними коренями іншомовного походження, які вживаються переважно у сфері науково-технічної термінології та становлять продуктивний тип [144: 245], мотивований дієслівним словосполученням *графити на цинку*, тобто називає дію, процес не змінюючи лексичної вартості вихідних предикатних слів. Отже, відбувається трансформація номіналізації, характерна для синтаксичної деривації. На такій трансформації ґрунтується іменникова словотвірна категорія граматичної предметності [34: 101]. Похідний іменник *цинкографія* утворився складанням двох основ – твірної *цинк-* та запозиченої аброснови *-граф* [213: 38] за допомогою інтерфікса *-o-* та суфікса *-i/j/-*, який є найпродуктивнішим з-поміж суфіксальних формантів, які оформлюють іменникові назви дії і процесу [34: 102]. Аналізований полісемант означає „спосіб виготовлення друкарських форм високого друку (кліше) фотографічним перенесенням зображень на пластинку з цинку або іншого матеріалу, вкриту світлочутливим шаром” і „підприємство або цех, де виготовляють цинкографські кліше” [215 III: 600], тобто внаслідок компонентного аналізу в семантичній структурі цього композита можна виокремити експліцитні компоненти значення ‘метал’ та ‘придатний для оброблення’ слова-вершини СГ *цинк-*, які актуалізують ЛСВ₁ композита *цинкографія*, а також імпліцитну сему ‘місце виробничого процесу’, яка репрезентує його ЛСВ₂.

Субстантивний композит *цинкографія* послугував вершиною підгнізда в складі аналізованого СГ із вершиною *цинк-*. Парадигму цього іменника становлять деривати субстантивного блоку *цинкограф*, *фотоцинкографія* та ад’єктивного – *цинкографічний*.

Складний іменник *фотоцинкографія* утворився від десубстантива *цинкографія* способом основоскладання. Афіксоїдна основа іншомовного походження *фото-* у складі деривата *фотоцинкографія* уточнює спосіб перенесення зображень на цинкову пластину, тобто компонент *цинк-* виражає ядерні експліцитні семантичні ознаки ‘метал’ та ‘придатний для оброблення’, актуалізуючи ЛСВ₁ твірної композита, та імпліцитну сему ‘місце виробничого процесу’, яка представляє ЛСВ₂ іменника *цинкографія*. Словотвірна пара *цинкографія* → *фотоцинкографія* репрезентує мутаційні відношення між твірним і похідним [55: 99].

Словотвірну категорію суб’єкта дії, процесу становить назва „фахівця з цинкографії” – *цинкограф* [198: 1363]. Цей похідний іменник, який утворився внаслідок усічення кінцевого фонемосполучення */ij/* твірної основи, активізує ЛСВ₁ іменника *цинкографія*, реалізуючи семантичну ознаку ‘метал’ вершини СГ *цинк-*.

Композитний прикметник *цинкографічний* утворився від іменника *цинкографія* за допомогою суфікса *-ичн-*, який є продуктивним у прикметниках, похідних від іменників іншомовного походження [160: 180]. Запозичені відносні прикметники з суфіксом *-ичн-* мотивуються іменниками на *-ія*, фонемний сегмент */ij/* яких не бере участі в

словотвірному акті [172: 212]. Десубстантив *цинкографічний* належить до словотвірної категорії ад'єктивної синтаксичної деривації і виражає словотвірне значення „який стосується того, що названо твірною основою”. Оскільки прикметник *цинкографічний* є синтаксичним дериватом, то він зберігає семантичні ознаки твірного іменника (у його ЛСВ₁), зокрема ‘метал’, ‘придатний для оброблення’.

Із своїм прямим значенням „синюватого-сріблястий ковкий метал” іменник *цинк* входить до складу композитних похідних *цинкогравюра*, *цинкорамма*, які утворилися внаслідок основоскладання за допомогою інтерфікса *-о-*. Семантичними мотиваторами цих іменників є ознаки ‘метал’, ‘придатний для оброблення’, ‘вироби’.

Окрему групу похідних дериватів у субстантивному блоці становлять юкстапозити прикладкового типу *цинк-електрофорез*, *цинк-інсулін*, що є назвами лікарських засобів, методів, у яких іменникова твірна основа *цинк-* має уточнювальний характер і вживається з прямим значенням – „хімічний елемент; метал”. Оскільки юкстапозит *цинк-електрофорез* не став продуктивним у творенні мотиватів, то на синтагматичному рівні він є завершальним елементом словотвірної пари *цинк* → *цинк-електрофорез*; а складний іменник *цинк-інсулін* вступає в словотвірні зв'язки з прикметниковим дериватом II ступеня словотворення *цинк-інсуліновий*, між компонентами цієї словотвірної пари встановлено транспозиційні відношення, отже, елементи СЛ *цинк* → *цинк-інсулін* → *цинк-інсуліновий* умотивовані ядерною семою ‘метал’ вершинного іменника *цинк-*.

Отже, деривати субстантивного блоку (та їхні похідні, що належать до II ступеня словотворення) репрезентують семантичний потенціал слова-вершини СГ, розширюючи його межі за допомогою семи ‘місце виробничого процесу’, виокремлюючи локативний компонент значення у структурі іменника *цинк*.

Ад'єктивний блок іменникової парадигми кореня *цинк-* становлять деривати *цинковий*, *цинковмісний*, *цинкоорганічний*, *цинкоплавильний*, *цинкокадмієвий*, *цинкосрібний*, *цинкосульфатний*, *цинкосульфідний*, *цинкоповітряний*, *цинкохромовий*.

Прикметник *цинковий*, що утворився від іменникової основи *цинк-* за допомогою суфікса *-ов-*, який експлікує словотвірне значення „зроблений із матеріалу, названого твірною основою” [160: 180], функціонує в сучасній українській мові з лексичним значенням „який складається з цинку або містить цинк; кольору цинку; синюватого-білий; виготовлений із цинку або оцинкований” [198: 1363]. Отже, цей дериват активізує семантичні ознаки ‘метал’, ‘придатний для оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’ та ‘подібний за кольором’. На синтагматичному рівні прикметник *цинковий* вступає в мутаційні відношення з похідними II ступеня словотворення *цинківка* та *цинково-свинцевий*, утворюючи з ними словотвірні пари, які є завершальними ланками СЛ *цинк* → *цинковий* → *цинківка*; *цинк* → *цинковий* → *цинково-свинцевий*.

Деад'єктив *цинківка* формально утворився від прикметникової основи *цинков-* за участю суфікса *-к-*, який надає слову значення конкретного предмета, а морф *-ов-* чергується з *-ів-*. Семантика таких прикметників часто дорівнює семантиці словосполучень „твірний прикметник + означуваний іменник” (*цинкова коробка – цинківка*). Утворення з суфіксом *-к-*, мотивовані прикметниками, представляють продуктивний словотвірний тип [148: 110]. У сучасній українській мові цей дериват може мотивуватися як безпосередньо прикметником *цинковий* (*цинкова коробка*), так і опосередковано іменником *цинк* (*коробка з цинку*), оскільки утворення, мотивовані відносними прикметниками, можуть мати паралельну іменникову мотивацію [148: 110]. Мотиваторами іменника *цинківка* виступають семантичні ознаки ‘метал’, ‘придатний для оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’ слова-вершини СГ *цинк-*.

Похідний композитний прикметник *цинково-свинцевий*, що постав унаслідок основоскладання з інтерфіксацією, виражає СЗ „який містить цинк як рівноправний елемент речовини”, отже, вмотивований семантичним множителем ‘метал’.

Компонент значення ‘подібний за кольором’ прикметника *цинковий* не знайшов реалізації в похідних дериватах наступного такту словотворення.

Композитні деривати ад'єктивного блоку іменникової парадигми характеризуються тим, що не стали твірними для похідних II ступеня словотворення, утворивши із словом-вершиною словотвірні пари, пор.: *цинк* → *цинковмісний*; *цинк* → *цинкосрібний*; *цинк* → *цинкоорганічний* та ін.

Композитні прикметники *цинкоплавильний*, *цинковмісний*, становлять словотвірну категорію, у якій корінь *цинк-* виражає об'єктне значення. Вони утворилися суфіксально-складним способом від дієслівних словосполучень, що співвідносяться з реченневими структурами, пор.: *цинкоплавильний* < *плавити цинк* + *-льн-* (*-ий*) < *який плавить цинк*; *цинковмісний* < *вміщувати (містити) цинк* + *-н-* (*-ий*) < *який вміщує цинк*. До словотвірного типу із суфіксом *-н-* належить похідний *цинковмісний*, а дериват *цинкоплавильний* виокремлюється в словотвірний тип із суфіксом *-льн-*. Семантичним мотиватором прикметника *цинковмісний* виступає компонент значення ‘метал’, а композит *цинкоплавильний* виражає мотиваційну ознаку ‘придатний для оброблення’.

Найчисленнішу групу з-поміж складних дериватів аналізованої парадигми становлять прикметники із СЗ „який містить метал, названий твірною основою, як рівноправний елемент речовини” – *цинкокадмієвий*, *цинкосрібний*, *цинкосульфатний*, *цинкосульфідний*, *цинкохромовий*, що утворилися способом основоскладання, який є продуктивним у сучасній українській мові у творенні відносних прикметників [160: 183]. Твірний компонент *цинк-* у цих десубстантивних похідних умотивований семантичною ознакою ‘метал’ вершинного іменника, а за суфіксальними формантами композити належать до різних словотвірних типів: 1) із

суфіксом *-н-* (*цинкосрібний, цинкосульфатний, цинкосульфідний*); 2) із суфіксом *-ов-* (*цинкохромовий*); 3) із суфіксом *-єв-* (*цинкокадмієвий*).

СЗ „який містить цинк як складову частину” виражають прикметники *цинкоповітряний, цинкоорганічний*, утворені внаслідок основоскладання з інтерфіксацією. Семантичними мотиваторами цих дериватів виступають компоненти значення ‘метал’, ‘хімічний елемент’.

Отже, ад’єктивні деривати (та їх похідні) активізували ядерні семантичні ознаки вершини СГ *цинк-* ‘метал’, ‘хімічний елемент’, ‘ступінь корозійної стійкості’, ‘придатний для оброблення’, а семантичний множник ‘колір’ не знайшов реалізації в похідних зони прикметника.

Дієслівний блок субстантивної парадигми репрезентовано дериватом *цинкувати*, який означає „покривати поверхню металу, металевого виробу тонким шаром цинку для захисту від корозії” [211 XI: 216] і має іменникову словотвірну мотивацію: корінь *цинк-* актуалізує семи ‘метал’, ‘ступінь корозійної стійкості’. Як відсубстантивні дієслова із суфіксом *-ува-*, вербатив *цинкувати* виражає СЗ – „наділяти, покривати, просочувати тим, що названо твірним іменником” [172: 223]. Дієслово *цинкувати* має похідні на II, III і навіть IV ступенях словотворення, разом із якими становить підгніздо у структурі СГ із вершиною *цинк-*. Дієслівну парадигму представлено субстантивним (*цинкування*), ад’єктивним (*цинкувальний, цинкований*) та дієслівним (*оцинкувати*) частиномовними блоками.

Іменник *цинкування*, що утворився за допомогою суфікса *-нн’-* від дієслівної основи *цинкува-*, виражає загальне СЗ „опредметнена дія”, активізуючи транспозиційні відношення між членами словотвірної пари *цинкувати* → *цинкування*. Корінь *цинк-* у цьому девербативі реалізує семантичні ознаки слова-вершини ‘метал’, ‘ступінь корозійної стійкості’.

Прикметник *цинкувальний* – репрезентант ад’єктивного блоку дієслівної парадигми – утворився суфіксальним способом від дієслівної основи *цинкува-*. У віддієслівних прикметниках суфікс *-льн-* приєднується до тематичних суфіксів дієслівної основи [160: 180], пор.: *цинкува-(ти) + -льн-(ий) → цинкувальний*. Це продуктивний словотвірний тип, що об’єднує відносні прикметники із дериваційним значенням „призначений для виконання дії, названої твірною основою” [172: 215]. Основа мотивата *цинкувальний* зберігає семантику твірного деривата, актуалізуючи його ЛСВ.

Словотвірну категорію ад’єктивної синтаксичної деривації, яка вказує на перехід слова з певної частини мови до прикметникового класу без зміни лексичного значення [34: 138], становить дієприкметник *цинкований*. Він постав за участю суфікса *-н-*, що оформляє дієприкметники пасивного стану минулого часу. СУМ визначає цю лексему як „покритий цинком” [211 XI: 216], тобто в цьому разі можна говорити про опосередковану мотивацію, хоч формально дериват *цинкований* умотивовано дієслівною основою.

Похідний дериват дієслівного блоку *оцінкувати*, що постав префіксальним способом за допомогою форманта *о-*, який слугує засобом утворення корелятивів доконаного виду для дієслів недоконаного виду [34: 228], виражає СЗ „дію, названу твірною основою, спрямувати навколо чого -небудь”. Цей тип є продуктивним у сучасній українській мові [172: 232]. Дериват *оцінкувати* став твірним для похідних III ступеня словотворення *оцінкований* та *оцінкувати*.

Дієприкметник *оцінкований* утворився від дієслівної основи *оцінкува-* за допомогою суфікса *-н-* і зберігає значення твірного дієслова *оцінкувати*.

Дієслівний дериват *оцінкувати* утворився за допомогою суфікса *-ува-*, який виконує тільки граматичну функцію, творячи корелят недоконаного виду до дієслова доконаного виду, а лексична семантика при цьому не зазнає жодних змін [172: 228]. Цей девербатив реалізує свій словотвірний потенціал у похідному іменнику *оцінкування*, що репрезентує субстантивний блок IV ступеня деривації. Виражаючи транспозиційне словотвірне значення, він належить до словотвірної категорії граматичної предметності – отже, актуалізує семантичні множники ‘метал’, ‘придатний для оброблення’ та ‘ступінь корозійної стійкості’ твірного дієслова.

Отже, аналіз СГ із вершиною *цинк-* засвідчив продуктивний тип творення афіксальних дериватів та складних іменників і прикметників. Розгалуженість дериваційного гнізда зумовлена словотвірною активністю ядерних (‘метал’, ‘органіка’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’) та периферійних (‘колір’) семантичних ознак.

4.7. Особливості структури та семантики словотвірного гнізда з вершиною *олов(-о)*

4.7.1. *Олово* (Stannum), *Sn* – 1) м’який, легкий метал сріблясто-білого кольору, який використовують для паяння, лудіння, виготовлення сплавів і т.ін.; 2) *заст.* свинець; *у порівн.* [211 V: 691]. На повітрі олово вкривається тонкою окисною плівкою, яка характеризується захисними властивостями [44: 522]. Цей метал використовують для покриття виробів із заліза [44: 522].

Отже, у семантичній структурі слова *олово*, яке має ланцюжкову будову, оскільки ЛСВ₂ мотивується ЛСВ₁, можна виокремити такі ядерні семантичні ознаки, як ‘хімічний елемент’ (‘органіка’), ‘метал’, ‘придатний до оброблення’ (‘м’який’), ‘ступінь корозійної стійкості’, ‘якість’ (‘легкий’), і такі периферійні семантичні множники, як ‘колір’, ‘вироби’.

4.7.2. СГ із вершиною *олов(-о)* нараховує 23 деривати, які розташовані на трьох ступенях словотворення і, розгалужуючись вертикально та горизонтально, формують віяльно-ланцюжковий структурний тип. За частиномовною належністю слова-вершини це

словотвірне гніздо – субстантивне.

Словотвірну парадигму кореня *олов-* на I ступені похідності становлять 10 дериватів, які об'єднано в субстантивний (1 од. – *олововодень*) та ад'єктивний (9 од. – *олов'яний, оловий, олововмісний, оловоорганічний, оловорудний, оловодобувний, оловоплавильний, олововольфрамівий, оловосульфідний*) частиномовні блоки.

II ступінь словотворення характеризується наявністю 11 похідних, які належать до субстантивного (1 од. – *олов'янка*), ад'єктивного (9 од. – *олов'янистий, олововодневий, олов'яно-арсеновий, олов'яно-вольфрамівий, олов'яно-свинцевий, олов'яно-фосфористий, олов'яно-цинковий, олов'яно-білий, олов'яно-сірий*) та вербативного (1 од. – *олов'яніти*) блоків.

III ступінь словотворення репрезентовано ад'єктивним блоком, зокрема дериватами (2 од.) *олов'янисто-свинцевий, олов'яно-свинцевистий*.

4.7.3. Похідні СГ із вершиною *олов-(-о)* на парадигматичному рівні об'єднано в 5 СП, одні з яких – іменникові, а інші – прикметникові. Синтагматичні відношення між дериватами з коренем *олов-* представлено 19 СЛ довжиною від 2 до 4 одиниць, пор.: *олово* → *олововмісний*; *олово* → *олов'яний* → *олов'янистий* → *олов'янисто-свинцевий*. Регулярні СЛ охоплюють слова різних частин мови, пор.: *олово* → *олов'яний* → *олов'яніти*; *олово* → *олов'яний* → *олов'янка* та ін. Між похідними і твірними дериватами в процесі словотворення виникають різні семантичні відношення, крім еквівалентних.

Іменникову парадигму слова-вершини *олов-(-о)* репрезентовано субстантивним та ад'єктивним частиномовними блоками. Композитний дериват *олововодень*, що становить субстантивний блок I ступеня похідності, утворився способом словоскладання і належить до словотвірної категорії із СЗ „речовина, один із елементів якої названий основою твірного іменника”, тобто корінь *олов-* у складі десубстантива виражає семантичну ознаку ‘хімічний елемент’ (‘метал’), актуалізуючи сему „виготовлення сплавів” ЛСВ₁ твірного іменника.

Свій словотвірний потенціал композитний іменник *олововодень* реалізував у відносному прикметнику *олововодневий*, що є похідним II ступеня деривації. Він утворився за допомогою суфікса *-ев-*, який експлікує СЗ „виготовлений із того, що названо основою твірного іменника”, активізуючи мотиваційну ознаку ‘метал’.

До ад'єктивного блоку іменникової парадигми належать прості та складні деривати. Похідні *олов'яний* та *оловий*, що утворилися суфіксальним способом від іменникової основи *олов-*, об'єднано словотвірною категорією зі словотвірним значенням відношення до матеріалу. Прикметник *олов'яний* актуалізує такі ЛСВ: 1) *прикм.* до *олово* // зроблений із олова // який має в своєму складі олово; 2) *заст.* свинцевий; 3) *перен.* який кольором нагадує олово; сріблясто-білий із тьмяним полиском; 4) *перен.* який нічого не виражає; тьмянний, невиразний (про очі, погляд); 5) *перен.* важкий, гнітючий [211 V: 691]. Дериват *оловий* має

значення „який виготовлений із олова”. У межах цієї словотвірної категорії виділяються два суто дериваційних типи: 1) із суфіксом *-ян-* (*олов'яний*); 2) із нульовим суфіксом (*оловий*).

Семантичну парадигму прикметника *олов'яний* представлено як компонентами значення, які розвинулися на основі ЛСВ іменника, зокрема ЛСВ₁, ЛСВ₂, ЛСВ₃ ад'єктива, так і новими переносними значеннями, засвідченими ЛСВ₄ та ЛСВ₅, як-от семами 'невиразний', 'гнітючий', 'важкий', які актуалізують мотиваційну ознаку 'якість'. Цей прикметник послуговував твірним для дериватів II ступеня похідності, які становлять ад'єктивне підгніздо у структурі СГ із вершиною *олов-(-о)*.

Як відомо, члени СП рівноправні й пов'язані змістом через посередництво того самого твірного [213: 572]. Оскільки СП об'єднують похідні різних частин мови, то у складі аналізованої СП виокремлено субстантивний (*олов'янка*), ад'єктивний (*олов'янистий*, *олов'яно-свинцевий*, *олов'яно-арсеновий*, *олов'яно-вольфрамовий*, *олов'яно-цинковий*, *олов'яно-фосфористий*, *олов'яно-білий*, *олов'яно-сірий*) та дієслівний (*олов'янити*) блоки. СП реалізують певні сукупності словотвірних категорійних значень. Прикметникові СП в дієслівному блоці засвідчують значення „наділяти ознакою” або „виявляти ознаку”; в іменниковому – значення предмета, істоти – носія ознаки, абстрагованої ознаки; у прикметниковому – ознаки за ступенем вираження [213: 572].

Дериват субстантивного блоку *олов'янка* утворився від прикметникової основи *олов'ян-* за допомогою суфікса *-к-*, який надає йому словотвірного значення „конкретний предмет – носій ознаки”, тобто зазначений деад'єктив виражає ЛСВ₁ твірного слова, а іменниковий корінь *олов-* умотивований експліцитними семантичними ознаками слова *олово* 'метал', 'вироби' та імпліцитною 'придатний до оброблення'.

Значення інтенсивного вияву ознаки реалізує суфіксальний прикметник *олов'янистий*, що актуалізує ЛСВ₁, ЛСВ₃, ЛСВ₄ та ЛСВ₅ твірного прикметника *олов'яний*.

Периферійну сему 'колір' (ЛСВ₃ твірного прикметника *олов'яний*) виражає компонент *олов'ян-* у складі композитних дериватів *олов'яно-сірий* та *олов'яно-білий*, які утворилися способом основоскладання.

СЗ „зроблений із сплаву, одним із елементів якого є метал, названий твірною основою” належать похідні *олов'яно-свинцевий*, *олов'яно-арсеновий*, *олов'яно-вольфрамовий* та *олов'яно-цинковий*, що утворилися внаслідок основоскладання і семантично мотивовані інтегральною ознакою 'метал', актуалізуючи ЛСВ₁ твірного прикметника, зокрема сему „який має в своєму складі олово”. до словотвірного типу із суфіксом *-ов-* належать композити *олов'яно-арсеновий*, *олов'яно-вольфрамовий*, *олов'яно-цинковий*, а дериват *олов'яно-свинцевий* репрезентує тип із суфіксом *-ев-*.

До словотвірної категорії надміру супровідної ознаки належить складний дериват *олов'яно-фосфористий*, що утворився внаслідок основоскладання. Він семантично вмотивований опосередковано ядерною семою 'метал' вершини СГ *олов-(-о)*.

З-поміж ад'єктивних дериватів аналізованої СП тільки прикметники *олов'янистий* та *олов'яно-свинцевий* стали твірними основами для композитів *олов'янисто-свинцевий* і *олов'яно-свинцевистий*, які репрезентують III ступінь словотворення СГ із вершиною *олов(-о)*. Складний прикметник *олов'янисто-свинцевий* утворився способом основоскладання і виконує синтагматичне словотвірне значення [55: 103], а композит *олов'яно-свинцевистий* утворився за допомогою суфікса *-ист-*, який формує категорію надміру супровідної ознаки [34: 136].

Отже, ад'єктивний блок прикметникової СП реалізує ЛСВ₁ та ЛСВ₃ твірного *олов'яний*, зокрема семи 'який має у своєму складі олово' та 'який кольором подібний до олова'.

Дієслівний блок СП *олов'яний* формує вербатив *олов'яніти*, що утворився за допомогою суфіксального форманта *-і-*. Дієслова прикметникового походження з суфіксом *-і-* характеризуються неперехідним значенням і виражають перехід до стану або перебування в стані, визначеному основою прикметника. Дехто з дослідників (А.В. Болдирев, М.І. Греч) вважав, що дієслова прикметникового походження з суфіксом *-і-* вказують лише на перехід до стану, який названий основою прикметника, через що ці дієслова були названі починальними. Заперечуючи це, інші мовознавці (Г.Павський та В.Богородицький) зауважували, що такі дієслова означають не тільки набуття нової якості й перехід до певного стану, а й перебування в ньому й поступове збільшення якостей, тому не завжди виправдано називати їх починальними, що й засвідчує аналіз дієслів прикметникового походження з суфіксом *-і-* сучасної української мови, проведений Л.А. Юрчук [185: 41-43]. Отже, всі дієслова прикметникового походження з суфіксом *-і-* утворилися за зразками одного структурно-семантичного словотвірного типу давнього походження [185: 43]. СУМ визначає дієслово *олов'яніти* як „ставати важким, ніби наливаючись оловом; дерев'яніти” [211 V: 691], тобто зазначений деад'єктив реалізує ЛСВ₅ твірного прикметника.

Композитні деривати ад'єктивного блоку іменникової парадигми належать до різних словотвірних категорій. Складні прикметники *олово-вольфрамовий*, *оловосульфідний*, що безпосередньо вмотивовані словом-вершиною *олово*, зокрема семантичною ознакою 'метал', структурують словотвірну категорію із значенням „який має стосунок до матеріалу”. Вони утворилися внаслідок основоскладання, що супроводжується інтерфіксацією. За суфіксальними формантами, якими ускладнені кінцеві частини прикметникових дериватів, похідний *олововольфрамовий* становить словотвірний тип із суфіксом *-ов-*, а композит *оловосульфідний* належить до дериваційного типу з суфіксом *-н-*.

Структура складного слова (характер сполучення компонентів головного і залежного слова, наявність чи відсутність афіксів і сполучного голосного, послідовність розміщення основ) визначається лексико-граматичною природою слова, належністю до певної частини мови, ємністю його семантики, синтаксичними і словотвірними зв'язками [25: 22

]. Ахманова О.С. зазначає, що слово порівняно легко виділяється із мовлення і разом з тим порівняно важко поділяється чи не поділяється зовсім на значущі частини [6: 5]. Зв'язок компонентів всередині складного слова зумовлений значенням частин, що входять у композит, їхньою лексичною сполучуваністю й граматичною структурою [25: 51].

У хімічній галузі оловоорганічні сполуки визначаються як металоорганічні сполуки, що містять у молекулі атом олова, безпосередньо зв'язаний із вуглецем [215 II: 571], тобто складний прикметник *оловоорганічний*, що утворився внаслідок основоскладання, виражає СЗ „який містить олово як складник”, а корінь *олов-* у композиті вмотивований інтегральною семантичною ознакою ‘метал’ та диференційною семою ‘складник’ вершини СГ *олов-(-о)*.

Десубстантив *оловорудний* утворився суфіксально-складним способом і в глибинній семантичній структурі співвідноситься з підрядним означальним реченням *руда, що містить олово*. Аналізований прикметник належить до словотвірної категорії з дериваційним значенням „який входить до складу речовини як основний компонент”, а твірний іменниковий корінь *олов-* є виразником семи ‘хімічний елемент’ (‘метал’).

Словотвірну категорію, у якій компонент *олово* виражає об'єктне значення, становлять похідні *оловодобувний, оловоплавильний, олововмісний*, які постали суфіксально-складним способом на базі дієслівних словосполучень, пор.: *оловодобувний* < *добувати олово* + *-н-(-ий)*; *оловоплавильний* < *плавити олово* + *-льн-(-ий)*. За суфіксальним формантом ці деривати належать до різних словотвірних типів. Твірний компонент *олов-* умотивовано ядерною семою ‘метал’ слова-вершини. Дериват *олововмісний* також співвідноситься з дієслівним словосполученням, пор.: *олововмісний* < *вміщувати олово* + *-н-(-ий)*, проте суфікс *-н-* у цьому слові вказує на віднесеність до того, що здійснює дію, спрямовану на внутрішній (а не зовнішній) об'єкт, а семантичним мотиватором, окрім експліцитної семи ‘метал’, виступає імпліцитна сема ‘складник’.

Отже, у СГ із вершиною *олов-(-о)* найбільший словотвірний потенціал має прикметник *олов'яний*, а найбільшу мотиваційну активність виявляють експліцитні семи ‘метал’ і ‘придатний до оброблення’ та імпліцитна – ‘складник’, що й визначає їх місце в семантичній структурі похідних. ЛСВ₂ („свинець”) слова-вершини СГ, хронологічно марковане як застаріле, не реалізувало свій потенціал у похідних дериватах.

4.8. Ступені деривації словотвірного гнізда з вершиною *бронз-(-а)*

4.8.1. У СУМі [211 I: 239] іменник *бронза* визначається як: 1) сплав міді з оловом, алюмінієм та іншими металами; 2) художній виріб із такого сплаву // збірн.; 3) *перен.* колір, подібний до кольору такого сплаву.

Як мідний сплав *бронза* відзначається високими антикорозійними й антифрикційними властивостями, пластичністю, значними міцністю і твердістю [215 I: 219].

У семантичній структурі вершини СГ *бронз(-а)* можна виокремити такі інтегральні мотиваційні ознаки, як ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’, й такі диференційні семи, як ‘колір’, ‘вироби’. Семантичне поле слова *бронза* має радіальну будову, оскільки ЛСВ₂ та ЛСВ₃ полісеманта вмотивовані ЛСВ₁: $ЛСВ_2 \leftarrow ЛСВ_1 \rightarrow ЛСВ_3$.

4.8.2. СГ із вершиною *бронз(-а)* за частиномовною належністю вершинного слова – субстантивне, а за структурним типом – віяльно-ланцюжкове.

У ньому – 18 похідних, що формують три ступені деривації. За способом творення слів – це гніздо мішаного типу, оскільки похідні утворилися суфіксальним способом та внаслідок основокладання.

На I ступені словотворення відіменникову парадигму представлено субстантивним (1 одиниця – *бронзографіт*), ад’єктивним (4 одиниці – *бронзовий, бронзолатунний, бронзоліварний, бронзооранжевий*) та вербативним (1 одиниця – *бронзувати*) блоками. Деривати II ступеня похідності об’єднуються в три блоки – субстантивний (4 одиниці – *бронзівник, бронзівка, бронзування, бронзувальник*), ад’єктивний (6 одиниць – *бронзово-бордовий, бронзово-бурий, бронзово-жовтий, бронзово-смаглявий, бронзографітовий, бронзований*), дієслівний (1 одиниця – *бронзовіти*). Похідний іменник III ступеня словотворення (*бронзувальниця*) становить субстантивний блок. Найбільше дериватів налічує II ступінь похідності (11 одиниць), а найменше – III ступінь (1 одиниця).

4.8.3. Кожне слово виявляє тенденцію породжувати похідні, оскільки в ньому закладено можливість мотивувати семантично і структурно нову лексичну одиницю. Твірне і похідне перебувають між собою у відношеннях дериваційної залежності, що має структурно-семантичний характер і визначає напрям мотивації [55: 92-93]. На синтагматичному рівні мотивати, що становлять СГ з вершиною *бронз(-а)* належать до регулярних та нерегулярних 14 СЛ довжиною від 2 до 4 дериватів, що об’єднують похідні різних частин мови (*бронза* → *бронзовий* → *бронзівка*; *бронза* → *бронзовий* → *бронзовіти*; *бронза* → *бронзувати* → *бронзований* тощо).

На парадигматичному рівні зазначене СГ характеризується наявністю 5 СП, найчисленнішою з яких є парадигма прикметника *бронзовий*, сформована сімома дериватами. Іменникову СП, яка об’єднує похідні, мотивовані словом-вершиною *бронза*, становлять деривати субстантивного, ад’єктивного та дієслівного блоків.

Композит *бронзографіт*, що сформував субстантивний блок іменникової парадигми, виражає СЗ „матеріал, одним із рівноправних елементів якого є сплав, названий твірною основою” і утворився внаслідок

основоскладання за участю інтерфікса *-o-*, а основи композита пов'язані сурядним зв'язком. Словник іншомовних слів за редакцією Л.Пустовіт визначає аналізований іменник як „пористий металокерамічний порошковий матеріал, що складається з бронзи і частинок графіту, які рівномірно розподілені між кристалами бронзи” [208: 187]. Ця дефініція дає змогу визначити іменниковий компонент *бронз-* у складі композита *бронзографіт* як такий, що виражає сему ‘сплав’, а сам дериват умотивовано ЛСВ₁ твірною іменника. У цьому значенні композит *бронзографіт* послуговував твірною основою для відносного прикметника *бронзографітовий*, що є дериватом II ступеня словотворення. Він утворився за допомогою суфікса *-ов-*, який надає мотивату словотвірного значення „виготовлений із матеріалу, що названо основою твірною іменника”, а мотиваційний компонент *бронз-* у складі прикметника репрезентує семантичну ознаку ‘сплав’, яка актуалізує ЛСВ₁ слова-вершини *бронз-(-а)*.

Ад’єктивний блок іменникової парадигми представлено суфіксальним дериватом *бронзовий* та композитами *бронзолатунний*, *бронзоливарний* та *бронзооранжевий*, які належать до різних словотвірних типів і виражають різні СЗ.

Прикметник *бронзовий*, що утворився від іменникової основи *бронз-* за допомогою суфікса *-ов-*, належить до словотвірної категорії із значенням „який має стосунок до матеріалу, названого твірною основою” і виражає такі ЛСВ: 1) зроблений із бронзи; 2) який має колір бронзи; золотисто-коричневий. *ΔБронзовий вік* – період в історії людства, коли поряд з кам’яними були поширені вироби з бронзи [211 I: 239], тобто семантично він умотивований ЛСВ₁, ЛСВ₂ та ЛСВ₃ вершинного іменника *бронза*, зокрема експліцитними семами ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’, ‘колір’ та імпліцитним компонентом значення ‘вироби’. Цей прикметник став вершиною підгнізда в СГ з вершиною *бронз-(-а)*. Його парадигму формують деривати субстантивного блоку *бронзівник*, *бронзівка*, ад’єктивного блоку – *бронзово-бордовий*, *бронзово-бурий*, *бронзово-жовтий*, *бронзово-смагливий* та дієслівного – *бронзовіти*.

Дериват *бронзівник* (з морфонологічним чергуванням *o – i* в основі), що виражає словотвірну категорію особи за видом діяльності, формально утворився від прикметника *бронзовий* за допомогою суфікса *-ник*, проте в сучасній українській мові може мати дві словотвірних мотивації: прикметникову, яка визначає „носія ознаки, названої твірною основою” (*бронзівник*¹), та іменникову, що називає „особу як виконавця відповідного заняття” (*бронзівник*²). Семантичним мотиватором деад’єктива *бронзівник* виступають експліцитні семи ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’ та імпліцитні – ‘ступінь корозійної стійкості’ та ‘колір’ слова *бронза*.

Субстантивний блок прикметникової парадигми представляє також похідний субстантив *бронзівка* (з чергуванням *o – i* в основі), що утворився за допомогою суфікса *-к-* і виражає словотвірне значення „носії ознаки”. *Бронзівки* (*Cetoniinae*) – це підродина пластинчастовусих жуків, тіло яких

яскраво забарвлене, з металічним, наче бронзовим, полиском [215 I: 219]. Отже, іменник *бронзівка* вмотивований ЛСВ₂ прикметника *бронзовий*, тобто актуалізує диференційну сему 'колір' вершини СГ.

Репрезентанти ад'єктивного блоку прикметникової парадигми *бронзово-бордовий, бронзово-бурий, бронзово-жовтий, бронзово-смагливий*, що постали способом основоскладання, репрезентують семантичну ознаку 'колір', актуалізуючи ЛСВ₂ твірного слова *бронзовий*.

СЗ „набувати якості, названої твірною основою” виражає дериват дієслівного блоку прикметникової парадигми *бронзовіти*, який утворився від прикметникової основи *бронзов-* суфіксальним способом. В українській мові під час творення дієслів прикметникового походження за участю суфікса *-i-* основа прикметника повністю входить до дієслівної основи [185: 37], пор.: *бронзов-(-ий) + -i- > бронзовіти*. У складі дієслова *бронзовіти* прикметникова основа *бронзов-* вживається у переносному значенні „набувати кольору бронзи, виділятися бронзовим кольором”, тобто реалізує ЛСВ₂ твірного прикметника *бронзовий* та ЛСВ₃ вершинного іменника *бронза*.

Отже, суфіксальний дериват *бронзовий* реалізував у своїх похідних семантичні ознаки 'сплав', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості' та 'колір', а компонент значення 'вироби' не виявив словотвірної активності в похідних.

Словотвірну категорію із значенням „який містить бронзу як рівноправний елемент речовини” становить складний речовинно-матеріальний прикметник із сурядним відношенням основ *бронзолатунний*, що постав способом основоскладання. За формантом композит належить до словотвірного типу із суфіксом *-н-*, а його мотиваційною ознакою виступає сема 'сплав' іменника *бронза*.

Композитний прикметник *бронзолитарний*, що належить до ад'єктивного блоку іменникової парадигми, співвідноситься з дієслівним словосполученням *ливарити бронзу* й утворився суфіксально-складним способом; він виражає СЗ „який має стосунок до способу виробництва”, а іменниковий компонент *бронз-* у складі цього деривата вмотивований ядерними семантичними множниками 'сплав' і 'придатний до оброблення'.

Ще одним репрезентантом ад'єктивного блоку є складний мотиват *бронзооранжевий*, який репрезентує семантичну ознаку 'колір', актуалізуючи ЛСВ₃ твірного іменника *бронза*. Він утворився за допомогою основоскладання і виражає СЗ „подібний за кольором до металу, що названо твірною основою”.

Отже, похідні деривати ад'єктивного блоку з коренем *бронз-* стали виразниками ЛСВ₁ та ЛСВ₃ слова-вершини *бронз-(-а)*, зокрема реалізували ядерні семантичні ознаки 'сплав', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості' та периферійну – 'колір'.

Дієслівний блок СП слова *бронза* представлено десубстантивним дериватом *бронзувати*, що належить до словотвірного типу з суфіксом

-ува- і виражає СЗ „діяти речовиною, названою твірною основою”. Структурно-семантичний словотвірний тип із суфіксом -ува- є продуктивним у сучасній українській мові, оскільки дієслова, співвідносні за значенням з іменниками – назвами речовин, „зберігають прозорість співвідношення іменникових основ і суфікса -ува- й тому можуть виступати зразками для введення основ нових іменників до категорії дієслова” [185: 14]. Крім того, з розвитком промисловості ряди іменників – назв речовин постійно поповнюються новоутвореннями. Дієслово іменникового походження *бронзувати* означає „покривати металеві вироби тонким шаром бронзи або фарбувати що-небудь бронзовими лаками чи фарбами” [211 I: 239] і мотивується ЛСВ₁ твірного слова, тобто корінь *бронз-* реалізує експліцитну сему ‘сплав’ та імпліцитну – ‘ступінь корозійної стійкості’ вершини СГ.

Парадигму дієслова *бронзувати* становлять субстантивні мотивати *бронзувальник*, *бронзування* та ад’єктивний дериват *бронзований*.

Дериват субстантивного блоку дієслівної парадигми *бронзувальник* належить до словотвірної категорії із словотвірним значенням „особа за видом діяльності” і називає „майстра, який бронзує” [211 I: 239], тобто реалізує ЛСВ твірного дієслова. Іменник *бронзувальник*, що мотивується дієслівною основою *бронзува-*, постав за участю суфікса -льник, а компонент *бронз-* актуалізує інтегральні семантичні ознаки ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’. Цей дериват утворює корелятивну пару з похідним іменником III ступеня словотворення *бронзувальниця*, що утворився за допомогою суфікса -иц’- від співвідносної назви чоловічого роду і належить до словотвірної категорії особи за видом діяльності. Привертає увагу думка Н.А. Янко-Триницької [189: 167-210] про вплив історичних подій та соціальних факторів на розвиток відношень у корелятивних парах чоловічого і жіночого роду, а „Русская грамматика-80” зазначає, що більшості іменникам чоловічого роду із значенням особи відповідають певні іменники із значенням особи жіночого роду. Ця відповідність порушується тоді, коли потенційно (системно) можливі твірні іменники чоловічого роду із значенням особи реально в мові відсутні або через причини позамовного характеру, або тому, що відповідний іменник чоловічого роду є назвою іншого заняття [144: 203]. Іменники з модифікаційним значенням жіночого роду використовуються чи утворюються, якщо потрібно наголосити на статі особи. Якщо ж такої потреби немає, то для позначення особи жіночого роду використовуються співвідносні іменники чоловічого роду, позбавлені вказівок на належність до певного роду [144: 204].

Загальне СЗ „опредметнена дія”, зберігаючи тісний зв’язок із твірним дієсловом, виражає синтаксичний дериват *бронзування*, що постав суфіксальним способом. Суфікс -нн’-, приєднуючись до дієслівної основи *бронзува-*, надає іменникові додаткового значення наслідку дії, поєднуючи процесуальне і непроцесуальне значення [46: 79], причому значення наслідку, предмета – історично похідне від значення дії. Тому немає

жодного віддієслівного іменника на *-нн-(-я)*, *-енн-(-я)*, який би, маючи значення знаряддя чи наслідку дії, одночасно не маніфестував навіть рідкісне, застаріле значення процесу [46: 79].

Ад'єктивний блок дієслівної парадигми репрезентовано похідним дериватом *бронзований*, який мотивується дієслівною основою *бронзува-* і постав за допомогою суфікса *-н-*, що творить дієприкметники пасивного стану. Мотиваційною ознакою аналізованого дієприкметника виступають семантичні ознаки 'сплав', 'придатний до оброблення' та 'ступінь корозійної стійкості' слова-вершини *бронз-(-а)*.

Отже, похідні дієслівної парадигми репрезентують мутаційні та транспозиційні СЗ, актуалізуючи ядерні експліцитні семи.

Отже, СГ із словом-вершиною *бронз-(-а)* має недостатньо розгалужену структуру, що зумовлено словотвірною активністю семантичних ознак ('сплав', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'виріб із сплаву', 'колір'). ЛСВ₂ ('виріб із сплаву') твірного іменника *бронза* не реалізується в жодному із похідних аналізованого СГ.

4.9. Малокомпонентність словотвірного гнізда з вершиною *латунь'*-

4.9.1. У СУМі лексема *латунь* визначається як „сплав міді з цинком, іноді з домішкою свинцю, заліза, олова та інших металів” [211 IV: 455]. Деяким спеціальним латунням властива висока корозійна стійкість у морській воді [44: 571], і вони використовуються в машино-, судно- і приладобудуванні, а також для виготовлення знаків і художніх виробів тощо [215 II: 244]. Латунь із високим вмістом міді завдяки своїй зовнішній схожості з золотом застосовується під час виготовлення ювелірних і декоративних виробів [44: 572].

Отже, дефініційний аналіз лексеми *латунь* дає змогу виокремити в її семантичній структурі експліцитні семи 'сплав', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості' та імпліцитні семантичні множники 'колір', 'вироби'.

4.9.2. СГ із вершиною *латунь'*- – субстантивне, оскільки на роль вершини обрано іменник. У цьому гнізді налічуємо п'ять похідних дериватів, які формують віяльно-ланцюжковий структурний тип гнізда [129: 182].

Похідні, що розташовані на двох ступенях словотворення, утворилися суфіксальним способом та внаслідок основоскладання, тому це СГ – комбіноване.

На I ступені деривації виокремлюємо ад'єктивний (1 одиниця – *латунний*) та дієслівний (1 одиниця – *латунювати*) частиномовні блоки.

II ступінь похідності представлено субстантивним (1 одиниця – *латунювання*) та ад'єктивним (2 одиниці – *латунно-жовтий*,

латуньований) блоками.

4.9.3. СГ із вершиною *латун'*- на синтагматичному рівні характеризується наявністю трьох СЛ, що об'єднують похідні різних частин мови, пор.: *латунь* → *латунювати* → *латуньований*. А на парадигматичному рівні – це сукупність трьох СП з вершинами *латун'*-, *латунний* та *латунювати*. Ад'єктивний блок I ступеня словотворення СГ з вершиною *латун'*- формує прикметник *латунний*, який утворився від іменникової основи *латун'*- за допомогою суфікса *-н-*, що надає дериватові СЗ „стосунок до матеріалу, названого твірною основою”. Десубстантив *латунний* реалізує ЛСВ „виготовлений із латуні” [211 IV: 455], а іменниковий корінь *латун-* у його складі актуалізує семантичну ознаку ‘сплав’. Цей прикметник реалізував свій словотвірний потенціал у похідному дериваті наступного такту *латунно-жовтий*, який виражає загальне СЗ стосунку до матеріалу за кольором і утворився способом основоскладання. Семантичним мотиватором цього деад'єктива виступає імпліцитна сема ‘колір’, тим самим розширюючи семантичне поле твірного деривата *латунний*.

Дієслово *латунювати*, що становить вербативний блок іменникової парадигми, утворилося суфіксальним способом. Афікс *-юва-* приєднується до повної іменникової основи *латун-*, що актуалізує семи ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’, і надає дієслову *латунювати* СЗ „діяти речовиною, яку названо основою твірного іменника”. Дієслово *латунювати* послугувало твірним для мотиватів II ступеня словотворення – іменника *латунювання* та ад'єктива *латуньований*, які становлять дієслівну парадигму.

Похідний дериват субстантивного блоку *латунювання* подібно до інших віддієслівних іменників передає значення опредметненої дії, а семантично він мотивований імпліцитними семами ‘сплав’ та ‘ступінь корозійної стійкості’.

До словотвірної категорії із СЗ „ознака предмета за дією, названою основою твірного дієслова” належить девербатив *латуньований*, що утворився від дієслівної основи *латунюва-* за допомогою суфікса *-н-*, а компонент *латун'*- виражає семантичну ознаку ‘сплав’.

Отже, моносемантизм іменника *латунь* впливає на структуру СГ і семантику похідних, у яких актуалізовано компоненти значення ‘метал’ (‘сплав’), ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’, ‘колір’.

4.10. Словотвірне гніздо з вершиною *мельхіор*- як словотвірна пара

4.10.1. Іменник *мельхіор*, що є вершиною СГ, означає „сплав міді з нікелем, схожий на срібло” [211 IV: 671]. У мельхіорі підвищені механічні властивості, великі корозійна стійкість у воді, тепло- і електропровідність,

його легко обробляти тиском. Використовують цей сплав у виробництві медичного інструменту, посуду, монет тощо [215 II: 378].

Отже, у семантичній структурі деривата *мельхіор* можна виділити ядерні семантичні ознаки ‘сплав’, ‘ступінь корозійної стійкості’, ‘придатний до оброблення’, ‘блиск’.

4.10.2. СГ із вершиною *мельхіор*- становить інтерес передусім тому, що складається з кореневого твірного (*мельхіор*) та єдиного похідного (*мельхіоровий*) і є наслідком замкненого, одноактного словотворення – отже, це гніздо – пара слів. За частиномовною належністю вершинного слова це СГ – субстантивне.

4.10.3. Єдиним похідним СГ з вершиною *мельхіор*- є прикметник I ступеня словотворення *мельхіоровий*, що утворився від повної іменникової основи *мельхіор*- за допомогою суфікса *-ов-* і виражає значення „стосунок до матеріалу, названого твірною основою”. СУМ фіксує ЛСВ „виготовлений із мельхіору” [211 IV: 671] десубстантива *мельхіоровий*, тобто іменниковий корінь умотивовано семантичними ознаками ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’. Мотиваційна ознака ‘колір’ (сема ‘блиск’) не реалізувалася в похідних дериватах аналізованого СГ.

СГ із словом-вершиною *мельхіор*- у сучасній українській мові становить відкриту мікросистему, репрезентовану словотвірною парою, похідний дериват якої актуалізує сему ‘сплав’ твірного.

Висновки до розділу IV

Отже, словотвірні гнізда з вершинами *мід’-*, *алюміній’-*, *нікел’-*, *цинк’-*, *олов’(-о)*, *свинець’-*, *бронз’(-а)*, *латун’-*, *хром’-*, *мельхіор’-* мають такі особливості:

- 1) на роль слова-вершини в аналізованих СГ обрано іменники, тому ці СГ є субстантивними;
- 2) похідні розташовані на чотирьох (СГ *цинк’-*, *свинець’-*), трьох (СГ *мід’-*, *нікел’-*, *бронз’(-а)*, *хром’-*), двох (СГ *алюміній’-*, *олов’(-о)*, *латун’-*) і одному (СГ *мельхіор’-*) ступенях деривації; за особливостями розташування похідних – ці СГ належать до віяльно-ланцюжкового та ланцюжкового структурних типів;
- 3) найбільше похідних містить I ступінь словотворення;
- 4) деривати утворено здебільшого суфіксальним способом та внаслідок осново- та словоскладання, меншою мірою – суфіксально-складним,

постфіксальним та за допомогою телескопії – отже, за способом творення похідних ці СГ – комбіновані;

5) найбільшу словотвірну активність виявляють деривати I ступеня похідності;

6) I та II ступені словотворення в СГ з коренями на позначення кольорових металів характеризується наявністю великої кількості композитних дериватів, зокрема термінів;

7) вершини СГ – іменники *мідь, алюміній, нікель, цинк, олово, свинець, бронза, латунь, хром, мельхіор* – у похідних різних ступенів словотворення не тільки реалізують свої ЛСВ, але, поповнюючись новими значеннями дериватів, розширюють свої семантичні межі;

8) семантична структура слів *мідь, алюміній, нікель, цинк, олово, свинець, бронза, латунь, хром, мельхіор* має нерозгалужену або ланцюжкову структуру, оскільки складається з ЛСВ₁ чи ЛСВ₁ та ЛСВ₂, що мотивується ЛСВ₁;

9) центром семантичної структури слів *цинк, свинець, мідь, нікель, хром, алюміній, олово* є семантична ознака ‘метал’, у межах якої реалізуються експліцитні семи ‘вироби’, ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’, ‘органіка’ (‘хімічний елемент’) та імпліцитні – ‘колір’, ‘якість’; диференційним компонентом значення слів *бронза, латунь, мельхіор* виступає сема ‘сплав’, у межах іменників *бронза, латунь* вона актуалізує ядерні семи ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’, ‘вироби’ та периферійні ‘колір’, ‘якість’, а семантичне поле лексеми *мельхіор* обмежено семами ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’;

10) найбільшу мотиваційну активність виявляють семи ‘метал’, ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’, ‘вироби’;

11) деривати СГ із коренями на позначення кольорових металів мають такі словотвірні значення: а) субстантивний блок: „предмет, виготовлений із матеріалу, який названий твірною основою”, „матеріал, до якого входить метал, названий твірною основою, як рівноправний елемент”, „сплав, складником якого є метал, названий твірною основою”, „особа за видом діяльності”, „носій ознаки, названої твірною основою”, „назва місця”, „опредметнена дія”, „абстрактна ознака”, „спеціально обладнане приміщення, у якому виробляють те, що назване основою твірного іменника”, „спеціально обладнане приміщення для зберігання того, що названо твірною основою”, „пристрій, призначений для перевезення того, що названо твірною основою”, збірне значення, значення одиницності, демінутивне значення, аугментативне значення; б) ад’єктивний блок: „який має стосунок до металу, названого твірною основою”, „який має стосунок до діяльності”, „який характеризується високим ступенем вияву ознаки, названої твірною основою”, „який входить до складу речовини як рівноправний елемент”, „який містить метал, названий твірною основою, як складник”, „стосується того, що названо твірною основою”, „подібний до металу, що названий твірною основою”, „наділений тим, що називають

твірні основи”, „призначений для того, хто названий твірною основою”, „призначений для виконання дії, що названа однією з твірних основ, над металом, що названий іншою”, „виготовлений із того, що називає твірна основа”; в) вербативний блок: „робити таким, як визначено твірною основою”, „робитися таким, як визначено твірною основою”, „діяти речовиною, яка названа основою твірного іменника”, „робити те, що називає твірний іменник”; г) адвербіальний блок: у структурі похідних прислівників виражаються транспозиційні словотвірні значення.

ВИСНОВКИ

Дослідження структурно-семантичної організації СГ із коренями на позначення металів у сучасній українській мові дало змогу зробити такі висновки та узагальнення:

Іменники, що належать до лексико-семантичної групи на позначення металів (сплавів) та виступають вершинами субстантивних СГ, у сучасній українській мові становлять порівняно невелику, але активно вживану групу слів, для якої характерні системні парадигматичні та синтагматичні відношення.

Синтагматичні відношення спільнокореневих слів СГ репрезентують словотвірні ланцюжки, що містять неоднакову кількість похідних (від двох до п'яти) спільної, значно частіше – різної частиномовної належності.

Парадигматичні відношення СГ представлені словотвірною парадигмою, що об'єднує неоднакову кількість похідних – від 1 до 81.

Спільнокореневі слова у складі СГ об'єднуються за лінією спорідненості (ланцюжки) і за ступенями спорідненості (віяла).

Спільність значень коренів слів, що виступають вершинами субстантивних СГ, зумовлюють подібність семантико-словотвірної організації цих СГ, що виявляється в подібності їхньої структури, тотожності словотворчих формантів, у наявності однакових лексико-семантичних розрядів похідних, що характеризуються спільними закономірностями формування семантичної структури дериватів.

До складу СГ із коренями на позначення металів уходить 988 дериватів, серед яких: прикметників – 654, іменників – 261, дієслів – 66, прислівників – 7.

Похідні субстантивних СГ розташовані на чотирьох (СГ *золот(-о)*, *срібл(-о)*, *заліз(-о)*, *мід'-*, *цинк-*, *свинець'-*), трьох (СГ *платин(-а)*, *стал'-*, *нікел'-*, *олов(-о)*, *бронз(-а)*, *хром-*) та двох (СГ *чавун-*, *алюміній-*, *латун'-*) ступенях словотворення. За особливостями розташування дериватів ці СГ належать переважно до віяльно-ланцюжкового структурного типу. Ланцюжкову побудову має лише одне СГ – з вершиною *мельхіор-*.

У СГ із коренями, що є назвами металів, налічується 160 словотвірних парадигм, із яких 72 утворено від іменників, 50 – від прикметників, 38 – від дієслів і 0 – від прислівників, що засвідчує різну активність лексико-граматичних розрядів слів у дериваційному процесі. Найбільший словотвірний потенціал мають іменники, від яких утворено 524 деривати. У системі досліджених субстантивних СГ не виявлено жодного твірного прислівника; непродуктивними у творенні похідних є постфіксальні дієслова недоконаного й доконаного видів.

Останні ступені похідності у структурі СГ представлені здебільшого деад'єктивами на *-ість*, демінутивними іменниками, девербативами на *-нн(-я)*, постфіксальними дієсловами та агентивними іменниками.

СГ із коренями на позначення металів, подібно до СГ з іншими коренями, мають велику кількість похідних на першому ступені деривації, проте в чотирьох СГ – більше дериватів на другому ступені словотворення пор.: СГ *срібл(-о)*: I – 28; II – 91; СГ *мід'-*: I – 14; II – 60; СГ *свинець'-*: I – 6; II – 33, СГ *бронз(-а)*: I – 6; II – 11, а в СГ *золот(-о)* на I та II ступенях словотворення кількість дериватів однакова: I – 57; II – 57. Це дає підстави стверджувати, що за однакових умов значну роль відіграють семантико-словотвірні ознаки твірних, а не тільки ступені похідності їхніх СГ.

Найвищий словотвірний потенціал в аналізованих СГ мають іменники, оскільки вони вступають у різноманітні словотвірні зв'язки, на основі яких утворюються похідні іменники, прикметники та дієслова.

У творенні іменників беруть участь 27 суфіксів, з-поміж яких продуктивними є *-ник*, *-ик*, *-льник*, *-к-*, *-н'-*, *-нн(-я)* / *-інн(-я)*, *-енн(-я)*, *-ість*, *-як*, *-ин-*, *-ар (-яр)*, *-ярн'-* і 1 префікс (*про-*).

Єдиним способом творення дієслів на I ступені похідності є суфіксація, на II – префіксація. Інші способи творення дієслів – малопродуктивні. Найпродуктивнішими є словотвірні типи з дієслівними

суфіксами *-ува-*, *-и-* та *-і-*. У віддієслівній деривації переважає префіксальний спосіб творення дериватів, унаслідок якого постали похідні II та III ступенів словотворення. Його репрезентують словотвірні типи з префіксами *в-*, *від-*, *ви-*, *за-*, *о-*, *об-*, *пере-*, *по-*, *роз-*. Постфікс *-ся* використано в 19 актах словотворення.

У прикметниковому словотворенні найпродуктивнішими є словотвірні типи із суфіксами *-льн-*, *-н-*, *-ов-*, *-ев-(-єв-)*, *-ськ-*, *-ав-(-яв-)*, *-ічн-*, *-ист-*, *-ян-*, *-аст-(-яст-)*, *-ен-*; до малопродуктивних належать словотвірні типи із суфіксами *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-* та ін.

Серед похідних СГ із коренями на позначення металів прислівники посідають останнє місце за кількістю, способом творення та участю формантів. Для них характерна однотипність словотвірної структури, оскільки вони утворюються від прикметникових основ за допомогою суфікса *-о*.

Кількісно велику та різноманітну за способом творення й частиномовною належністю групу дериватів становлять складні слова: 147 іменників, 572 прикметники, 1 дієслово. Крім відмінних, вони мають спільні риси: 1) корені слів на позначення металів переважно виступають як перший компонент складного слова; 2) за морфемною будовою становлять дво- чи трикомпонентні слова; 3) компонентами складних слів є здебільшого іменні частини мови. За способом творення композити поділяються на декілька груп: 1) утворені внаслідок осново- чи словоскладання; 2) утворені суфіксально-складним способом; 3) похідні слова, утворені від складних за допомогою суфіксів. Корені на позначення металів виявляють неоднакову словотвірну активність у творенні композитів: СГ *заліз-(-о)* має 105 складних слів, СГ *золот-(-о)* – 101, СГ *хром-* – 98, СГ *срібл-(-о)* – 84, СГ *алюміній-* – 65, СГ *мід'-* – 61, СГ *стал'-* – 50, СГ *свинець'-* – 33, СГ *нікел'-* – 27, СГ *цинк-* – 26, СГ *олов-(-о)* – 18, СГ *платин-(-а)* – 16, СГ *чавун-* – 14, СГ *бронз-(-а)* – 9, СГ *латун'-* – 1. Не зафіксовано композитів у складі СГ *мельхіор-*.

У творенні похідних одиниць, належних до СГ із коренями на позначення металів, у сучасній українській мові використано такі морфонологічні явища: 1) морфемне усічення твірних дієслівних (інфінітивних) основ; 2) різні чергування приголосних фонем, зокрема чергування за твердістю-м'якістю, задньоязикових із шиплячими /ж/, /ч/, /ш/, задньоязикових із /з/, /ц'/, /с/, чергування /т/ > /ч/ та ін.; 3) чергування голосних фонем: /о/ > /і/, /у/ > /о/ та ін.; 4) накладання морфем; 5) спрощення в групах приголосних тощо.

Семантична структура слів із коренями на позначення металів має віяльно-ланцюжкову (*золото*), віяльну (*срібло*, *мідь*, *бронза*, *хром*), нерозгалужену ланцюжкову (*залізо*, *сталь*, *чавун*, *олово*, *свинець*) будову; решта вершинних іменників (*платина*, *алюміній*, *нікель*, *цинк*, *латунь*, *мельхіор*) є моносемантами.

Усі значення похідного слова (навіть і нові ЛСВ) обов'язково зберігають семи, успадковані від твірного слова, хоч зв'язок цей може бути й прихованим. Залежно від умов формування семантики похідних, типів семантичних відношень між твірними й похідними основами деривати досліджуваних СГ належать до двох груп: 1) деривати, що пов'язані з твірними всіма своїми значеннями; 2) деривати, які частково репрезентують ЛСВ твірних.

Дефініційний аналіз лексем із коренями – назвами металів дав змогу виокремити такі семантичні ознаки: категорійну – 'предметність', загальну – 'речовина', головну – 'метал', на підставі якої іменники, що є вершинами СГ, уходять до лексико-семантичної групи назв металів (сплавів). Інтегральними, ядерними ознаками цієї групи є 'хімічний елемент' ('органіка'), 'ступінь корозійної стійкості', 'придатний до оброблення', 'колір', а периферійними компонентами значень виступають семи 'вироби', 'якість', 'зброя', 'гроші', 'багатство, розкіш', 'блиск', 'шовкові нитки', 'сивина', 'голос', 'звук', що й визначає їхнє місце в семантичній структурі похідних слів.

Похідні іменники СГ із коренями – назвами металів виражають такі словотвірні значення: 1) „предмет, виготовлений із металу, названого твірною основою”; 2) „особа за видом діяльності”; 3) „той, хто покриває металом що-небудь”; 4) „матеріал (речовина, мінерал), до складу якого входить метал, названий твірною основою, як рівноправний елемент”; 5) „сплав, складником якого є метал, названий твірною основою”; 6) „мікроорганізм, що діє на метал, названий одним із компонентів твірної основи”; 7) „носій ознаки, що названа твірною основою”; 8) „назва місця”; 9) „спеціально обладнане приміщення, у якому виробляють те, що назване основою твірного іменника”; 10) „спеціально обладнане приміщення для зберігання того, що названо твірною основою”; 11) „пристрій, призначений для перевезення того, що названо твірною основою”; 12) „опредметнена дія”; 13) „абстрактна ознака”; 14) збірне значення; 15) значення одиничності; 16) демінутивне значення; 17) аугментативне значення.

Деривати, що формують ад'єктивний блок СГ із коренями на позначення металів, є виразниками таких словотвірних значень: 1) „який має стосунок до металу, названого твірною основою”; 2) „призначений для покриття металом”; 3) „подібний за кольором, блиском до металу”; 4) „неповний, частковий вияв ознаки”; 5) „наділений ознакою, названою твірною основою”; 6) „такий, що містить метал як рівноправний елемент речовини”; 7) „який містить метал як основний елемент речовини”; 8) „який має стосунок до діяльності”; 9) „який характеризується високим ступенем вияву ознаки, названої твірною основою”; 10) „який містить метал, названий твірною основою, як складник”; 11) „який стосується того, що названо твірною основою”; 12) „подібний до металу, названого твірною основою”; 13) „призначений для того, хто названий твірною основою”; 14) „призначений для виконання дії, яка названа однією твірною основою,

над металом, що названий іншою твірною основою”; 15) „виготовлений із того, що називає твірна основа”; 16) „який виражає ознаку предмета за дією”.

Дієслівний блок СГ із коренями, що є назвами металів, формують похідні з такими словотвірними значеннями: 1) „діяти металом (речовиною), названим твірною основою”; 2) „надавати чому-небудь кольору металу, який названий твірною основою”; 3) „починати діяти тим, що називає твірна основа”; 4) „виділятися на тлі кольором металу, який називає твірна основа”; 5) „виділятися з-поміж чогось металевим кольором”; 6) „робити таким, як визначено твірною основою”; 7) „робитися таким, як визначено твірною основою”; 8) „робити те, що називає твірний іменник”.

Похідні прислівники з коренями – назвами металів виражають транспозиційні словотвірні значення.

СГ із коренями на позначення металів становлять відкриту мікросистему в загальній словотвірній системі української мови, усі елементи якої перебувають у взаємозв’язку та взаємодії. Вони репрезентують словотвірний потенціал однієї з лексико-семантичних груп сучасної української мови і відкривають перспективи у можливому творенні нових слів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

І. ТЕОРЕТИЧНІ РОБОТИ

1. Азарова Л.Є. Складні слова в українській мові: Структура, семантика, концепція „золотої” пропорції / М-во освіти і науки України. Вінницький держ. техн. ун-т. – Вінниця: Універсум-Вінниця, 2000. – 222 с.
2. Альтман И.В. Особенности отглагольных гнёзд в русском языке // Проблемы структурной лингвистики 1971. – М.: Наука, 1972. – С.245-257.
3. Альтман И.В. Отглагольные гнёзда. Типология и семантика. 1 // Проблемы структурной лингвистики 1979. - М.: Наука, 1981. – С.54-60.

4. Арнольд И.В. Потенциальные и скрытые семы и их активизация в английском художественном тексте // Иностранный язык в школе. – 1979. – № 5. – С. 10-14.
5. Арутюнова П.Д. Очерки по словообразованию в современном испанском языке. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 81-82.
6. Ахманова О.С. „Эквиваленты слов” и их классификация в современном английском языке // Доклады и сообщения филологического факультета МГУ. – М.: МГУ, 1948. – Вып. 6. – С. 5.
7. Бабич С.Г. Распределение производных слов внутри и за пределами лексико-семантического поля // Русское языкознание. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1988. – Вып. 17. – С. 95 – 101.
8. Бабич С.Г. Семантико-деривационные отношения в словообразовательных гнёздах русских имён существительных: (Лексико-семантическое поле "погода"): Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / Киев. гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко. – К., 1988. – 18 с.
9. Бакина М.А. Имена прилагательные как производящие основы современного словообразования // Развитие словообразования современного русского языка. – М.: Наука, 1966. – С.55-73.
10. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
11. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наукова думка, 1987. – 211 с.
12. Белокриницкая С.С. Классификация словообразовательных гнёзд от непроеизводных существительных в русском языке // Проблемы структурной лингвистики 1971. – М.: Наука, 1972. – С.258-265.
13. Белокриницкая С.С. Типология словообразовательных гнёзд, порождаемых от существительного // Проблемы структуры слова и предложения. – Пермь, 1974. – С.44-48.
14. Березенко В.В. Відадвербіальне словотворче гніздо: структура, семантика, потенціал: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.02 / Запорізьк. держ. ун-т. – Запоріжжя, 1996. – 26 с.
15. Богородицкий В.А. Очерки по языкознанию и русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1939. – С. 162.
16. Бондарко А.В. К теории функциональной грамматики // Проблемы функциональной грамматики. – М., 1985. – С.16.
17. Борисова Л.П. Развитие словообразовательных гнезд с синонимичными исходными словами (на материале гнезд с вершинами *питать* и *кормить*): Дис. ... канд. филол. наук. – Донецк, 1989. – 246 с.
18. Бочкарёва Г.А. Структура субстантивных корневых гнёзд // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С. 35 – 38.
19. Боюн А.М. Иерархия семантической структуры вершины словообразовательного гнезда (на материале СГ со словом-вершиной вода): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – К., 1996. – 317 с.
20. Будагов Р.А. Слово и его значение. – Ленинград: ЛГУ, 1947. – С. 23-41.

21. Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір: Навч. посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 184 с.
22. Валюх З.О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові: Монографія. – Київ – Полтава: АСМІ, 2005. – 356 с.
23. Василевич А.Я. Словообразовательные гнезда корней слов со значением мышления в современном украинском языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 – Запорожье, 1984. – 201 с.
24. Василевич Г.Я. Словотвірне гніздо кореня *-дум-* у сучасній українській літературній мові // Питання словотвору. – К., 1979. – С.96-101.
25. Василевская Е.А. Словосложение в русском языке: Очерки и наблюдения. – М.: Учпедгиз, 1962. – 132 с.
26. Васильев Л.М. Достоинства и недостатки компонентного анализа в семантических исследованиях // Исследования по семантике. – Уфа, 1984. – С. 3-8.
27. Васильев Л.М. О природе значения и типах языковой информации // Исследования по семантике. – Уфа, 1979. – С. 18-23.
28. Верещака В.І. Семантико-словотвірна структура гнізда кореня іменника *короб-* у сучасній українській мові // Дослідження з словотвору та лексикології. – К.: Вища шк., 1985. – С. 10 – 14.
29. Верещака В.И. Словообразовательные поля корней с полногласным сочетанием *-оро-* в современном украинском языке: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Ужгород, 1978. – 24 с.
30. Вільчинська Т.П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: Дис. ... канд. филол. наук:10.02.02. – Тернопіль, 1996. – 177 с.
31. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.: Наука, 1972. – С. 18.
32. Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию // Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1959. – С.419-443.
33. Височина В.А. Про словотвір іменників від німецьких запозичень в українській мові // Дослідження з граматичної будови української мови: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 1988. – С.16-18.
34. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / За ред. І.Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.
35. Вихованець І.Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжривневі? // Актуальні проблеми українського словотвору / За ред. Василя Грещука. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 13 – 18.
36. Возний Т.М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською. – Львів: Вища школа, 1981. – 186с.
37. Гак В.Г. Сопоставительная типология французского и русского литературного языка. – Л.: Просвещение, 1977. – 300 с.
38. Гинзбург Е.А., Клобукова Л.П. Исследование взаимодействия словообразовательных и лексических систем сквозь призму словообразовательных парадигм // Особенности словообразования в

- терминосистемах и в литературной норме. – Владивосток: Дальневост. гос. ун-т, 1983. – С. 162 – 171.
39. Гинзбург Е.Л. Исследование гнезд сложных слов в русском языке на базе аппликативной модели: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1967. – С. 5.
40. Гинзбург Е.Л. Исследование структуры словообразовательных гнезд // Проблемы структурной лингвистики, 1972. – М.: Наука, 1973. – С.146-226.
41. Гинзбург Е.Л. Проблемы теории СГ // Словообразование и формообразование: Тезисы докладов научной конференции МГПИИЯ им. М. Горького. – М., 1979. – С.27-29.
42. Гинзбург Е.Л. Типология гнезд и соотношение категорий производных // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С.24-39.
43. Гинзбург Е.А. Словообразование и синтаксис. – М.: Наука, 1979. – 264с.
44. Глинка Н.Л. Общая химия / Под. ред. В.А. Рабиновича. – Ленинград: Химия, 1979. – 720 с.
45. Головин В.Г. Иерархия комплексных единиц СГ // Актуальные проблемы русского словообразования: Сб. научн. ст. / Самарканд. гос. пед. ин-т. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С.213-216.
46. Голянич М.І. Про одне словотвірне поле віддієслівних іменників на *-ни-а, -енн-а* // Українське мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 76-83.
47. Голянич М.И. Словообразовательные поля корней со значением говорения в современном украинском языке: Дис. ... канд. филол. наук. – К., 1979. – 242 с.
48. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – 191 с.
49. Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника) // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С. 22 – 28.
50. Городенська К.Г. Синтаксичні засади категорійного словотвору // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Зб. наук. праць. Серія: Філологія. – Вінниця. – 2000. – Вип. 2. – С. 6 – 9.
51. Городенська К.Г. Структура складних іменників у контексті синтаксичного синтезу // Мовознавство. – 1988. – № 3. – С. 27-34.
52. Городенська К.Г. Явища синтаксичної деривації // Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 152 – 212.
53. Горпинич В.О. Семантичний взаємозв'язок мотивованого і мотивуючого в процесі словотворення // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 46 – 56.
54. Горпинич В.О. Словотворення і словотвір української мови. – К.: КДП, 1995. – С. 58.
55. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. – К.: Вища шк., 1999. – 207 с.

56. Григорьева О.А. Семантическая структура терминов коррозии и защиты металлов в современном русском языке: Диссерт. ... канд. филол. наук. – К., 1989. – 208 с.
57. Грищенко А.П. Морфемна структура прикметника української мови (суфіксальний словотвір) // Морфологічна будова сучасної української мови. – К., 1975. – С. 96-140.
58. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. – К.: Наук. думка, 1978. – 207 с.
59. Грещук В.В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 21 – 27.
60. Грещук В.В. Типологія відприкметникового словотвору в сучасній українській мові: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.02 / АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 1993. – 36 с.
61. Грещук В.В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.
62. Дащенко О.И., Зверев А.Д. О сопоставлении комплексных единиц словообразования: Сб. научн. тр. / Самарканд. гос. пед. ин-т им. С.Айни. – Ташкент, 1985. – С.47-53.
63. Дорошевский В. Элементы лексикологии и семиотики. – М.: ,1973. – 286 с.
64. Егоров Г.Г. Значение производного слова и семантика словообразовательного гнезда // Словообразовательные единицы – их семантика и взаимодействие: Сб. научн. тр. – Душанбе, 1986. – С.14-18
65. Ермакова О.П. Соотношение формальной и смысловой членимости многозначных производных слов на уровне разных значений (к проблеме составления толкового гнездового словаря) // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы докладов и краткие сообщения III Республ. научн. конференции, 21-23 сент. 1978. – Ташкент, 1978. – С.26-29.
66. Зализняк А.М. Структурно-семантический анализ СГ *бить*: Дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1981. – 195 с.
67. Зверев А.Д. Выражение направления производности в русском языке // Актуальные проблемы русского словообразования, I: Материалы респуб. научн. конференции, 12-15 сент. 1972. – Самарканд, 1972. – С. 72-80.
68. Зверев А.Д., Дащенко О.И. О словообразовательных парадигмах в русском языке // Актуальные проблемы русского словообразования: Сб. научн. ст. – Ташкент, 1982. – С. 106.
69. Зверев А.Д. Ещё о семантической и структурной производности слов // Актуальные проблемы русского словообразования, II: Научн. тр. – Ташкент, 1976. – Т.174. – С.203-206.
70. Зверев А.Д. Семантическая структура сложных слов в русском языке // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Тезисы докладов II республиканской конференции, 25-26 сент. 1986, ч. I. – Гродно, 1986. – С.42.

71. Зверев А.Д. Семантический и формальный показатели производных слов // Актуальные проблемы русского словообразования, I: Уч. записки / Ташкент, гос. пед. ин-т им. Низами. – 1975. – № 143. – С.14-20.
72. Зверев А.Д. Словообразование в современных восточнославянских языках. – М.: Высшая школа, 1981. – 205 с.
73. Зверев А.Д. Словообразование прилагательных в современном русском языке (в сопоставлении с украинским и белорусским): Дис. ... докт. филол. наук. – К., 1978.
74. Земская Е.А. О парадигматических отношениях в словообразовании // Русский язык: Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения – I-VIII. – М.: Наука, 1978. – С.63-77.
75. Земская Е.А., Калниязов М.У. Соотношение типовых и конкретных словообразовательных парадигм // Актуальные проблемы русского словообразования: Сб. научн. ст. / Самарканд. гос. пед. ин-т им. С. Айни. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С.9-13.
76. Земская Е.А., Кубрякова Е.С. Проблемы словообразования на современном этапе (в связи с XII Международным конгрессом лингвистов) // Вопросы языкознания. – 1978. – № 6. – С.112-123.
77. Земская Е.А. Понятие производности, оформленности и членимости основ // Развитие словообразования соврем. рус. языка. – М.: Наука, 1966. – С.3-12.
78. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М.: Наука, 1992. – 220 с.
79. Земская Е.А. Современный русский язык: Словообразование. – М.: Просвещение, 1973. – С.64-186.
80. Земская Е.А. Структура именных и глагольных словообразовательных парадигм в русском языке // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент, 1982. – С.14-17.
81. Зуева М.Ю. Морфонология СГ // Актуальные проблемы русского словообразования: Сб. научн. ст. / Самарканд. гос. пед. ин-т им. С. Айни. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С.201-207.
82. Иванова Т.Ф. Типы мотивационных отношений в лексемно-словообразовательном гнезде // Актуальные проблемы русского словообразования, I: Уч. записки / Ташкент, гос. пед. ин-т им. Низами. – 1975. – № 143. – С.355-360.
83. Иофик Е.Я. О некоторых направлениях в изучении словообразовательных гнёзд слов // Словообразование и его место в курсе обучения иностранным языкам. – Владивосток: ДВГУ. – 1975. – Вып. 2. – С.8-12.
84. Карпухина Т.П. Динамика словообразовательного гнезда // Сб. научн. тр. // Моск. пед. ин-т ин. яз. – 1983. – Вып. 22. – С.181-192.
85. Кеворкова З.Г. О степени семантической связанности между членами СГ // Русский язык в школе. – 1979. – № 6. – С.76-80.

86. Кеворкова З.Г. Словообразовательное гнездо как лексическая микросистема // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы докладов и краткие сообщения III Республ. научн. конференции, 21-23 сент. 1978. – Ташкент, 1978. – С.226-229.
87. Ким О.М. К изучению семантической структуры СГ // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы V республиканской научно-теоретической конференции, ч. I (11-13 сент. 1987) / Самарканд. ГПИ им. С. Айни. – Самарканд, 1987. – С.76-78.
88. Клименко Н.Ф. Глибина слова сучасної української літературної мови // Структурні рівні мови і методи їх дослідження. – К.: Наук. думка, 1972. – С.23-29.
89. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. – К., 1998. – 161 с.
90. Клименко Н.Ф. Морфологічна будова композитів // Морфологічна будова сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1975. – С.5-34.
91. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови. – К.: ІЗМН, 1998. – 182 с.
92. Клименко Н.Ф. Складні слова та проблеми їх гніздування // Українське мовознавство. – 1982. – Вип. 10. – С.66-73.
93. Клименко Н.Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1984. – 252 с.
94. Клобукова Л.П. Словообразовательное гнездо и словообразовательная парадигма // Русский язык в школе. – 1983. – № 5. – С.79-82.
95. Клобукова Л.П. Структура словообразовательной парадигмы русских имён прилагательных: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1982. – 21 с.
96. Ковалик І.І. Вчення про словотвір. – Львів: ЛДУ, 1958. – С. 17.
97. Ковалик І.І. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 38-40.
98. Ковалик І.І. Діалектичний характер словотвірної структури похідного слова // Питання словотвору. – К., 1979. – С. 20-26.
99. Ковалик І.І. Назви місця в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами (Словотвір) // Слов'янське мовознавство: Зб. статей. – К.: АН УРСР, 1958. – С. 5-37.
100. Ковалик І.І. Про лінгвальні категоріальні значення, їх властивості і види // Дослідження з словотвору та лексикології. – К., 1985. – С. 5-15.
101. Ковалик І.І. Про основну мовну одиницю словотвірного рівня // Українське мовознавство, 1976. – Вип. 4. – С. 28-32.
102. Ковалик І.І. Семантична будова слова в сфері мови та мовлення // Студії з мовознавства. – К., 1975. – С. 17-20.
103. Коржик Л.І. Структурно-семантична типологія відприкметникових словотвірних ланцюжків у сучасній українській мові: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. – Івано-Франківськ, 1999. – 23 с.

104. Кравченко М.В. Внутрішні процеси словотворення (Деякі закономірності словотворення зменшено-емоційних іменників) // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 8. – С. 39-44.
105. Кретов А.А. Компонентный анализ и отношения производности между лексико-семантическими вариантами // Лексические и грамматические компоненты в семантике языкового знака. – Воронеж, 1983. – С.61-65.
106. Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа (на материале германских языков). – М.: Наука, 1974. – С. 182.
107. Кубрякова Е.С. Производные как особая единица системы языка // Теория языка: Англистика. Кельтология. – М.: Наука, 1976. – С. 76-83.
108. Кубрякова Е.С. Семантика производного слова // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С.81-155.
109. Кубрякова Е.С., Соболева П.А. О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С.5-23.
110. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С.222-303.
111. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 199 с.
112. Кузнецов А.М. Структурно-семантические параметры в лексике: На материале английского языка. – М.: Наука, 1980. – 159 с.
113. Кузнецова О.А. Структурная типология словообразовательных гнёзд в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. / Моск. гос. пед. ин-т ин. яз. им. М. Тореца. – М., 1989. – 22 с.
114. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая // Очерки по лингвистике. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
115. Лагутова Е.Н. Словообразовательные гнёзда имён существительных // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С.168-171.
116. Лесюк Н.П. Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке: Дис. ... канд. филол. наук. – К.: КГПИ, 1982. – 300 с.
117. Лисицына Е.Н. Анализ словообразовательных гнёзд с точки зрения их сложности и глубины // Актуальные проблемы русского словообразования: Сб. научн. тр. / Самарканд. гос. пед. ин-т им. С.Айни . – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С.126-131.
118. Лопатин В.В. Словообразование как объект грамматического описания (концепция и методы) // Грамматическое описание славянских языков. – М.: Наука, 1974. – С. 47 – 60.
119. Лопатин В.В., Улуханов И.С. О принципах словообразовательного анализа и классификации морфов // Русский язык в национальной школе. – 1969. – № 5. – С. 12-13.
120. Лось И.Л. Сложные слова в польском языке. – СПб, 1901. – 141 с.

121. Лукашанец А.А. Словообразовательное гнездо и способы его описания // Актуальные проблемы русского словообразования: Материалы III республиканской научной конференции, ч. II. – Ташкент: Укитувчи, 1980. – С. 275-279.
122. Лыков А.Г. Разграничение словообразовательного гнезда и словообразовательной парадигмы // Актуальные проблемы русского словообразования: Сб. научн. ст. – Ташкент, 1982. – С. 34-36.
123. Малеева М.С. Типы СГ по соотношению в них канонической и неологической лексики // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы V республиканской научн.-теорет. конф., Ч. I (11-13 сентября 1987 г.) / Самарканд. гос. пед. ин-т им. С. Айни. – Самарканд, 1987. – С. 379-382.
124. Манучарян Р.С. Некоторые вопросы сопоставления словообразовательных категорий (на материале русского и армянского языков) // Вопросы семантики: Тезисы докладов. – М.: Ин-т востоковедения АН СССР, 1971. – С. 121-123.
125. Манучарян Р.С. Словообразовательно-семантическая парадигма // Сб. научн. тр. / Моск. пед. ин-т ин. яз. – 1980. – Вып. 164. – С. 54-60.
126. Манучарян Р.С. Словообразовательная парадигма и сопоставительно-типологический аспект словообразования // Русский язык: Вопросы теории и методики. – Ереван, 1983. – С. 5-15.
127. Манучарян Р.С. Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках. – Ереван: Луйс, 1981. – 314 с.
128. Мигирин Н.И. Использование понятий „внутренняя форма” и „словообразовательная парадигма” при описании деривационной системы русского языка // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках. – Гродно, 1982. – Ч. 1. – С. 92-94.
129. Моисеев А.И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке: Учебное пособие. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 207 с.
130. Моисеев А.И. Словообразовательная цепь как разновидность словообразовательной парадигмы // Русская словообразовательная синтагматика и парадигматика: Сб. научн. тр. – Краснодар, 1991. – С. 84-91.
131. Моисеев А.И. Типы словообразовательных гнёзд // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы V республ. научно-теоретической конференции, ч. I (11-13 сент. 1987 г.) – Самарканд: Самарканд. ГПИ им. С. Айни, 1987. – С. 282-285.
132. Морозова Т.С. Структура словообразовательных парадигм и ступенчатый характер русского словообразования // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1981. – С. 162-174.
133. Мурзіна Л.А. Словотвірна категорія інструментальності у її зв'язках із синтаксичною структурою мови // Мовознавство. – 1996. – № 2-3. – С. 64-67.

134. Мурясов Р.З. К теории парадигматики в лингвистике // Вопросы языкознания. – 1980. – № 6. – С. 121.
135. Найденко Л.І. Типи складних слів у фізичній термінології // Питання граматичної будови української мови: Тематичний зб. наук. праць. – К.: КДПІ, 1979. – С. 50-57.
136. Нешименко Г.П. Словообразовательные цепочки и парадигмы и их роль при изучении закономерностей словообразования // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы V республ. научно-теоретической конференции, ч. I (11-13 сент. 1987 г.) / Самарканд. ГПИ им. С. Айни. – Самарканд, 1987. – С.225-227.
137. Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
138. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників. – Херсон: Айлант, 2001. – 240 с.
139. Плужникова Т.И. Типология гнезд и семантическая структура производных от названий времен года в современном русском языке: Дис. ... канд. филол. наук. – К.: КГПИ, 1989. – 270 с.
140. Плужникова Т.И. Типология комплексных единиц словообразования: матричное словообразовательное гнездо // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць. – К.: НПУ, 2000. – С. 56-60.
141. Плющ М.Я. Тенденції розвитку словотвірних типів віддієслівних іменників з узагальненим значенням дії в українській мові // Тези доповідей та повідомлень міжвуз. респуб. конф. з питань східнослов'янського іменного словотвору (Запоріжжя, 1974). – К., 1974. – С. 39-40.
142. Пугачёв И.А. Структура словообразовательной парадигмы названий лиц в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. / Ун-т дружбы народов им. П.Лумумбы. – М., 1987. – 16 с.
143. Рижикова С.Ю. Агентивні іменники чоловічого роду від англійських запозичень в українській мові // Дослідження з граматичної будови української мови: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 1988. – С.23-28.
144. Русская грамматика, ч. I. – М.: Наука, 1980.
145. Русская грамматика / Ред. кол.: Н.Ю. Шведова и др.: В 2-х тт. – М.: Наука, 1980.
146. Семерикова З.В. О совокупной семантике словообразовательного гнезда // Сб. научн. тр. / Московск. пед. ин-т ин. яз. – 1980. – Вып. 160. – С.210-219.
147. Склад і структура термінологічної лексики української мови / М.Т. Богуцька, А.В. Крижанівська, В.С. Марченко та ін. – К.: Наук. думка, 1984. – 194 с.
148. Словотвір сучасної української літературної мови / АН Україн. РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1979. – 408 с.
149. Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – 204 с.

150. Соболева П.А. Аппликативная грамматика и моделирование словообразования: Дис. ... докт. филол. наук. – М., 1969. – 387 с.
151. Соболева П.А. Исследование словообразовательной системы на основе аппликативной порождающей модели: Ученые записки Тартуского университета: Вып. 228. – Тарту, 1969. – С. 157-171.
152. Соболева П.А. Компонентный анализ значений глагола на основе словообразовательного признака // Проблемы структурной лингвистики, 1971. – М., 1972. – С.165-212.
153. Соболева П.А. О смысловой структуре производного // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы докладов и краткие сообщения III Республ. научн. конференции, 21-23 сент. 1978. – Ташкент, 1978. – С.22-26.
154. Соболева П.А. Структура словообразовательного значения // Проблемы структурной лингвистики. 1980. – М., 1982. – С. 119.
155. Современный русский язык / Под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Высшая школа, 1989. – 799 с.
156. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 2003. – 285 с.
157. Соколова С.О. Словотвірна мотивація в колі суміжних явищ // Мовознавство. – 2004. – № 1. – С. 62 – 68.
158. Стеценко П.В., Яцкевич Л.Г. О формальной и семантической структуре частных парадигм в морфологии и словообразовании // Актуальные проблемы русского словообразования: Сб. научн. ст. – Ташкент, 1982. – С.75.
159. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища шк., 1997. – 493 с.
160. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – 414 с.
161. Тихонов А.Н. Гнездо однокоренных слов как многоуровневая единица языка // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы V республиканской научно-теоретической конференции, ч. I (11-13 сент. 1987) / Самарканд. ГПИ им. С. Айни. – Самарканд, 1987. – С.3-8.
162. Тихонов А.Н. Гнездовой толковый словарь русского языка // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы докладов и краткие сообщения III Республ. научн. конференции, 21-23 сент. 1978. – Ташкент, 1978. – С.6-11.
163. Тихонов А.Н. О семантической соотносительности производящих и производных основ // Вопросы языкознания. – 1967. – № 1. – С.112-120.
164. Тихонов А.Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка. Курс лекций. – Самарканд: Самарканд. гос. ун-т им. Алишера Навои, 1971. – 387 с.

165. Тихонов А.Н. Семантические связи слов в словообразовательном гнезде // Труды / СамГУ. – 197/б. – Новая серия. – Вып. 209. – С.279-280
166. Тихонов А.Н. Синхрония и диахрония в словообразовании // Актуальные проблемы русского словообразования: Материалы республ. научной конференции 12-15 сентября 1972. – Самарканд: Самарканд. гос. ун-т. – 1972. – Ч. 2. – С.351-378.
167. Тихонов А.Н. Словообразовательная мотивированность однокоренных слов // Русская словообразовательная синтагматика и парадигматика. – Краснодар: Изд-во Краснодар. ун-та, 1991. – С.110-121.
168. Тихонов А.Н. Словообразовательные и корневые гнёзда слов// Восточнославянское и общее языкознание. – М.: Наука, 1978. – С.270-274.
169. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х тт. – М.: Русский язык, 1985. – Т.1. – С. 36-50.
170. Тихонов А.Н. Формально-семантические отношения в словообразовательном гнезде: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – М., 1974. – 35 с.
171. Тышківська Н.Я. Семантико-словообразовательна структура гнѐзд слів со значенням чуттів в сучасній українській мові: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – К., 1987. – 217 с.
172. Украинская грамматика / Русановский В.М., Жовтобрюх М.А., Городенская Е.Г., Грищенко А.А. – К.: Наук. думка, 1986. – 360 с.
173. Улуханов И.С. О семантической классификации мотивированных слов // Актуальные проблемы русского словообразования, ч. I: Уч. записки / Ташкент. гос. пед. ин-т, 1975. – Т. № 143. – С.72-79.
174. Уфимцева А.А. Лексическое значение: Принципы семиологического описания лексики. – М.: Наука, 1986. – 240 с.
175. Фердинанд де Соссюр. Курс общей лингвистики // Фердинанд де Соссюр. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С. 221.
176. Чинчлей Т.С. Словообразовательное и деривационное гнезда // Актуальные проблемы русского словообразования: Сб. научн. ст. – Ташкент, 1982. – С. 45.
177. Чурсіна Л.В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові: Дис. ... канд. филол. наук. – Харків: Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 1998. – 307 с.
178. Шарофиддинов К.Ш. Проблемы типологии словообразовательных гнёзд // Русский язык в школе. – 1979. – № 6. – С.70-76.
179. Шеляховская Л.А. Имя существительное в системе словообразовательных гнёзд современного русского языка // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы докладов и краткие сообщения III Республ. научн. конференции, 21-23 сент. 1978. – Ташкент, 1978. – С.109-112.

180. Шеляховская Л.А. Типология словообразовательных гнёзд и её связь с системными единицами лексики // Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы V республиканской научно-теоретической конференции, ч. I (11-13 сент. 1987) / Самарканд. ГПИ им. С. Айни. – Самарканд, 1987. – С.212-215.
181. Ширина Л.И. Словообразовательные гнёзда как ЛСГ // Актуальные проблемы лексикологии: Тезисы докладов и сообщений Всесоюзной научной конференции, 17-20 июня 1970. – Минск: Изд-во БГУ, 1970. – С.219-220.
182. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М.: Наука, 1973. – 279 с.
183. Штерн И.Б. Об одной трактовке анализа морфемной структуры гнезда в связи с построением грамматики синтеза гнёзд // Актуальные проблемы русского словообразования: Материалы республ. научной конференции 12-15 сентября 1972. – Самарканд: Самарканд. гос. ун-т. – 1972. – С.253-259.
184. Штерн И.Б. Структура суффиксального гнезда (на материале русского языка): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Харьков, 1971. – 480 с.
185. Юрчук Л.А. Питання суфіксального словотворення дієслів у сучасній українській мові. – К.: АН УРСР, 1959. – 100 с.
186. Юсупова Н.Г. Комплексные единицы словообразования // Русский язык в национальной школе. – 1980. – № 6. – С.74-77.
187. Яковлев Б.Н. Деривационно-семантический анализ имён существительных со значением места в русском языке: Дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1980. – 178 с.
188. Янко-Триницкая Н.А. Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах // Развитие современного русского языка. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – С. 83-98.
189. Янко-Триницкая Н.А. Наименование лиц женского пола существительными женского и мужского рода // Развитие словообразования современного русского языка. – М.: Наука, 1966. – С. 167-210.
190. Янценецкая М.Н. Семантические вопросы теории словообразования. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1979. – 242 с.
191. Яцимирский Б.М. Развитие способов сложения в русском языке советской эпохи // Ученые записки Ивановского пединститута. Филологические науки. – Т.6. – 1954. – С. 22.
192. Brodowska-Honowska M. Zarys klasyfikacji polskich dezywotów. – Warszawa: PAN, 1967. – 99 s.
193. Buzássyová K. Semantická štruktúra slovenských deverbativ. – Bratislava, 1974. – 236 s.
194. Dokulil M. Tvoření slov v češtině. Teorie odvozování slov. – Praha: Nakladatelství československé Akademie věd., 1962. – Sv. 1 – 263 s.

195. Lehrer A. Semantic fields and lexical structure. – Amsterdam, 1974.
 196. Puzynina J. Transpozycja, mutacja, modyfikacja // Poradnik językowy. – 1978. – № 5. – S. 193-199.

II. СЛОВНИКИ ТА ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

197. Биологический энциклопедический словарь. – М.: , 1989. – С. 214.
 198. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1440 с.
 199. Головащук С.І. Словник-довідник з правопису та слововживання / За ред. В.М. Русанівського. – К.: Наук. думка, 1989.
 200. Етимологічний словник української мови: У 7-ми тт. – К.: Наук. думка, 1983 – 1989.
 201. Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями. – К.: Укр. енциклопедія, 2002. – 912 с.
 202. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х тт. – К.: Аконтіт, 1998.
 203. Орфографічний словник української мови. – К.: Довіра, 1999.
 204. Полюга Л.М. Морфемний словник. – К.: Рад. шк., 1983.
 205. Російсько-український словник наукової термінології: У 3-х тт. – К.: Наук. думка, 1994 – 1998.
 206. Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник. – К.: Рад. шк., 1985.
 207. Словарь української мови: У 4-х тт. / За ред. Б. Грінченка. – К.: Довіра: Рідна мова, 1997.
 208. Словник іншомовних слів / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
 209. Словник мови творів Шевченка: У 2-х тт. – К.: Наук. думка, 1964.
 210. Словник труднощів української мови / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Рад. шк., 1989.
 211. Словник української мови: В 11-ти тт. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
 212. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х тт. – М.: Русский язык, 1990.
 213. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
 214. Українсько-російський словник: В 6-ти тт. – К.: Наук. думка, 1953 – 1963.
 215. Український радянський енциклопедичний словник: У 3-х тт. – К.: Головна редакція УРЕ, 1986-1987.
 216. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х тт.: пер. с нем. О.Н. Трубачева / Под ред. и с предисл. Б.А. Ларина. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986-1987.
 217. Шевчук С.В. Орфографічний словник: Разом, окремо, через дефіс: 32 000 слів. – К.: А.С.К., 2006. – 416 с.
 218. Шкільний словотвірний словник сучасної української мови: 15600 слів у складі 127 гнізд / Уклад.: Н.Ф. Клименко та ін. – К.: Наук. думка,

2005. – 264 с.

219. Яценко І.Т. Морфемний аналіз. Словник-довідник: У 2-х тт. – К.: Вища шк., 1981.

Д О Д А Т К И

Короткі зауваги до побудови СГ із коренями на позначення металів

1. Похідні одиниці в СГ розташовані за ступенями деривації: I, II, III, IV.
2. Слова в СГ подано в орфографічному, а не фонемному записі. До нього залучено додатковий символ **j** для позначення йотації на стиках морфем: олов**j-ан-ий**, залізо/кам**j-ан-ий**, платино/роді**j-ев-ий**.
3. У словах – вершинах СГ і в дериватах перед нульовим суфіксом м'якість кінцевого кореневого приголосного позначено за допомогою штришка ' : мід'-, свинець'-; **про-золот'-ø**, позолот'-ø.
4. У дериватах словотворчі афікси відокремлено дефісом з одного або з обох боків: чавун-**ок**, заліз-**як-а**, мід-**ян-ий**, **ви-срібл**ити.
5. У похідних одиницях словотворчі афікси та сполучні голосні виділено напівжирним шрифтом: чавун-**н-ий**, сталє/**вар-ø-**, залізо

/вміс-н-ий.

6. У складних словах скісна риска після сполучного голосного **о** позначає написання разом, а дефіс – написання через дефіс: золото /монет-н-ий; срібно/лист-о-ий; срібно-білий; золотисто-рожевий.
7. Двомотивовані деривати подано курсивом із цифрами ¹ та ²: *золот-арн-я¹, зототар-н-я²*.
8. Потенційно можливі деривати подано курсивом у квадратних дужках: [*залізнити*].